WADAD M. CORTAS

O SEVDİĞİM DÜNYA

anlatı

metis

Wadad Makdisi Cortas

O SEVDİĞİM DÜNYA

Bir Arap Kadınının Hikâyesi

WADAD MAKDISI CORTAS 1909'da Beyrut'ta doğdu. Lise öğrenimini Ehliyâ Kız Okulu'nda, üniversite öğreniminiyse Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde tamamladı. Bir süre öğretmen olarak çalıştıktan sonra, kazandığı bursla Amerika'da Michigan Üniversitesi'nde doktora yaptı. Lübnan'a dönmesinin ardından 1935'te Ehliyâ Okulu'nun müdiresi olarak çalışmaya başladı ve kırk yıl boyunca bu görevi başarıyla sürdürdü. Lübnan Güzel Sanatlar Akademisi'nin kurulup gelişmesine katkıda bulundu. Gerek kadın hakları gerekse diğer toplumsal meseleler konusunda daima mücadeleci bir tavır sergileyen ve aktif bir rol oynayan Cortas 1979'da Beyrut'ta öldü.

MARIAM C. SAID, Wadad Makdisi Cortas ve Emile Cortas'ın kızı olarak Beyrut'ta doğup büyüdü. Lisans eğitimini Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde, lisansüstü eğitimini hukuk ve işletme alanlarında Columbia Üniversitesi'nde tamamladı. 1970'te Edward W. Said'le evlendi; eşinin ölümünden sonra vaktinin çoğunu onun mirasının korunmasına adadı. Edward W. Said'in anısına düzenlenen "Barbarları Beklerken" adlı konferansa (ve Metis'ten çıkan aynı başlıklı kitaba) da değerli katkılarda bulunan Mariam Said halen New York'ta yaşıyor ve birçok kültürel dernek ve vakıfta aktif olarak çalışıyor.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Metis Edebiyat
O SEVDİĞİM DÜNYA
Bir Arap Kadınının Hikâyesi
Wadad Makdisi Cortas

İngilizce Basımı:
A World I Loved
The Story of an Arab Woman
Nation Books, 2009

© Wadad Makdisi Cortas, 2009
Önsöz © Nadine Gordimer, 2009
Türkçe Yayım Hakları © Metis Yayınları, 2009
Çeviri Eser © Gamze Varım, 2010

İlk Basım: Ekim 2010

Yayın Yönetmeni: Müge Gürsoy Sökmen
Yayına Hazırlayan: Özde Duygu Gürkan

Kapak Fotoğrafı: Emile ve Wadad Cortas,
çocukları Nedim, Remzi ve Mariam.
(Kitapta yer alan bütün fotoğraflar aile albümündendir.
Mariam C. Said'in izniyle yayımlanmıştır.)

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
Metis Yayıncılık Ltd.

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-781-4

WADAD MAKDISI CORTAS

O SEVDİĞİM DÜNYA

Bir Arap Kadınının Hikâyesi

Çeviren:
GAMZE VARIM

metis

İçindekiler

Önsöz: Nadine Gordimer 11

Giriş: Mariam C. Said 15

O SEVDİĞİM DÜNYA 35

Sonsöz: Najla Said 221

Tarihsel Genel Bakış: Mariam C. Said 225

Teşekkür 229

Notlar 231

Bu kitap annemin eski öğrencilerinin, meslektaşlarının, akrabalarının, annemi tanıyan ve ona hayranlık duyan dostlarının tümüne adanmıştır.

JoAnn Wypijewski'nin titiz editörlüğü, bölge siyaseti konusundaki muazzam bilgisi, kavrayışı ve hassas yorumları olmasa bu kitap yayımlanamazdı. Bunun için kendisine sonsuz şükran ve hayranlık duyuyorum.

– Mariam C. Said

Önsöz

Nadine Gordimer

ORTADOĞU'YLA İLGİLİ kitaplar engin bir koleksiyon oluşturuyor ve halihazırda bu kitapların çoğunluğu ağırlıklı olarak Filistin-İsrail çatışmasıyla ilgili. İşte bu koleksiyondan benzersiz bir yapıt. Her şeyden önce, Wadad Makdisi Cortas ne Müslüman'dır ne de Yahudi. Hıristiyan'dır, ancak kitabını yazmaya koyulduğunda, ilk sayfadan itibaren "bir Arap kadınının hikâyesi"ni anlatır. Beyrut'taki hayatına ilişkin anlattıklarına bakılacak olursa, bu kimlikte Haçlı seferleri öncesinden beri var olan iki karşıt güç, yani insanın inancıyla iktidar arasındaki ayrışmayı temsil eden bir tutarsızlık yoktur.

1909'da Beyrut'ta dünyaya gelen Wadad Makdisi Cortas kendine özgü biridir ve bu niteleme bütünüyle hayranlık ifade eden bir anlamda kullanılmıştır. Cortas 1970'lerin sonuna kadar hayatına ilişkin anlattıklarını keskin bir zekâyla hatırlar; yargılarını biçimlendiren siyasi koşullar konusundaki farkındalığı dikkat çekici bir düzeydedir; benimsediği değerlere eleştirel ve özeleştirel bir gözle bakar. I. Dünya Savaşı'nın ardından işlerine geldiğinde Arap topraklarını elde tutmak gibi ortak bir amaçla birleşen sömürge kuvvetleri Fransa ve Britanya'nın çevirdikleri dolaplarla ilgili sezgilerinde yanılmasa da, yapıtında siyasi retorikten eser yoktur. Müslüman olmasa da, bir kadın olarak düşünce ve eylemlerinde bağımsızlık hakkını talep ederken –ki feministler bunu onun adına talep etmeyi gururla arzu edebilirlerdi– üstesinden gelmek zorunda kaldığı güçlüklere dair sakin ve bazen de hoş bir biçimde alaycı saptamalarında retorik yoktur. Cortas'ın eğitimli, laik bir ailede geçen çocukluğu, insanların yerinin

tabiatın üstünde değil, bizzat içinde olduğunu kavramasını sağlamıştı; dünyanın onun yaşadığı bu bölgesinde hayatı kargaşaya sürükleyen keşmekeş ve şiddetin hücumu karşısında dengeyi korumak için ihtiyaç duyulan bir destek olarak kır manzarasına, denizin, göğün ve toprağın güzelliğine dair sezgisel farkındalığı yazdıklarına katan da budur.

Eğitimini ilerletip öğretmen olma hedefine erişmek için Cortas'ın eline fırsatlar geçmişti. Amerika'da Kızılderili ve Arap öğrenciler arasında sömürgecilik karşısında "ne kadar çok ortak yönleri" olduğunu fark etti. Beyrut'a döndüğünde, özel Ehliyâ Kız Okulu'nun müdiresi oldu; çalışma hayatının tamamını bu okulda geçirecekti. Ama tabii başkalarının adalete kavuşmasına ve kendini gerçekleştirmesine yararı dokunan kişileri onaylamayı ya da onlara duyduğu kişisel sorumluluğu kariyerden daha önemli gören böyle bir kadını zapt etmek ne kadar mümkün olabilirdi ki? Filistin Britanya'nın, Lübnan ise Fransa'nın mandası altındaydı. "Evine dönen başıboş bir kuş gibi, dilimi konuşmaya, Arapça kitaplar okumaya, Arap bağımsızlığını ve dayanışmasını desteklemeye özlem duyuyordum," diye kâğıda döker duygularını. Ancak Fransız manda yönetiminin bakanlığının okula zorla kabul ettirdiği ders programına göre, öğrenim Fransızcaydı. Wadad Makdisi Cortas'ın içinde bulunduğu garip mesleki durum, sömürgecilikten kaynaklanan daha geniş kapsamlı bir duruma bağlıydı. Lübnan'ın Fransa'dan bağımsızlığını elde etmesi 1943 yılını bulmuş, ancak o zaman bile Fransa 1946'ya kadar ülkedeki askeri varlığını korumuştu. Cortas sömürge yönetiminin eğitimle ilgili buyruğuna gösterdiği tepkinin içtenliğini çarpıcı ifadelerle kabul eder: "Kendi halkımla uzlaşmak için ne kadar ödün vermem gerekiyordu? Lübnan'ın yavaş yavaş Arap köklerinden kopuşunu izlerken bu soru zihnimi meşgul ediyordu." Böyle bir ödün kolay verilmemiş olsa gerek; onun için bu ödünün sonucu, kendi halkının haklarını savunurken birilerinin reddedilmesi değildi. Bunun büyük bir soyut fikir olmadığı açıkça ortadaydı, gündelik hayatın akışı içinde yaşanıyordu. Cortas'ın okulunda Arap olmayan, Müslüman ya da Hıristiyan olmayan kızlardan oluşan gruplar, hatta birkaç tane Yahudi kız vardı. Bunların hiçbirine karşı müdire, öğretmenler ya da diğer öğrenciler tarafından ayrımcılık yapılmıyordu; ve bunca zaman sonra bu durum bir

anakronizmden ziyade, Wadad Makdisi Cortas'ın kararlılıkla keşfedilmesi ve erişilmesi gerektiğine inandığı geleceğin dünyasının küçük evreni gibi görünüyor.

Etrafındaki insanlarla, Ortadoğu'daki ailesi ve arkadaşlarıyla paylaştığı duruşu tarif ederken, "Hitler iktidara geldiğinden beri, zulüm gören çeşitli azınlıklara mensup insanlar yığınlar halinde Arap dünyasına kaçıyordu," derken, her türlü ırkçı ve dinsel önyargıdan su götürmez biçimde azadedir Cortas. Burada Hitler'in zulmettiği Yahudilere atıfta bulunur: "İnsani açıdan bakıldığında, onlar için endişeleniyor, onlara konukseverlik göstermeyi görev biliyorduk. Ancak umduğumuzdan fazla sayıda insan gelmeye başladı ve zor bir duruma sürüklendiğimizi fark ettik." Başlangıçta gösterilen hoşgörü sanırım, sonraki kuşaktan benim gibi birçok kişinin pek haberdar olmadığı ortak bir insani duyguya dayanıyordu; bizler Yahudi soykırımı denen korkunç insanlık suçunun ve Araplarla İsrailliler arasında yaşanacak trajik çatışmanın farkındaydık çünkü. Yahudi göçmenlerin sayısı binlerce olduğunda ve Balfour Bildirisi nihayet bizzat Filistin'in bir bölümünü Yahudiler için ulusal bir yurt olarak kabul ettiğinde, Cortas'ın ortaya koyduğu bu ortak insanlık bağı Batı tarafından dayatılan, ölümcül bir ihtilaf başlatan ve bu ihtilafın konusu olmayı sürdüren sınırlarca vahim ve kaçınılmaz biçimde koparıldı. Cortas'ın bütün bunların yıkıcı sonuçlarını aktardığı kendi kişisel anlatısı, 1960'ta yazdığı son sayfayla bitiyor; bu sonuçlar bugün Filistinli gruplar Hamas ve Cihad'ın İsrail'in var olma hakkının bulunmadığı yolundaki açıklamalarından, İsrail işgali altındaki Filistin topraklarına ve Filistinlilerin bir araya gelip kalabalıklar oluşturmasını zalimce engellemenin son noktası olarak inşa edilen muazzam duvara kadar birçok trajik biçimde hüküm sürüyor.

Bu dikkate değer kadının sevdiği –ve sadece daha öğrenciyken sezdiği "Filistin sorunu" ile değil, aynı zamanda kendi halkı arasındaki iç savaşla da tahrip olduğunu gördüğü– dünya, kitabında çarpıcı bir biçimde canlanarak bizi benzersiz bir şahsiyetle ve canlı tarihimizin yakınlığıyla karşı karşıya getiriyor.

Kasım 2008

Giriş

Mariam C. Said

~

ABLALARINA GÖRE, annem Wadad Makdisi Cortas, çocukken dine karşı güçlü bir eğilim gösteriyormuş. Sürekli dua eder, Kutsal Kitap'ı okurmuş. Bu durum babasını paniğe sevk etmiş; kızının misyoner olup çıkmasından korkarak, onu kız kardeşlerinin devam ettiği Evanjelik Amerikan okulu yerine laik bir devlet okuluna göndermeye karar vermiş. Kızını 1916'da Marie Kassab tarafından kurulmuş olan, Beyrut'taki Medresetül-benâtü'l-ehliyâ'ya yazdırmış. O sıralarda kız çocuklarının eğitim görmesi yolundaki talepler artıyordu; ülkedeki öğrenci topluluğu bölgede bulunan birçok mezhep ve dini içinde barındırıyordu. Annem hayatının büyük bir bölümünü bu okulda geçirecekti; önce öğrenci, derken kısa bir süre için öğretmen ve kırk yıl boyunca da okul müdiresi olarak. Bu platformdan, kuşaklar boyu genç kadınları eğitecekti. Annem sağlam değerlere, yurttaşlık bilincine ve ülkesinin geleceğine dair birtakım hayallere sahipti. Kitabında bizzat anlattığı hikâyeden de anlaşılacağı üzere, bunları alenen ifade etmekten hiçbir zaman usanmadı. Sonunda babasının sezgilerinin gerçekten güçlü olduğu ortaya çıkmıştı; annem bir nevi misyoner oldu, ama laik bir misyoner.

Onun ait olduğu kadınlar kuşağı o zamanlar Büyük Suriye olarak anılan topraklarda eğitim gören ilk kuşak değildi. Annesi ve teyzelerinin hepsi birer lise diploması almışlardı. (Babaannesi bir Protestan misyoner heyetinden Kutsal Kitap dersleri alarak yetişkin yaşamında okumayı öğrenmişti.) Bu kadınlardan bazıları, örneğin Marie Kassab ve annemin halası Âmine misyoner heyetlerince eğitilerek öğ-

retmen oldular. May Ziyade ve Julia Tohmeh Dimiçkiye gibi diğerleri ise yazar ve kadın özgürlüğü savunucuları oldular. Annemin kuşağından az sayıda kadın daha yüksek bir eğitim düzeyine ulaştı; bazıları üniversiteye gitti, bazıları da annem gibi yüksek lisans derecesi aldı.

Küçük yaştan itibaren, annemin diğer annelerden farklı olduğunu fark etmiştim. Annemin bir işi vardı; okuduğum okulun müdiresiydi; okuldaki bütün öğretmenler ve diğer öğrenciler benden "*bintü'l-müdîre*" (müdirenin kızı) olarak bahsediyorlardı. Halalarım ve arkadaşlarımın anneleri çalışmıyordu. Çocukları okuldan döndüğünde evde olurlardı. Üç erkek kardeşim ve ben okuldan döndüğümüzde, bizi bekleyen babaannem Sitto Mariam'dı. Evimizi idare etmekten o sorumluydu. Bütün diğer annelere, yemek pişirme ve pasta yapma konusundaki hünerleri, örgü örme, dikiş dikme ve nakış işleme konusundaki yetenekleri nedeniyle övgüler düzülüyordu. Annem ne yemek pişirir, ne dikiş diker, ne de nakış işlerdi. Bir düğmeyi bile doğru düzgün dikemezdi. Diğer anneler rengârenk desenli elbiseler giyip mücevherler takıyor, saçlarını yaptırıp makyaj yapıyorlardı. Annem makyaj yapmaz, koyu renk tayyörler giyer, saçını da geriye doğru tarayıp topuz yapardı. Ara sıra taktığı tek mücevher, sade bir broş ya da ince bir sıra inciydi. Gerçi bu her zaman böyle değilmiş. Kuzenim Salve'ye bakılırsa annem gençliğinde son derece cilveliymiş ve giysilerle ilgileniyormuş. Bazı eski fotoğrafları da bunu doğruluyor. Ama biz doğduğumuzda okul müdiresi rolünü çok ciddiye alıyor, toplumdaki konumuna uygun giysiler giyiyordu.

Beyrut'taki burjuva ailelerin çoğu gibi, dört bir yanımız sevgi dolu akrabalarla çevrili, son derece rahat yaşıyorduk. Üç katlı binamızda yalnızca anne babam, kardeşlerim ve ben değil, dul kalmış anneannemle babaannem de oturuyordu. Sonunda anneannem bitişik binaya taşındı ve teyzem Soumaya ile ailesi de anneannemin eski dairesine taşındılar. Birkaç yılda bir geniş aile içinde yeni düzenlemeler yapılır, ancak sonuç değişmezdi: Bütün teyze, hala, dayı ve amcalarım dört binaya yayılan iki bitişik blokta oturuyorlardı.

Annemle babam akşam yedi civarında işten eve döndüklerinde, yemeğimizi yemiş, yıkanmış ve ödevlerimizi yapmış olurduk. Annemle tek temasımız akşam saat yedi buçuk civarında yatırılıp üstü-

müzün örtülmesinden önce bize hikâye okuduğu sırada olurdu. Bize okuduğu hikâyeler bile diğer annelerin okuduklarından farklıydı. Lût'un hikâyesi gibi Kutsal Kitap'tan alınma ya da Arap masalları gibi kıssadan hisseleri açıkça ortada olan hikâyelerdi bunlar. "Kırmızı Başlıklı Kız" ya da "Hansel ve Gretel"i okuması için yalvarmamız gerekirdi. Kışın oturma odasındaki şöminenin etrafında oturur, onu dinlerdik. Hikâye okumadan önce, o okurken hapır hupur yememiz için portakal soymaya başlardı. Kabukları şömineye atardı ve portakal yiyip bir yandan da onu dinlerken sesiyle büyülenir, şömineden yayılan portakal kokusuyla kendimizden geçerdik.

Hafta sonları annemle babam genellikle evde kalırdı. Biz çocuklar akrabalarımızın evlerine girip çıkar ya da binamızın önünde mahallenin çocuklarıyla oynardık. Annem içeride sürekli okuyup yazmakla ve elinde tüyden bir toz alıcı, odadan odaya dolaşmakla meşgul olurdu. Sakin sakin oturamazdı. Babamsa tam tersiydi. Oturma odasında oturan, çocuklarıyla haşır neşir olmaktan hoşlanan sessiz sakin bir adamdı. Babaannemle birlikte, sırf konuşarak ve iskambil, satranç, dama gibi oyunlar oynayarak bizimle saatler geçirirlerdi.

Hafta sonları yemeklerimizi anne babamızla yer, hararetli sohbetlere dalardık. Şen şakrak sohbetler anekdotlarla dolu olurdu, ama annem sofrada bile ders vermek için hiçbir fırsatı kaçırmazdı. Anekdotlarımızdan çıkan kıssadan hisseye işaret eder, örneğin şu ya da bu hikâyenin bize zamanımızı boşa harcamamayı, sokaklara çöp atmamayı ya da büyüklerimize saygı göstermeyi, ihtiyacı olanlara yardım etmeyi ya da komşularımıza nazik davranmayı hatırlattığını söylerdi.

Evimiz herkese açıktı. Bir keresinde bir grup Quaker Lübnan'ı ziyaret etmişti. Mali sıkıntı içindeki bir öksüzler yurdunun durumunu değerlendirmek üzere gittikleri Selanik'ten dönüyorlardı. Annem onları akşam yemeğine davet etti. Quaker'lar geldiğinde yemekten önce şükran duası ettik. (Babam da Quaker'dı.) Şükran duası Quaker'lar için kısa bir suskunluktur. Çorba servis edildi ve bir dakika sessizce oturduk. Kardeşlerim, babam ve ben kaynar olduğunu hemen fark ettiğimiz çorbaya dokunmuyorduk. Annem yemekleri her zaman fazlasıyla ısıtır, ocağın derecesini yükseltir, öylece bırakırdı. Şükran duası bittikten sonra, yemeğe başlamadan sessizce oturduk.

Annem bunu fark ettiğinde, misafirlere, "Çocuklarım çorba kaynar olduğu için yemiyorlar. Sizse çocukların güçbela yemek bulabildikleri bir öksüzler yurdundan geliyorsunuz," dedi. Zavallı konuklar! Çorbayı içmekten başka seçenekleri kalmamıştı.

Annemi birçok açıdan, dünyanın bütün yüklerini sırtında taşıyan bir on dokuzuncu yüzyıl sosyalistine benzetiyorum. Hayattaki görevinin sürekli olarak herkes adına adalet, insan hakları ve eşitlik için mücadele etmek olduğuna inanıyordu. Birinci sınıftayken, annem beni ve kardeşim Nedim'i alıp arkadaşlarını ziyarete gitmişti. Mevsim kıştı. Yağmur çiseliyordu, insanı sırılsıklam eden bir rüzgâr vardı. Evimizden birkaç blok ötede, Beyrut'taki Bliss Caddesi yakınlarında, lime lime olmuş yazlık giysiler içinde titreyen, ayakları çıplak, çiklet satan bizim yaşlarımızda iki oğlan gördük. Hazin bir görüntüydü ve annem dehşete düşmüştü. "Bu çocukların sokakta ne işleri var? Okulda olmaları gerekir." Kardeşimle benim yüzümüzde de sarsıldığımızı gösteren bir ifade belirmişti, zira biz de çocuklara acımıştık. Annem gidip onlara kalın giysiler getireceğimizi söyledi. Eve döndük ve annem her birine birer gömlek, pantolon, süveter, çorap ve birer çift ayakkabı aldı. Bir binanın girişine gittik; annem burada çocukların üstünü değiştirdi ve anne babalarına onları devlet okuluna yazdırmalarını söylemelerini tembihledi. Çocuklar afallamıştı. Biraz çiklet alıp onlardan ayrıldık. Ertesi gün tramvayla okula giderken aynı çocuklarla yine karşılaştık. Üzerlerinde lime lime olmuş eski giysileri vardı yine. Annem neler olduğunu sorduğunda kaçtılar. Sonra evvelsi gün girdiğimiz binanın yöneticisi dışarı çıkıp durumu açıkladı: Çocukları çiklet satmaları için sokaklara salan adam küplere binmişti. Onları dövmüş, "Bu cicili bicili giysilerle kimse sizden çiklet almaz," demişti. Gayriihtiyari ortaya çıkan insanlığının en azından bu örnekte hiçbir şeyi değiştirmemesi annemi allak bullak etmişti.

Ancak annem hayır cevabını hemen hiç kabul etmez, çoğunlukla da istediğini elde ederdi. Yüzünde her daim bir tebessüm vardı ve konuştuğu zaman çekingenleştiği olurdu. 1.52 boyunda hoş bir kadındı ve farkında olmadan baştan çıkarıcı olabiliyordu. Kimse onu reddedemiyordu, ki bunun sebebi kısmen tebessümü, insanlarla ilgilenmesi ve tecessüsüydü.

Babam konserve gıda işi yapan başarılı bir girişimciydi ve işini yoktan var etmişti. 1.83 boyunda yakışıklı bir eski bir sporcu, Lübnan'ın tenis şampiyonlarındandı. Eve yiyecek içecek alınmasıyla, mali duruma ilişkin her şeyle ve çıkan bütün önemli sorunlarla o ilgilenirdi. Bütün arkadaşlarım babamı severdi çünkü dost canlısı, hoşgörülü, açık yürekli ve sıcakkanlı bir insandı. Anneme yardımcı olur, ona müdahalede bulunduğu ya da karşı geldiği nadiren görülürdü. Zaman zaman bende hayal kırıklığı yaratırdı bu, çünkü büyüdükçe annemle anlaşmazlıklar yaşıyor, babamın benden yana olmasını istiyordum, ama bunu hiç yapmadı. Annemle babam uyum içindeydiler ve nadiren tartışırlardı, en azından bizim yanımızda tartışmazlardı. Yine de babam kolay etki altına alınabilen biri değildi. Sevdiği ve sevmediği şeyler vardı ve istediği şey onun buyurduğu biçimde yapılmalıydı. Yemeğin hazırlanış ve masada sunuluş biçimini önemser, hiç kâğıt peçete kullanmazdı. Giyim kuşamdan hoşlanır, her zaman çok iyi giyinirdi. Dışarı çıkacakları zaman babam annemi bekleyeceğine annem babamı beklerdi.

Kendi kuşağından birçok erkeğin aksine babam açık fikirli ve özgürlükçüydü. Evlendiklerinde annemin çalışmayı sürdürmesini kabul etmişti. Bununla birlikte, çalışması karşılığında maaş almaması konusunda ısrar etmişti, zira bu babamın itibarını zedelerdi. Erkeklerin eşlerine bakmaları beklenirdi. Annem maaş almamayı kabul etmişti, çünkü para umurunda değildi ve emeğinin karşılığını öğrenciler için burs olarak kullanmaktan mutluydu.

1950'lerde babamın işi ciddi bir çöküş döneminden geçti. 1948'de en büyük müşterisi olan Britanya ordusu ile sağlam bir pazar olan Filistin'i kaybetmişti; Suriye ile Lübnan arasındaki Gümrük Birliği sona erdiğinde ve ticarete sınırlama getirildiğinde, en büyük pazar olan Suriye'deki fabrikasını kapatmak zorunda kaldı. Babamı oturma odasında endişeli ve dalgın bir halde küçük kâğıt parçalarına ya da bir gazetenin kenarına yazdığı sayıları toplayıp çıkararak işle ilgili sorunlarını çözmeye çalışırken görürdüm.

Annemle babam ekstra bir gelir elde edip biraz rahatlamak için Beyrut'taki dairemizi kiraya verip temelli olarak babamın Beyrut ve Akdeniz'e bakan, dağlar arasındaki memleketi Brummana'ya taşınmaya karar verdiler. Orada kemerli bir verandası ve gözle görülür

çam gövdelerinden oluşan bir tavanı olan şirin bir evimiz vardı. O zamana kadar erkek kardeşlerim ve ben annemin müdirelik yaptığı okula devam etmiştik. Bu okul altıncı sınıfa kadar erkek çocukları kabul ediyordu; kardeşlerim artık Brummana'daki bir Quaker okuluna yazılacaklardı, yatılı öğrenci olmak yerine gündüzcü olacaklar, böylece okul ücretinden büyük ölçüde tasarruf edilecekti. Durum o kadar kötüydü ki babam annemin yeniden maaş almasını bile kabul etmişti. Annem ayrıca ek gelir sağlamak amacıyla Beyrut Kadın Üniversitesi'nde insani bilimler alanında ders vermeye başladı. (Öğretmenliği gerçekten sevdiğini düşünüyorum, çünkü mali durumumuz düzeldikten çok sonra bile bu işi sürdürdü.)

O sıralarda olup bitenin farkında değildim. Ancak mobilyalar gidip Beyrut'taki dairemiz boşaltıldığında işin aslını idrak edebilmiştim. Esasen annem eğitimime kendi okulunda devam etmeme karar vermişti. Ona kalırsa, tek kızı olarak o okulda kalmam ve erkek kardeşlerim gibi eve yakın olan okula gönderilmemem zorunluydu. Annem başkalarına örnek olması gerektiğini düşünüyordu. Böylece yatılı öğrenci oldum. Büyük öğrenciler küçük çocuklara karşı çok iyi ve cana yakın davransalar da benim açımdan travmatik bir deneyimdi bu. On yaşındaydım. Daha o zamandan, büyük bir dava uğruna kurban edildiğim duygusu içindeydim.

Yatılı öğrenci olarak geçirdiğim beş yıl boyunca annemi hep tek başıma gördüm: her gün kuşluk vaktindeki teneffüs sırasında on dakika. Merhaba demek, kucaklaşıp öpüşmek ve evden gönderilen yiyecekleri almak üzere odasına giderdim. Annemle bunun dışında sadece genellikle sabahları yapılan tören sırasında, okul müdiresi olarak kürsüye çıkıp günlük konuşmasını yaptığı vakit karşılaşırdım. Kimi zaman yatakhaneye gidip dolabımı açar, benim için derleyip toplardı. Okul arkadaşlarım arasında beni utandırırdı bu. Annem dolabımı topladıkça ben daha çok dağıtıyordum. Okulda dünyanın dört bir yanından yatılı öğrenci vardı. Onlardan biri olmak ve bu şekilde kabul görmek için yanıp tutuşuyordum. Derken işime yarayan bir strateji geliştirdim: Ben öğrencilerden biriydim ve annemle alakam yoktu. Onlarla birlikte isyan ettim, kurallara uymadım, onlar nasıl davranıyorlarsa öyle davrandım.

Çarşamba günleri okul öğlene kadardı. Öğleden sonra binadan

çıkmamıza izin verilirdi. Bu öğle sonraları annemin bana ayıracak zamanı pek olmazdı. Çeşitli kurul toplantıları ve projeleriyle meşguldü. Okulda yaşayan ve ders veren teyzem Selma'ya emanettim; o da beni her nereye gidiyorsa oraya sürüklerdi.

Hafta sonları anne babamla Brummana'ya, eve giderdim, ama pazar günleri erkek kardeşlerimin okulundaki Quaker toplantılarında yine annemin vaazlarına tahammül etmek zorunda kalırdım. Bu toplantılar öğrenciler için zorunluydu, ama diğer Quaker aileler de katılırdı. Pazar günleri kiliseye gitmek gibi bir şeydi bu. Quaker'lar bir saat boyunca tefekküre dalar, düşüncelerini cemaatle paylaşma ihtiyacını hissedenler kalkıp paylaşırdı. Annemin kalkıp düşüncelerini ifade etmediği bir kez bile vaki olmamıştı.

Brummana'da yazlar daha telaşsız geçerdi. Annem evde olur, ama sabahları terasta oturup sohbet eden, dikiş diken, nakış işleyen, kahve içip fal bakan babaannemle halalarıma nadiren katılırdı. Evin içinde kalarak okuyup yazmayı tercih ederdi. Bana örgü örmeyi, dikiş dikmeyi, tığ işini ve nakış işlemeyi Sitto Mariam ile halalarım öğretmişti. Ama annem sabahları okuyup yazmaya ara verdiğinde ortaya çıkıp kısa bir süre bizimle oturur, genellikle sadece dinleyici olurdu. Sonra öğle saatlerinde herkese saati hatırlatmak için bir kez daha ortaya çıkardı. Babaanneme, "Saat on iki oldu bile. Öğle yemeği için masayı hazırlamaya başlasak iyi olur," der, "Yemek yarımda hazır olacak mı?" diye sorardı. Sakin ve yumuşak bir insan olan babaannem ona her şeyin kontrol altında olduğu, yemeğin zamanında hazır olacağı, kendisinin hayatı boyunca bu işlerle uğraştığı konusunda güvence verirdi. Ama annem yine de her şeyin yolunda gittiğinden emin olmak için soluğu mutfakta alır ve müdahale etmeye karar verdiği zamanlarda, sorunsuz yürüyen işleri muhakkak sekteye uğratırdı. Kaygılı hali sabahın erken saatlerinden akşam yatana dek bu şekilde tezahür ederdi.

Onun ne kadar kaygılı olduğunu çocukken hiç fark etmemiştim. Sanki her zaman elinin altındaki yeni göreve odaklanırdı ve ailemizde zamanın ne kadar önemli olduğunun bilincine varmış tek insan oydu. Huzursuzluğunun nedeninin bir ölçüde projelerle meşgul olmadığı zamanlarda ne yapacağını bilmemesine bağlı olduğunu sonradan anlamaya başladım.

Sabahları erkenden kalkar, dosdoğru banyoya gider, saat yedide bütünüyle giyinmiş ve hazırlanmış olurdu. Onu nadiren gecelikle görürdüm. Sabahları okulda yapılan tören sırasında kızlara öğlene kadar gecelikleriyle dolaşmamanın ne kadar önemli olduğunu vâzederdi. İnsan tatillerde bile erkenden, enerjiyle dolarak kalkmalı, hemen giyinip önünde uzanan gün için zinde olmalıydı. Bu, annemin tekrarlamaktan usanmadığı bir nakarattı adeta. Evde onun vaazlarına rağmen sabahları geç saatlere, tatillerde ona ya da on bire kadar uyumaya devam etmemiz annemi çok öfkelendirir, erken kalkmamız için türlü dolaplar çevirirdi. Küçükken erken kalkıp zihnimizi meşgul etmemiz için sabah saat sekizde kapıya dayanan öğretmenlerimiz ya da tenis derslerimiz olurdu. Yeniyetmelik dönemimizde artık bizi erken kalkmaya zorlayamayacağını biliyordu, bir ders programı da icat edemezdi, bu yüzden ortalıkta cevval bir halde dolaşırdı; evin içinde bir aşağı bir yukarı dolanırken topuklarının tıkırtısını duyardık. Sonra seslerden rahatsız olup da kalkarız umuduyla çekmeceleri, dolapları ve kapıları gürültüyle açıp kapardı. Ama bütün bunlar hiç işe yaramaz, onu büyük hayal kırıklığına uğratırdı.

Bir başka alışkanlığı da ayakkabılarımızı ayağımızın dibinden alıvermekti. Oturma odasında otururken bacaklarımızı sehpaya uzatmak için genellikle ayakkabılarımızı çıkarırdık. Ama bacaklarımızı uzattığımız an ayakkabılarımız yok olurdu.

Bir yaz günü, okulda söylenen bütün ilahileri değiştirmeye karar vermişti çünkü bu ilahiler İngilizce ve dinsel içerikliydi. (Yıllar geçtikçe Kutsal Kitap'ı eskisi gibi sevmez olmuş, dinin Ortadoğu'da oynadığı rol karşısında eseflenmeye başlamıştı.) Arap şiiri okuyarak ve müziğe uyarlanabilecek şiirler seçerek geçiriyordu günlerini. Bu yüzden her sabah sekiz buçuktan itibaren monoton piyano egzersizlerini yapan bir öğrenci gibi, tek bir ölçü ya da bölüm üzerinde saatlerce çalışırdı. Bu durum bizi çıldırtıyordu. Sadece piyano çalmakla kalmıyor, parçanın uygun olup olmadığından emin olmak için şarkı da söylüyordu. Yazın sonuna gelindiğinde, ilahi müziklerine dayanan Arap şarkıları kitabı yayımlanmıştı.

Annemin pek çok alandaki cesaretine karşın, başkalarının gözü kapalı yaptığı basit, sıradan görevler onu dehşete düşürürdü. Bir mağazaya gidip herhangi bir şey almaktan hoşlanmazdı. Herhangi bir

biçimde para kullanmaktan nefret ederdi. Babam ya da şoförü onu her gün okula bırakır, okuldan alırdı. Bir nedenle taksiye binmesi gerekirse, teyzem Selma taksiyi çağırır, ücretini öder ve şoföre annemin nereye gideceğini söylerdi. Selma teyzem ayrıca annemin giysilerinin kumaşlarını da (renk ve malzeme dahil) seçer, işyerine gelen terziyle her şeyi ayarlardı. Annemin tek yapması gereken öğle tatili sırasında ayarlanan provada bulunmaktı. Anneme paranın nahoş ama zorunlu bir musibet olduğu öğretilmişti. (Sanırım bu düşünce ona annesinden geçmişti.) Maaş almaya başladıktan sonra evlilik hayatı boyunca çeki hemen babama verdi ve paranın nereye harcanacağını bir kere bile sormadı.

Belli bazı şeyler annemi rahatsız eder ya da korkuturdu: sarhoşlar ve öfkeden gözü dönen ya da mantıksız davranan insanlar gibi. Kontrolsüz duygusal davranışlar genelde onu şaşkına çevirirdi ve emniyet duygusuna yeniden kavuşuncaya kadar ne yapacağını bilemezdi. Bir keresinde New York'tan Beyrut'a bir uçak yolculuğu yapmıştı. O günlerde Atlas Okyanusu'nun bir yanından diğerine yapılan uçuşlar on dört saat sürüyordu. Uçuş sırasında koridorun öbür tarafında zil zurna sarhoş bir akrabası oturuyormuş. Annem adamdan o kadar korkmuş ki bir battaniyenin altına girip öbür tarafa dönmüş, yolculuk boyunca onunla göz temasından kaçınmış.

Kalabalık bir izleyici topluluğunun önünde kürsüye çıkmak gibi başkalarını duraksatıp ürküten şeyleri ise gözünü kırpmadan yapardı. Teyzem onunla ilgili şu hikâyeyi zevkle anlatırdı: II. Dünya Savaşı sırasında, Lübnan'ın Fransız genel valisi annemle teyzemin de hazır bulunacakları büyük bir siyasi toplantıya katılacakmış. Fransızcası ve Arapçası mükemmel olan, zamanın en iyi simültane çevirmeni olarak tanınan genç bir Lübnanlı kadın bu iş için istihdam edilmiş. Vali salona girer girmez genç çevirmen çekingenliğine yenik düşerek bayılmış. Bir grup insan genç kadını kendine getirmeye çalışmış ama başaramamış. Ne yapacaklarını bilemiyorlarmış. Tören başlamak üzereymiş. Annem "Ben bu işi yaparım" demiş ve kürsüye giderek sanki hayatı boyunca yaptığı bir şeymiş gibi simültane çeviri yapmaya koyulmuş. Anlaşılan gayet de başarılı olmuş.

Annem hiçbir zaman kontrolünü kaybedip bize vurmadı. Şiddetten nefret ederdi. Davranışlarımızı onaylamadığı zamanlarda bunu

tek kelime etmeden gösterirdi; yüzünde hoşnutsuz bir ifade belirdiğinde yanlış bir şey yaptığımızı hemen anlardık.

Çocuklarını nadiren överdi. Her ne başarırsak başaralım, bir şeyi ne kadar iyi yaparsak yapalım, çoğunlukla daha iyisini yapabileceğimize inanırdı. Tam olarak böyle demezdi ama bu anlama gelecek şekilde ifade ederdi. Moral bozucu bir durumdu bu, çünkü hiçbir konuda kendimden emin olamıyordum.

YENİYETMELİK çağım boyunca annemle arama mesafe koymuştum. On beşime geldiğimde, okulda kalmak yerine evinde fazladan bir odası olan Soumaya teyzemle yaşamama izin verilmesi için ısrar ettim. Basit bir kural edinmiştim: Ben annem gibi olmayacaktım. Moda ve düşük kesimli Amerikan giysileri hoşuma gidiyordu; yaz ayları boyunca büyük indirimlerle alışveriş yapabildiğim, kalburüstü müşterilere hitap eden bir butikte çalışıyordum. Derslerimde başarılı olmamak için elimden geleni yapıyordum, ama her nasılsa, ne yaparsam yapayım hep sınıf üçüncüsü oluyordum. Okulda diğer öğrencilerle birlikte isyan etmekle kalmıyor, ilk isyan eden ben oluyordum. (O günlerde isyanlar siyasiydi. Örneğin dışarıda Bağdat Paktı ya da Süveyş Bunalımı'yla ilgili kargaşa olduğu için kitaplarımızı açmamaya karar verirdik.)

Annem akıllıydı. Bu olaylardan sonra beni hiçbir zaman diğer öğrencilerden ayırmazdı, bunun yerine bütün sınıfı azarlardı. Beni karşısına alırsa, zaten gergin olan ilişkilerimizin düşmanca bir boyut kazanacağını biliyordu. Ama notlarım konusunda endişelendiğinden, teyzem Selma'dan müdahale etmesini rica etmişti. Teyzem notlarımı yükseltip sınıf birincisi olabilirsem, görüp beğendiğim güzel, pahalı bir elbiseyi bana ödül olarak almayı önermişti. Doğrusu bu yöntem işe yaramıştı, ama sadece kısa bir süre için.

On yedi yaşına geldiğimde, Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne başlamamdan sadece iki hafta önce, annemin bana danışmadan teyzemin evinde değil de üniversite yurdunda kalmama karar verdiğini öğrenmiştim. Annem ayrıca üniversitedeki kız öğrencilerden sorumlu dekanla konuştuktan sonra, biraz iş etüdü yapmamın benim için iyi olacağına da karar vermişti; ikisi her sabah saat altıyla dokuz ara-

sında kafeteryadaki kasanın başında durmamın uygun bir deneyim olacağı konusunda anlaşmışlardı. Küplere binmiştim binmesine de, neye yarardı? Ama çabucak bir çıkış yolu buldum. Sabah sekizdeki derslere yazıldım (ki kasada duramayacağım anlamına geliyordu bu) ve annemin haberi olmadan iş etüdü programından çıktım. Üniversitedeki ilk yılımı yurtta geçirdim, ama ondan sonra erkek kardeşlerimle birlikte Beyrut'ta ailemizin oturduğu bloklarda bir apartman dairesini paylaşmaya karar verdik.

Kardeşlerimle birlikte, başka kimse olmadan yaşama fikri beni müthiş sevindirmişti ve tek kadın olarak daireyi istediğim gibi dekore etme sorumluluğunu hemen üstlenmiştim. Birkaç gün sonra biz okuldayken eve annem gelmiş. Etrafa bakınmış, mobilyaları oturma odasına yerleştirme biçiminden hoşlanmamış ve yeniden yerleştirmeye girişmiş. Eve gelip de yaptıklarını gördüğümde aklım başımdan gitti. Her şeyi eski haline getirdim. Ertesi gün aynı şeyi yaptı. Bu haftalar boyu böyle sürdü, ta ki ben istediğimi elde edene kadar.

Üniversiteden mezun olup bağımsızlığıma kavuştuğumda annemle ilişkimiz düzeldi. Onu daha sık görmeye ve daha iyi tanımaya başladım. Saatlerce konuşurduk. Çalışmaya başladığımda para konusunda becerikli olduğumu gördü. Babamın ona hiçbir zaman maaş çekiyle ne yapmak istediğini sormadığını söyledi. Babamın kabahati yok dedim ona; maaşıyla ne yapmak istediğini söylemediği için kabahat onundu. Benden yardım istediğini seziyordum. Ortak bir hesap açmamızı ve bu hesabı nasıl kullanacağını, parayı nasıl çekeceğini ve yatıracağını ona öğretmeyi teklif ettim. Babam aldırmazdı; annemin parasını nasıl kullandığı onun için mesele değildi. Birlikte bir hesap açtırdık, annem hesap özetlerini inceleyip parasını yönetmek için gayret ederek hesapla ilgilenmeye başladı, ama okumak için ABD'ye taşındığım zaman paniğe kapılıp benden hesabı kapatmamı rica etti.

1970 yazında Edward Said'le evlenmeye karar verdim. Edward profesör olduğu için annem memnundu. Siyasi görüşleri benzerdi ve çok iyi anlaşıyorlardı. Annemin hoşlanmadığı bir şey varsa o da ABD'de, uzakta yaşayacak olmamızdı. Bu yüzden benim haberim olmadan Edward'ı Filistin Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışmaya ikna etmişti. Bunu Edward Beyrut'u bensiz ziyaret ettiği bir sırada yapmış-

tı. Geri geldiğinde, o işte çalışma ve Beyrut'a taşınma konusunda çok heyecanlı görünüyordu Edward. Beyrut'a dönmek isteyip istemediğimi sormayı bile akıl edememişti. İtiraz ettiğimde, "Ailene yakın bir yerde yaşamak seni mutlu eder diye düşünmüştüm," dedi. New York'ta yaşamayı tercih ettiğimi söylediğimde şaşırdı, ama yazlarımızı Beyrut'ta geçirmek bana yeterdi. Aslında yüreğinin derinliklerinde Edward da rahatlamıştı. Columbia Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak sürdürdüğü işinden ayrılmak istemiyordu.

1971'de Edward'la birlikte yaz tatilimizi geçirmek için Beyrut'a gittik. Annem oturdukları binada bizim için bir daire hazırlamıştı. Daha yeni gelmiştik. İlk çocuğumuz Wadie'ye hamileydim. Bitap düştüğümüzden hemen uyumuştuk. Ertesi sabah çok erken bir saatte, doktor olan bir akraba telefon etti. Annemin düştüğünü ve hastaneye götürüldüğünü söyledi. Hemen hastaneye koştuğumuzda anneme inme indiğini ve komada olduğunu öğrendik. Orada öylece, sessizce yatıyordu. Sarsılmıştım. Onu daha önce hiç böyle görmemiştim. Bir gün öleceği hiç aklıma gelmemişti. Doktorlar iyileşemeyebileceğini söylüyorlardı. Üç hafta boyunca durumu riskliydi. Ama babam annemin ölmeye hiç niyeti olmadığı konusunda ısrar ediyordu. Haklıydı. Annemin bilinci yerine geldi ama aylarca hastanede kaldı. İyileşmesi bir yıldan fazla sürdü. 1972'de işine döndü, ama bir daha eskisi gibi olmadığından 1974'te emekli oldu.

Annemle babam son yıllarını Brummana'da geçirmeyi planlamışlardı. Annem yazılarını yazacak, bahçenin ve mekânın sükûnetinin tadını çıkaracaktı. Ama bu kararlarının üzerinden bir yıl bile geçmemişti ki iç savaş başladı. Bana daha sonra hayatında ilk kez çocukları etrafında olmadığı için mutlu olduğunu söylemişti.

İç savaşın ortasında yaşamak onun için son derece travmatik bir deneyim olmuştu. Silahlardan nefret eder, onları taşıyan insanlardan korkardı. Bir ara herkese ülke dini sınırlarla bölünecekmiş gibi geldi. Annemle babam karışık bir bölge olan ve savaş sırasında Batı Beyrut olarak anılmaya başlayan Ras Beyrut'ta oturuyordu. Hıristiyan koalisyon bütün Hıristiyanların Doğu Beyrut'a yerleştiklerinden emin olmak istiyordu. Bunu garantiye almak için isimsiz kişiler ailelere telefon ediyor ve hattın öbür ucundaki isimsiz ses şöyle diyordu: "Tam olarak nerede olduğunuzu biliyoruz. Yarına kadar bavullarınızı topla-

yıp gitmezseniz, sizi füzelerimizle hedef alacağız." Annem bu telefonlar yüzünden kaskatı kesilip kalıyordu. Bir keresinde sağır olan aşçımızla evde yalnızken kapı çalınmış. Annemin kalkması zor olmuş. Kapıyı açmadan önce "Kim o?" diye sormuş. "Yönetici" diye yanıt vermiş bir ses. Annem bu sesi tanımış ve kapıyı açtığında karşısında yöneticinin yanı sıra otomatik silahlı, kanlar içinde iki adam bulmuş. Kardeşim Nedim'den bahsettiklerinde dehşete düşmüş. Çabucak kendini toparlayıp, "Benimle konuşurken tüfeklerinizi indirin," demiş. (Ne tüfeği... Adamların ellerinde gelişmiş otomatik silahlar varmış!) Ama silahlarını indirmişler. Sonra anneme Nedim adında bir doktorun orada oturduğunu duyduklarını (kardeşim doktordu) ve vuruldukları için tıbbi yardıma ihtiyaçları olduğunu açıklamışlar. Annem rahatlamış, zira o dönem silahlı adamlar evlere giriyor, evleri yağmalayıp masum insanları öldürüyormuş. Rasgele bombardımanın sürdüğü pek çok gece dehliz ve sığmaklarda geçiriliyormuş.

1977 yılında savaşa kısa bir ara verildiğinde, çocuklarım Wadie ve Najla ile Lübnan'a gitmiştim. Babam bizi Beyrut'un harabeye dönmüş merkezine götürmüştü. Annem bizimle gelmek istememiş, sonrasında Wadie'ye "Ne gördün?" diye sormuştu. Oğlum o zamanlar beş yaşındaydı. "Kocaman yıkık bir şehir," olmuştu cevabı.

Annemi en son 1978 yazında gördüm. Yaşlandığını, hareketlerinin yavaşladığını fark etmiştim. Savaştan bıkmış usanmıştı. Edward Mart 1979'da onu ziyaret etti. Beyrut'tan ayrılmadan önce annem ona hatıralarının elyazmasını vermiş ve kitabı için ABD'de bir yayıncı bulmasını rica etmiş. Birkaç ay sonra babam bizi görmeye New York'a geldi. Annem felç nedeniyle seyahat edememişti ve beni evimde hiç göremedi. Babam bizdeyken annem uykusunda vefat etmiş.

ANNEMİN kuşağından pek çok kişi için Lübnan büyük ölçüde Fransızlar tarafından yaratılmış, uydurma bir ülkeydi. Annem Suriye sınırları içindeki Beyrut'ta Osmanlı yönetimi altında büyümüştü. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge sömürgeci güçler tarafından parçalanmış, annemin ülkesi Fransız mandası altında bir bölgeye dönüşmüştü. I. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan Ortadoğu anneme istikrarsız görünen birkaç ülkeden oluşuyordu. Annemin evlenmesi-

ne rastlayan II. Dünya Savaşı sırasında, Suriye bağımsız iki ülkeye, Suriye ve Lübnan'a bölünmüştü; Lübnan'ın başkenti de Beyrut olmuştu. Anayasası Fransızlar tarafından yazılmış ve nüfusu oluşturan birçok dini mezhebi dengelemeye çalışan bir kuvvetler ayrılığına dayandırılmıştı. Bu yapı laiklik taraftarı olan annemi rahatsız ediyordu. Kardeşlerim ve ben 1948'de Filistin'in varlığına son verilip İsrail'in yaratılmasının bir sonucu olarak bölgede siyasi istikrarsızlığın ve kargaşanın arttığı bir dönemde büyüdük.

Lübnan hükümeti Arap dünyasının 1948'den sonra yaşadığı pek çok gerilim ve baskıya karşı koyamıyordu. Bu gerilim ve baskılar 1958 yazında tırmanışa geçerek birkaç ay süren mini bir iç savaş noktasına vardı. Annem ülkeye olanlar karşısında son derece sarsılmıştı. Yeniyetmeliğinden beri deneyimlerini kaydediyordu, ama bu kez hatıratını yazmaya karar verdi.

Kitabının ilk baskısı 1960'ların başında Arapça olarak ayın başlıkla, *Dünya ahbabtuha* (O Sevdiğim Dünya) adıyla yayımlanmıştı. 1917-57 dönemini kapsıyordu. İlgiyle karşılanmış, okullarda popüler bir ders kitabı haline gelmişti, çünkü unutulmuş bir geçmişin bir bölümünü, kayıp bir dünyayı güzel bir şekilde aktarıyordu.

Kitap yayımlandıktan birkaç yıl sonra bölge sürekli bir çatışma ve savaş ortamının girdabına çekilmişti. Birinci şok Haziran 1967'de Altı Gün Savaşı olarak anılan savaş vuku bulduğunda ve İsrailliler Filistin'in geri kalanını, Batı Şeria ile Gazze Şeridi'ni işgal ettiğinde geldi. 1967 savaşından kısa bir süre sonra Filistinliler örgütlenerek bir direniş hareketi olan Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) kurdular ve Arap dünyasında kendilerini göstermeye başladılar. Bu durum Araplar arasında çekişmelere ve 1970 yılında Filistinlilerle Ürdünlüler arasında büyük bir çatışmaya yol açtı; bu çatışma FKÖ'nün Ürdün'den atılmasıyla sonuçlandı. Aynı yılın eylül ayında 1950'lerin başından beri en önde gelen Arap lider olan Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnâsır beklenmedik bir şekilde öldü. Ölümü Arap dünyasının dayanamayacağı bir başka şoktu: Nâsır'ın halefi Enver Sedat 1973'te İsrail'le yeni bir savaşa girişti ve bunu daha fazla kargaşa ve istikrarsızlık izledi. Birkaç yıl sonra Lübnan iç savaşı başladı. Annem üç buçuk yıl savaşa dayandı. Sonra 1977'de bir fasıla oldu ve insanlar daha iyi günlerin geleceği umudunu taşımaya başladılar. Ama

savaş yeniden patlak verdi ve 1978 baharında İsrailliler güney Lübnan'ı istila etti. İç savaş on beş uzun yıl boyunca sürdü. Ülkeyi harabeye çeviren, nüfusunu sarsıntıya uğratan ve yüz elli bin kişinin ölümüne yol açan insanlıkdışı, korkunç bir savaştı.

Annem emekli olduktan sonra dostları ve ailesi onu hatıralarını gözden geçirip güncellemesi için teşvik ettiler, zira Lübnan iç savaşı ülkeyi yavaş yavaş yok ediyordu. Takatsiz ve kimi yetilerini yitirmiş olsa da birinci baskıyı gözden geçirip düzeltmeye ve 1957-77 yıllarını kapsayan yeni bir bölüm yazmaya girişen annem, kitabı yazma ve düzeltme işini tamamladıktan kısa bir süre sonra öldü ve sonunda ortaya çıkan ürünü göremedi. İkinci Arapça baskı 1982'de, ölümünden sonra yayımlandı.

Annemin kitabının ilk baskısı 1960'larda tükenmişti ve garip ama hiçbirimizde –babamda, kardeşlerimde ya da bende– tek bir kopyası yoktu. Annemin kendi kopyaları, babamla birlikte iç savaş sırasında katlanmak zorunda kaldıkları taşınmalar sırasında kaybolmuştu. Okul kütüphanesindeki baskılar bina bombardımana maruz kaldığında tahrip olmuştu. İlk yayıncı artık mevcut değildi. Lübnan'daki kaos ortamını düşünecek olursak bu normal görünüyordu. Ama garip şeyler olabiliyor. ABD 2003'te Irak'ı işgal ettikten kısa bir süre sonra, uzak bir akrabam tesadüfen Bağdat'taymış. Bir kitapçıda raflara şöyle bir göz atıyormuş ki bir kitap görmüş. Kitabı eline almış, ithaf kısmını okumuş ve annemin adını görmüş. Wadad Khuri-Makdisi'nin baskısı tükenmiş anılarını 2003 yılının savaşta harabeye dönmüş Bağdat'mda bulmak ona ne kadar garip ve gerçeküstü gelmiştir kim bilir. Akrabamız kitabı satın alıp kardeşime vermiş; o da kitabı fotokopiyle çoğaltıp ciltledi ve hepimize –kardeşlerime, sayısız kuzenime ve bana– birer kopya verdi.

Felçten önce annem kitabın doğrudan İngilizce yazılmış başka bir versiyonu üzerinde çalışıyordu. Bu çalışmasını iyileştikten sonra tamamladı. Bölgede baş gösteren Filistin trajedisi etrafındaki politikaları Batı'ya açıklamak için İngilizce yazmak zorunda hissetmişti kendini. Kitabım bu büyük ölçüde bilinmeyen tarihe tanıklık olsun diye yazmıştı.

Bu kitap annemin kocam Edward'a verdiği elyazmasından oluşuyor. Edward bunu okuyup bazı dostlarına ve yayıncılara vermişti.

Ama kitap uzundu ve redaksiyona ihtiyacı vardı. Pikaresk bir üslupla yazılmıştı ve annemin Arap dünyasındaki yolculuklarına dair çok sayıda tasvir içeriyordu. Uzak bir anlatı gibi görünen bu kitapla hiçbir yayıncı ilgilenmemişti.

Derken 9 Eylül hadisesi oldu. Pek çok şeyi değiştirdi. Terörle, İslam'la, Afganistan'ın işgaliyle, Irak istilasıyla mücadele gibi meselelerin hepsi günün konusuydu artık. Annemin kitabının vakti gelmiş gibi görünüyordu.

ANNEMİN anılarında bazı şeyleri es geçip aktarmadığının farkına varmak ilginç. Arap dünyasında yetişmiş bir kadın olarak, ona övünmek değil, kendinden bir bütünün –bir topluluğun ya da ulusun– parçası olarak söz etmek öğretilmişti ne de olsa. Bunun o denli bilincindeydi ki Edward Said'in damadı olduğunu söylememek için çok çaba harcar, ona sadece "akademisyen Edward Said" derdi. Ayrıca Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin seçkin profesörü, *Ma'nâün-nekbe* (Felaketin Anlamı) adlı eseri yazan ve *nekbe* terimini ilk kez kullanan ünlü Arap tarihçi Constantin Zureyk'in halamla evli olduğunu ve annemin akrabası olduğunu da kimse bilmezdi. Bu kitapta, İngiltere'nin Manchester şehrinde yaşayan bir akrabasının eserlerini gizlice okuduğundan söz eder. Bu akraba Oxford'un tanınmış profesörü ve *Arap Halkları Tarihi*'nin yazarı Albert Hourani'ydi.

Annem anılarında pek çok başarısına da değinmez. Orkestra şefi Alexis Boutros'tan koro provası yapmak için bir mekâna ihtiyaç duyan bir adam olarak söz eder –ki annem ona kendi okulunu teklif etmişti– ve öğrencilerinin de provaya katıldıklarını belirtir. Okulundaki kızların anne babalarını koro müziğinin saygıdeğer bir uğraş olduğuna ve müziğin eğitimin bizzat önemli bir parçası olduğuna ikna etmek için ne kadar çabaladığından bahsetmez. Annem bu amaçla radyoda anne babaları koro için izin vermeye teşvik ettiği coşkulu bir konuşma yapmıştı. Bu konuşma basında da yer almış ve annem emeline ulaşmıştı.

Ayrıca Boutros ve bir grup entelektüelle birlikte bugün Balamand Üniversitesi'nin bir parçası olan Academie Libanaise des Beaux Arts'ın kurulmasına da katkıda bulunmuştu. Academie Libanaise Lüb-

nan'ın sanat –dans, müzik ve mimarlık– eğitimi verilen ilk özel yüksek öğrenim kurumuydu. Annem okulun idare heyetindeydi ve yıllarca yönetici olarak hizmet verdi. Bu iş de neredeyse başka bir tam zamanlı uğraştı.

Annem birçok kurumun yönetim kurulu üyesiydi. Bu kurumlar arasında bir akıl hastanesi olan Asfurieh, kardeşlerimin devam ettiği Quaker okulu Brummana Lisesi ve Filistin Araştırmaları Enstitüsü de vardı.

Annem politik açıdan çok aktifti. Lübnan bağımsızlığını kazanmadan önce, başka pek çok kişi gibi annem de özerklik için çalışan komite ve derneklere adamıştı kendini. 1941'de Britanya Ordusu ve Özgür Fransa Kuvvetleri, Lübnan ve Suriye'nin Fransa'daki Vichy hükümeti tarafından ele geçirilmesini önlemek için Lübnan'ı istila etti. General Charles de Gaulle bu noktada Lübnan'a geldi ve ülkenin Özgür Fransa toprağı olduğunu iddia etti. Annem Lübnan'ın bağımsızlığını isteyen, bütün mezhep ve dinlerden erkek ve kadınlarla birlikte yürüdü.

Özel bir okulun müdiresi olsa da milli eğitime inancı tamdı. Lübnan'daki devlet okullarının standartlarını yükseltmek için elinden geleni yaptı. Zaman zaman Eğitim Bakanlığı'na danışmanlık yapmış, devlet okullarının müfredatını güçlendirmek için çok çaba harcamıştı.

Annem kadın hakları için lobi faaliyeti yürüten bir gruba da dahildi; bu grup bütün mezhep ve dinlere mensup olan, özgürlüğüne kavuşmuş Lübnanlı laik kadınlardan oluşuyordu. 1950'lerde oy kullanma hakkı için savaştılar ve bu savaşı kazandılar. Fakat kadınları tam anlamıyla eşit yurttaşlar haline getirebilmek için birçok yasanın değiştirilmesi gerekiyordu. Grup, miras yasasının değiştirilmesini ve kadınların da erkekler oranında mirastan pay almasını talep etti. Bu konuda kısmen başarıya ulaştılar. Yasa değiştirildi, ama sadece Müslüman olmayan kadınlar için. Bugün bile Müslüman bir kadının mirası laik yasalara değil, şeriata dayanır. Bir başka yasa da bir kadın seyahat etmek isterse bir erkek akrabasının izninin gerekli olduğunu ifade ediyordu. Bu yazılı onay olmadan pasaport çıkarılamıyordu. Bu yasa iç savaş sırasında değiştirildi. Bir grup öğrenciyle seyahat ettiği zaman bu yasa annemi epey rahatsız etmiş. Öğrencilerin babaları, annemi çocuklarının koruyucusu tayin ettiklerini ifade ede-

rek ona vekalet vermek durumunda kalmış. Bu mektupların pasaport bürosuna sunulması ve annemin öğrenciler pasaportlarını almadan önce başvuran her öğrenci için imza atması gerekmiş. Sonunda, otuz öğrencinin pasaportunu imzaladıktan sonra, yenilenmesi için kendi pasaportunu uzatmış. Memur ona bakıp gülümsemiş ve "Kocanızın yazılı izni gerekiyor," demiş. Annem bu çarpık mantığa inanamıyordu. Kadınların kendi işlerinin sahibi olmalarına da izin verilmiyordu. Bu yasa yıllarca protestolara hedef olduktan sonra, son dönemde değiştirildi. Fakat ne yazık ki eşitliğin her alanda sağlanması için gerekli olan bütün yasaların değiştirildiği söylenemez. Kadınlar hâlâ Lübnan vatandaşlığını çocuklarına veremiyorlar.

Annemin hayatı boyunca örnek aldığı kişilerden biri, hiç evlenmeyen ve bir okul açıp yöneten halası Âmine'ydi. Çocukken bize onunla ilgili şu hikâyeyi anlatırlardı: Âmine bir keresinde, I. Dünya Savaşı'ndan önce, dedem ve dedemin arkadaşlarıyla birlikte bir camiyi ziyarete gitmiş. Gruptaki tek kadınmış. Camiye vardıklarında bekçi ona, "Minareye çıkamazsın," demiş. Âmine "Neden?" diye sormuş. Adam, "Tanrı sana yarım beyin verdi ve erkeklerin payının yarısı kadar miras almanı buyurdu," diye cevap vermiş. Âmine dosdoğru adamın gözlerine bakarak, "Tanrı bana tam bir beyin verdi, mirasın yarısını bana verenler de senin gibi adamlar," demiş ve dönüp minarenin merdivenlerini tırmanmaya koyulmuş.

Âmine Hala'nın ve annemin yıllar önce uğruna savaştığı şeylerin bugün hâlâ tartışılıyor olması beni hayrete düşürüyor.

O Sevdiğim Dünya

I

BU BENİM HİKÂYEM, bir Arap kadınının hikâyesi. Kayıp bir dünyanın hikâyesi. 1917'de Suriye'de başlıyor. O sırada yedi yaşındaydım. O günlerde savaş zebella gibi başımıza dikilmişti; yine de mutlu bir çocukluk geçirdim, bunu anne babamın sükûnetine ve masumiyetin lüksüne borçluyum. Üç kız, üç erkek çocuk sahibi bir ailenin ortanca çocuğuydum ve bütün bu yılları yarasız atlatmamızı sağlayan bir şey varsa, o da hayatta küçük şeyler için bile yüreğimizde taşıdığımız şükran duygusuydu.

Deniz kenarındaki bir şehirde, Beyrut'ta büyüdük.[1] Şehir o zamanlar gelişmemiş, küçük bir kasabaydı. Kasabanın gösterişsizliğinden ya da çocuklarda hep olan o doğal ilgidendi belki, ama nedeni ne olursa olsun benim için şehrin hazinesi tabiattaki konumuydu, bir de –babamın anlattığı hikâyelerden öğrendiğim kadarıyla– tarihteki yeri. Sıcak yaz günlerinde babam genellikle kaktüslerin dizili olduğu kumlu dar patikalar boyunca plaja kadar bize eşlik ederdi. Yüzmek bir hazdı, o zamanlar pek az gencin bu olağanüstü zevkin tadını çıkarmasına izin verilmesi bu hazzı daha da büyütüyordu. Hava yüzülemeyecek kadar soğuk olduğunda kayalık sahil yolu boyunca liman bölgesine yürürdük; yürürken bir yandan da denizdeki tekneleri seyredip coğrafya oyunu oynayarak uzaktaki dev kayalara Akdeniz adalarının isimlerini verirdik: Bize en yakın olan Kıbrıs; en uzaktaki Malta; beriki Girit. Körfezdeki küçük tekneler Hayfa ve Yafa'dan gelen portakal ve mandalinaları ya da Sayda ve Sur'dan gelen şekerkamışı ve limonları taşıyordu. İskenderiye'den gelen, limanda kısa bir süre kalıp Türk, Yunan ve İtalyan limanlarına gitmek üzere yoluna devam eden yolcu gemileri de vardı. Bütün bunları izlerken, babam bu su-

ların bir zamanlar mor kumaş ve altın mücevher ticareti yaparak denizleri dolaşan Mısır ve Fenike kadırgalarıyla, savaşçıları getiren Roma ve Bizans kadırgalarını konuk ettiğini hatırlatırdı bize. Deniz tanrısı Neptün ve Aziz Georgios'a, geçmiş yılların töresel bilgisine, kıyılarımızda izlerini bırakıp sırlarını denize gömen medeniyetlere dair efsaneler de anlatırdı.

Denizi her haliyle sevmeyi öğrenmiştik: muazzam dalgaları kayaları döverken; sakin gecelerde akıntıları yavaşça kıyıya süzülürken; dingin, lacivert suları gökkubbeyi yansıtırken. Balıkçı Halil denizin hallerini herkesten iyi biliyordu muhtemelen. Bir tekne satın alamayacak kadar yoksuldu, bu yüzden altmış yıllık ömrünün çoğunu kayaların üzerine tüneyip sabırla bekleyerek geçirmişti. Yıllar geçtikçe çalışıp didinerek beklemişti. En hoyrat mevsim olan kış aylarındaki şiddetli fırtınalar bile onu caydıramazdı. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde, bir İtalyan savaş gemisi Lübnan kıyılarını bombaladığında ve ahalinin büyük kısmı dağlara kaçtığında, Halil orada kaldı. Başına hiçbir şeyin gelmeyeceğinden emindi, tıpkı Napolyon'u gören ve Britanya'nın Akkâ'daki savaşına tanıklık eden babasının başına hiçbir şey gelmediği gibi. "Şimdi Türkler burada, Avrupalılar da onları kovmak için geliyorlar," derdi. "Bundan sonra kimin gelebileceğini bilmiyoruz. Fatihler gelir gider. Sadece deniz sonsuza dek bizimle kalır."

Genç kızlık hatıralarım Halil gibilerle; balıkçılarla, esnafla, seyyar tenekecilerle, şehrin hayatiyetini sürdüren emekçilerle doludur. Kalın deri rulosu ve alet çantasıyla ayakkabı tamircisi; pirinç mutfak eşyalarımızı kalaylayan kalaycı, kocaman arabasıyla sokakta sallana sallana yürürken "Bileycii!" diye bağıran bileyci hâlâ hatırımda. Sokaklar bu seslerle çınlardı. Çiçekçi eşeğine binmiş giderken, eyerindeki çiçek yığınlarını dengelerken bir ezgi tuttururdu. Keçi çobanı kara keçilerini şimdi revaçta olan semtlere sürer, bağırışları keçilerin boynundaki çanlardan gelen belli belirsiz çınlamayı bastırırdı. Kapı komşumuz, altmış yaşındaki Hasan tatlı satardı; bütün hayatını üzerinde uzun beyaz bir elbise, başının üstünde bir tepsiyle şarkı söyleyip sokakları arşınlayarak geçirmişti.

Evimizin az ilerisinde, Hamra çayırları denen yerde eski bir cami vardı. Geceleri mumlarla aydınlatılan minaresinden müezzin günde

beş kez ezan okur, sesi kendi yankısında giderek kaybolurdu. Caminin az ilerisinde de yüzlerce dut ağacı tarlalara uzanıyordu. Komşularımızın bir ipekböceği çiftliği vardı. İnce dallardan oluşan sıra sıra raflara büyük tepsiler dolusu kamış konur, bunların üzerine de kozalarını örmeye başlayana kadar dut ağaçlarından beslenmiş ipekböcekleri yığılırdı. Hasattan sonra parlayan beyaz koza yığınları kaynar suda yumuşatılır ve sonra iplik makarası yapılmak üzere yavaş yavaş çözülürdü. Savaştan sonra yapay ipek ithal edildi, fabrikalar kepenk indirdi, dut ağaçları da yerlerini muz ve portakal bahçelerine bıraktı.

O zamanlar öyle düşünmemiştik ama savaş yirminci yüzyılı Beyrut'a getirmişti. Gündelik hayatımıza belli bir ritim katan bütün bu insanlar –seyyar arabalarını ıslak kilin hoş rayihası içinde iten çömlekçiler; semtin demircisi ve babalarına dükkânda yardım eden ama asıl uçurtma yapma konusunda çok yetenekli olan, tifüsün sağır ettiği iki oğlu; ekmek yapıp satmak yerine evinde fırın olmayan insanların hazırlayıp getirdiği hamur işlerini pişiren fırıncı; koltuk tamir etmeyi öğrenene kadar dilenerek sokaklarda dolaşan, sonrasında dilencilikle tamirciliği bir arada yürüten kör adam– başka bir zamana aitti.

Birçok bakımdan çocukluğumuz da öyle. Babam bugün Beyrut Amerikan Üniversitesi olarak bilinen kurumda Arap dili ve edebiyatı profesörüydü. Coşkulu bir iyimserliği ve keskin bir mizah duygusu vardı. Sahil şehri Trablusşam'a bakan dağlarda büyümüştü ve on altısında eğitim için Beyrut'a gitmek amacıyla, bir katır kervanıyla sahil boyunca tehlikeli bir yolculuğa girişmişti. Amerikan Üniversitesi'ne o zamanlar Suriye Protestan Yüksekokulu deniyordu; babam bir yandan ağaçlar dikerek ve kırsal bölgelerdeki okullar için Arapçaya kitaplar tercüme ederek öğrenimini tamamlamıştı.[2] Okuldan mezun olduktan yıllar sonra öğretmenliğe döndü. Arap tarihinden halk hikâyelerine bir düşkünlüğü ve bu yalın hikâyeleri nüktedanlıkla, kendine has bir tarzda anlatma konusunda olağanüstü bir yeteneği vardı. 1909'da *El-mevridü's-sâfi* (Berrak Pınar) adında üç ayda bir yayımlanan bir dergi çıkarmaya başladı; bu gazetecilik girişimi sayesinde Kahire, Şam, Kudüs ve Tunus'tan yirmiyi aşkın süreli yayın düzenli olarak elimize geçiyordu.

Annem kadınlara has kibirden nasibini almamış, yumuşak ve iddiasız bir insandı. Huzurlu yüzü, geniş alnını açıkta bırakan ortadan ayrılmış koyu renk saçlarıyla ufak tefek bir kadındı. Sonsuz mutluluğu kendini ailesinin refah ve huzuruna adamakta bulmuştu – bir de bahçesinin sağlığına. Hayatının büyük bir bölümünü şehirde geçirmesine karşın, doğanın insanlar kadar değerli addedildiği kırsal bölgenin etkilerini taşıyordu gerçek anlamda. Kışın kopan fırtınalar sırasında, gök gürültüsü bütün evreni sarstığı, yağmurlar sokaklarda sel olup aktığı zaman, annem her şey için endişelenirdi. Evleri alçakta olan ve iyi inşa edilmemiş komşular, yakındaki bir sokakta sefil barakalarda yaşayan ve üzerlerine örtecek battaniye ya da yorganları olmayan insanlar, rüzgârın harap ettiği bahçesindeki ağaçlar için endişelenirdi. Her zaruret annemin hassasiyetini kamçılar ve çekilen acıyı daha çok hafifletemediği için vicdanı sızlardı. Babam içinse rüzgârlar bir meydan okuma anlamı taşıyordu. Kışın onunla birlikte yürüyüşlere çıkmamız için ne kadar çok ısrar ederdi. Deve derisinden kalın bir abaya sarınır, başında kırmızı bir fes, elinde meşe ağacından bir bastonla deniz kenarında fırtınanın ortasında dururdu. Sanırım beyaz köpükler, içindeki isyankârlığı açığa çıkarıyor, hayal gücünü harekete geçiriyordu.

Ras-Beyrut semtinde, bugün Jeanne D'Arc adını alan caddede güzel, eski bir evde yaşıyorduk. Annemin bahçesi genişti ve kaktüslerden oluşan bir çitle korunuyordu. Sert topraktan yürüyüş yolu, baharda yoğun rayihaları havada buram buram yayılan incir, zeytin, limon ve turunç ağaçlarının gölgesi altındaydı. Ortada asma yapraklarının ve beyaz yaseminlerin gölgesinde kalan bir havuz vardı; solda da okaliptüs ve beyaz çiçekli zakkum ağaçları. Annem bir miktar sebze de yetiştirirdi, ama çoğunlukla çiçek: güller ve karanfiller, yığınla kasımpatı, menekşeler, zambaklar, kırmızı ve beyaz sardunya. Ev, meşe kalas tavanının yüksekliği beş metre olan havadar bir giriş etrafında inşa edilmişti. Bu girişin üç tarafındaki kapılar bitişik odalara açılıyordu. Misafir odasında İran halıları seriliydi ve babamın anneme düğün hediyesi olan küçük org da bir köşeye yerleştirilmişti. Gerçi akşamlarımızı bu odada geçirdiğimiz nadirdi. Oyun oynamak ve günümüzü nasıl geçirdiğimizi birbirimize anlatmak için yemek odasının sıcak ortamını tercih ederdik.

Evdeki bütün odalar içinde bana en çok babamın odası cazip gelirdi. Duvarlarından birinde tarihteki ünlü erkeklerin bir posteri asılıydı. Âdem ve onun soyundan gelenler: Musa, Davud, Ramses, Hippokrates, İbn Sina, Galileo, Kolomb, Napolyon, Pasteur. Hepsinin uzun sakalları ve içe işleyen bakışları vardı. Bu posterin karşısında bir gök haritası asılıydı. Yatağın kenarına, babamın yanına oturur, Büyük Ayı ve Küçük Ayı'yı, İkizler takımyıldızını, yırtıcı Aslan'ı, güçlü Erboğa'yı, Kurt, Boğa ve Oğlak takımyıldızlarını tanırdık. Annemin odasında Getsemani'deki* İsa'yı tasvir eden basit bir röprodüksiyon dışında hiçbir süs yoktu. Yatağının yanında en küçük erkek kardeşimin karyolası, yakındaki sedirde de bizi yatağımıza yatırıp üstümüzü örttükten sonra gaz lambasının loş ışığında geç saatlere kadar tamir ettiği çoraplarla dolu olan büyük bir dikiş sepeti dururdu.

Evin girişinde büyük kemerli bir veranda vardı. Babam biz etrafında oynarken burada uzanır, kitap okurdu. Bizim coşkunluğumuz belli ki onun için bir mutluluk kaynağıydı. Buna karşın en sevdiğimiz oyun alanı Amerikan Üniversitesi'nin kampüsüydü. Burası harikalar dünyasıydı. Farklı boy ve biçimlerdeki ağaçlar insanı buyur edercesine yayıyorlardı gölgelerini: serviler ve hurma ağaçları, meyve ve kadim zeytin ağaçları, sallanan incir ağaçları, tırmanıcı hanımeli. Yazın hamup ağaçlarının kahverengi tatlı meyvelerini vermesi, bize domuzların yediği keçiboynuzlarıyla karnını doyuran delikanlının hikâyesini hatırlatırdı. Zakkum ağaçları, mimozalar ve amber çiçekleri, mavi ve eflatunlardan oluşan körfez ve dağ manzaralarına beyaz, kırmızı ve sarılarla süslü bir çerçeve oluştururdu. Şapelin girişinde muazzam bir banyan ağacı vardı. Bütün bunların içinde en güzelleri ise Lübnan'a özgü sedir ağaçlarıydı.

Üniversitenin cam kutularda içleri doldurulmuş yaratıkların sergilendiği bir doğa bilimleri müzesi vardı. Çöl baykuşları ve kartallar dahil her türlü kuş kumun üzerinde ya da bir dala tünemiş halde sergileniyordu. Afrika'dan bir yavru fil, güzel bir zebra, iki tilki ve be-

* Hz. İsa'nın çarmıha gerilmeden önce tutuklandığı gece dua ettiği bahçe. Yeri tam olarak belirlenememekle birlikte, Ermeni, Rum, Katolik ve Rus Kiliseleri Zeytinlik Dağı'nın batı yamacındaki bir zeytinliği Getsemani'nin bulunduğu yer olarak kabul ederler. –*ç.n.*

yaz bir ayı özellikle dikkatimizi çekiyor, ama bunlardan hiçbiri Arap atları ve çöl ceylanları kadar heyecanlandırmıyordu bizi. Müzenin az ilerisinde kırık heykel ve sütunlar, Fenikelilerden ve Romalılardan kalan kalıntılar duruyordu. Batı kesiminde kampüsün büyük bir bölümü vahşi bir uyumsuzluk içinde arsızca büyüyen dikenli bitkilerle kaplıydı. Kayaların altından siklamenler fışkırıyor; papatyalar, kırmızı ve mor çanak çiçekliler, gelincikler ve beyaz zambaklar şen şakrak topluluklar halinde uzanıyordu. Kampüsün denize bakan doğu kesiminde ise güneş kıyı şeridini ve ötesini dağların zirvelerine kadar renklendirerek ufukta gözden kaybolurken genellikle yıldızları izlemek için soğuk koltuklarına çöktüğümüz bir amfiteatr vardı. Bulutsuz yaz gecelerinde yıldızlar konusundaki bilgimizi sınardık. Üniversitenin gözlemevindeki büyük teleskoptan bakma şansı yalnız bir kez verilmişti bize. Ayın üzerinde dağlar görmüştük; Satürn'ün parlayan halkalarını görmüştük.

Bu ışıl ışıl dünyada oyun oynayarak çocukluğumuzun değişen mevsimlerinden geçiyorduk.

II

KEDERLE ilk tanışmam babamla Hamra Camisi'ni ziyaret ettiğimiz bir güne rastlar. Caminin girişini yaşlı bir şeyh beklerdi. Bu şeyh azizlere ve peygamberlere dair çok sayıda hikâye biliyordu; Doğu edebiyatının çoğu gibi kendisine sözlü olarak aktarılmıştı bu hikâyeler de. Arkadaşının belleğindeki paha biçilmez hazinenin tamamını ortaya dökecek kadar uzun ömürlü olmamasından endişelenen babam onu her gün ziyaret ediyor, dağarcığına kattığı yeni hikâyeler ve anekdotlarla geri geliyordu. (Hıristiyan geleneğiyle beslenmesine karşın babamın ruhani ve edebi ilgi alanları inanç sınırı tanımıyordu.) Biz çocuklar da fırsatını buldukça babama eşlik ederdik. Bu bahsettiğim günün sabahı şeyh tedirgindi.

"İki oğul muharebede ecelleriyle karşılaştı," diye mırıldandı şeyh. Der'a'da, Suriye'de savaştıklarını söyledi. "Bana güç ver Tanrım, güç ver ki yazgımı mertçe boyun eğerek kabulleneyim." Eve döndüğümüzde babam tuttuğum küçük günlüklerden birine bu cümleyi onun için not etmemi istedi. Gerçek anlamını kavramam yıllarımı aldı. Şeyhin oğullarının yazgısı olağandışı değildi. Komşumuzun tek oğlu, tarlaları sürerken Türk ordusuna katılmak üzere götürülmüştü. Ailesiyle vedalaşmasına bile izin verilmemişti. Daha şanslı genç adamlar ABD'ye giden son gemiye bindiler.

Diğerlerinin hayalleri başkaydı. Osmanlı Valisi Cemal Paşa 6 Mayıs 1916'da, bağımsızlık hedefiyle Avrupa'yla temasa geçen yirmiden fazla Lübnanlı ve Suriyeli liderin idam emrini vermişti. İdamlar Şam ve Beyrut'ta aynı zamanda infaz edildi. Arap dünyası Türklere karşı koyma konusunda isteksizdi, ama Cemal Paşa, Haşimi Prensi Faysal'ın merhamet dileyen yakarışlarına kulaklarını tıkayınca, Arap

İsyanı başladı. Genç Araplar özerklik elde etme umuduyla İtilaf Devletleri'nin tarafında savaştılar.

Babam bu savaşın yararı ve Batılı güçlerin vaatleri konusunda baştan beri kuşkuluydu. 1917 yılının baharı ve yazı acılarla doluydu. Yarı çıplak insanlar umutsuz ve aç bir halde Beyrut sokaklarında bir lokma ekmek için dileniyor, çöpleri karıştırıyordu. Bebekler durmaksızın ağlıyordu. Artık şehir merkezine ya da denize gitmemize izin verilmediğinden, bahçemizde ya da kampüs dünyamızda oynuyorduk. Anne babamız bizi bu günlerin en şiddetli etkilerinden korumaya çalışıyordu; ama çabaları tanık olduğumuz manzaraları gözlerimizden uzaklaştırmaya ya da gece yatağımızda duyduğumuz feryatları susturmaya yetmiyordu. Türkler ve Almanlar orduları için her türlü erzaka ihtiyaç duyduğundan halka pek az yiyecek kalmıştı.

Cemal Paşa'ya duyulan nefretin sınırı yoktu. Geriye dönüp baktığımızda, bu durumun ailemizin kurtuluşunu sağladığı söylenebilir. Cemal Paşa bir keresinde Kudüs'te çenesine kurşun yiyerek yaralanmıştı. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden akıllı bir İngiliz diş doktorunun gerçekleştirdiği operasyonun başarısı, valinin kuruma yönelik takdirini tazelemişti. Üniversitenin Türk ordusuna doktor yetiştirme konusunda yararlı olabileceğini göz önüne alarak kurumun açık kalmasına izin vermişti. Bütün üniversite ve personeline tayın olarak un veriliyordu. Böylece, birçok temel gıda maddesinden yoksun olsak da hayatta kalacak kadar yiyeceğimiz vardı.

Temmuz 1917'de savaş Beyrut'a yaklaşırken, dağlık *sakin* bölgelere doğru gitmek üzere şehirden ayrıldık. Bir sabah erkenden eşyalarımızın yüklendiği, iki katırın çektiği bir arabayla yola çıktık; babam ve en büyük ağabeyim arabanın yanında yürüyorlardı. Tepelerde yer yer terk edilmiş ve evlerin taşıyıcı kirişleri ekmek almak için satıldığından kısmen tahrip olmuş köyler gördük. Yol kenarlarındaki çeşmelerden su içmek için birçok kez durduk ve geri dönüp sise gömülen Beyrut'a baktık. Kırmızı kiremitli çatılar ve Zuhûrü'ş-şuveyr'in yeşil çamları yaklaştıkça Akdeniz yavaş yavaş gözden kayboluyordu.

Orada iki yaz geçirecektik. Çok geçmeden babam "Büyük Savaş"tan söz etmeye başlamıştı. Özellikle dağlık bölgelerde insanlar açlıktan ölüyordu, ama Türk ordusu Almanlarla beraber kıran kırana

bir savaşın içindeydi. Britanyalılar Aralık 1917'de Kudüs'teydi. Şehir pek az direniş göstermiş, halk Avrupalıları kurtarıcı olarak selamlamıştı. Askerler kısa bir süre sonra Suriye'nin geri kalanını özgürlüğüne kavuşturmak için Şam'a giderken yollarının üzerinde bulunan Der'a'ya yöneldi.

O zamanda yaşamamış olanlar Kutsal Şehir'in özgürlüğüne kavuştuğu haberinin bir çocuk için bile ne kadar mucizevi olduğunu hiçbir zaman bilemez. Bu dikkate değer olay 9 Aralık'ta gerçekleşmiş, ama radyomuz ya da düzenli olarak telgraf alma imkânımız olmadığından haberin bize ulaşması bir haftadan fazla sürmüştü. Babam basında çıkan bütün malzemeyi topladı, sonra Arap orduları Kudüs kapılarına doğru ilerlerken süvarilerin şehre nasıl girdiğini bize ayrıntılarıyla anlattı. Babam İtilaf Devletleri'ne, özellikle de İngiliz General Edmund Allenby ve birliklerine itibar etse de, umudunu Arap kuvvetlerinin başında bulunan ve Şerif Hüseyin'in oğlu olan Prens Faysal'a bağlamıştı. Zamanın bütün Arap milliyetçileri gibi babam da sınırları özerk Cebel Lübnan bölgesiyle Filistin'i içine alan bölünmemiş bir Suriye hayal ediyordu. Böyle fikirler taşıyanlar yalnızca Araplar değildi. Amerikan Üniversitesi rektörü Howard Bliss de Arap topraklarının bağımsızlığıyla yakından ilgileniyor, Prens Faysal'a büyük bir hayranlık besliyordu.

Babamızın altın şehir Kudüs'le ilgili hikâyeleri biz çocukların hayal gücünü savaş haberlerinden daha çok körüklüyordu. Babam bize yedinci yüzyılda şehri Bizanslılardan kurtarmak için Medine'den gelen dindar halife Ömer'den söz etmişti. Rivayete göre, dua etmek için bir Hıristiyan kilisesine davet edildiğinde Halife Ömer açık avluda dizlerinin üzerine çöküp şehrin sakinlerine ahdini ilan etmişti: "Her inançtan insan burada sonsuza dek hoşgörü ve barış içinde yaşamalı." Ayrıca on ikinci yüzyılda şehri Haçlılardan alan ve düşmanlarına cömert davranan büyük Salaheddin Eyyubi'den haberdar olmuştuk. Kendisi muharebeden sonra adamlarına şunu hatırlatmakla tanınıyordu: "Tanrı'nın Hizmetkârları, Şeytan'a uyup Zafer'in kılıçlarınız sayesinde geldiğine kanmayın; Zafer ancak Tanrı'dan gelir."

Bizim aileyle ilgili bir hikâye de vardı. Babamın anlattığına göre, hatırladığım kadarıyla şöyle bir şeydi: Büyük büyükbabam Saba Khuri, yirmi beş - otuz yaşlarında okuma yazma öğrenmiş bir hubu-

bat tüccarıymış ve sonunda bir Rum Ortodoks rahibi olmuş. Rahip olduktan sonra hububat ticaretine de devam etmiş ve 1848'de bir salgın sırasında koleraya yakalanıp ölmüş. (Mezarındaki tablete Suriye'nin Akkar bölgesindeki köylüler hâlâ sağaltıcı bir mevki olarak saygı gösterirler.[1]) Aileye "Kudüs hacısı" anlamına gelen Makdisi adını veren oğlu, yani büyükbabam rahip olmayı reddetmiş, ama akrabaları arasında Kutsal Şehir'e hac yolculuğu yapan ilk kişiymiş. Bu yolculuk muhtemelen 1858 yılı civarında gerçekleşmiş. Trablusşam'dan bir katıra binip Beyrut, Sayda, Sur, Hayfa ve Yafa'ya gitmiş, oradan da Kudüs'e devam etmiş. Yolculuk muhtemelen on beş günden fazla sürmüş; büyükbabam köhne manastırlarda uyuyup yol boyunca kıt kanaat erzak satın alabilmiş. Kışı orada geçirdikten sonra, ilkbaharda eve dönüşte diğer hacılara katılmış. Mayısta Şam'a ulaşmış, oradan da Akkar bölgesindeki köyüne yürüyerek gitmiş. Aşağı yukarı yüz kişilik bir kalabalık oluşturan komşuları hoşgeldin şarkılarını söylerken, o da Kutsal Topraklar'ın kumunu onların kapı eşiklerine serpiştirmiş; pazar günü de Ürdün Irmağı'ndan onların vaftiz çanağına su dökmüş. Onun hac yolculuğu her iman edenin büyük hayaliymiş.

Kudüs'ün kurtuluşu böylece eskiçağ tarihi, ailemizin tarihi ve hayatımızın erken döneminin hikâyesini biçimlendiren savaş haberlerinden oluşan bir silsilenin sahnelerinden biri haline gelmişti. 1918 sonbaharında Zuhûrü'ş-şuveyr'den ayrılıp Beyrut'a döndük, tam o sırada İtilaf Devletleri zafer ilan ediyordu. Almanlar ve Türkler Beyrut'tan akın akın kaçarken, Britanya ordusu Sayda yolundan yürüyerek şehre giriyordu. Herkes sevinç içindeydi; dağlarda kutlama ateşleri yakılıyordu. Anlaşılan bağımsızlık günü gelmişti. Tanıdığımız on yaşındaki Amerikalı bir kız bu olayın şerefine naif bir şiir yazmıştı:

Tarihlerden 1 Ekim 1918'de,
Olağanüstü bir manzara belirdi köyümüzde:
Patlayan silahlar, uçuşan bayraklar, havai fişek gösterileri:
Yemek bile yiyemiyorduk, o kadar heyecanlıydık ki!
Türkler bizi bırakmıştı, İngilizler yakındaydı:

Dertlerimiz sona ermişti, biliyorduk ki barış kapıdaydı.
Arap ulusları yaşasın, var olsun – üç defa!
Artık hüzün, iç çekme ve gözyaşı yok asla:
İnsanlar mutlu çünkü biliyor hepsi
Arap ulusunun özgürlükle büyüyeceğini.

III

MÜTAREKENİN imzalandığı 11 Kasım günü okullar tatil edilmişti. İskoçlar rengârenk eteklikleri içinde resmi geçit töreninde Beyrut'un anacaddelerinde bandolarıyla birlikte yürüyorlardı. İskoçlarla Britanyalılara, onlara çölde rehberlik eden Arap kuvvetleri, komik şarkılarıyla Mısırlılar, ayrıca Hintliler, Güney Afrikalılar, Avustralyalılar ve Kanadalılar da katılmıştı. Fransızlarla birlikte Cezayirliler, Senegalliler ve Hindiçinliler de gelmişti. Sevinçli bir dönemdi, ama kısa sürdü.

1918 kışı boyunca babamın üniversiteden meslektaşları evde toplanıp akşamın geç saatlerine kadar konuştular. Bizim ev yolgeçen hanına dönmüştü. Topluluğumuzdaki hanımların düzenli kabul günleri vardı; anneminki perşembe günleriydi. Babama gelince, sanırım yıl boyunca misafir kabul etmediği tek bir gün bile yoktu. Büyüdükçe, etrafımdaki konuşmalarla, sıradan konukların darbımeselleri andıran pek hoş ifadeleriyle, yeni evlenenlerle ve yeni doğanlarla, kötü evliliklerle ve şanslı çiftlerle, evle ve dünyayla ilgili haberlerle, hayata dair beklentiler ve büyük küçük trajedilerle giderek daha çok ilgilenir olmuştum.

Dumit Amca babamın en düzenli ziyaretçisiydi. Arap kültürü konusunda uzman bir dilbilim otoritesi olan Dumit Amca, babamla fikir alışverişinde bulunmanın yanı sıra çoğu Mısır'dan gelen dergi ve gazeteleri de değiştokuş ederdi. Savaş başladığında altı çocuğundan en büyüğünü askerlik hizmetinden kurtulması için ABD'ye göndermişti. Onun bir küçüğü Türk ordusuna katılmış, ancak hiçbir zaman tehlikeye maruz kalmamıştı. Dumit Amca Türkleri destekliyordu. Arapların yeni bir müttefik aramaktansa zayıf bir Türkiye'nin çatısı

altında birleşmesinin daha kolay olacağını savunuyordu. Türkler uçsuz bucaksız imparatorluklarını denetleyemiyorlar, diyordu; kendi başımızın çaresine bakmamız onları memnun eder. Britanya ve Fransa açgözlü ve hırslı, diyordu. Çıkarları bizim çıkarlarımıza zıt. Onlara niye güvenelim ki?

Savaş boyunca babamla çoğu misafiri farklı görüşlere sahipti. Bu insanlar dünya vatandaşıydı. Babamın en yakın meslektaşı Arapça bilen, babamın Arap kültürüne ilişkin hikâyelerinden haz alan ve bizim dilimizde yazmaya çalışan büyük bilimadamı Hollandalı Van Dyke'tı. Başka bir meslektaş olan Kurban Amca'nın dünyanın dört bir yanına yayılmış, en zekisi Arap edebiyatındaki bir akımı canlandıran ve Brezilya'da öğretmenlik yapan dokuz çocuğu vardı. Popüler bir hekim olan Dr. Atiyeh, hayatının büyük bölümünü Sudan'daki İngilizlerin hizmetinde geçirmişti. Tek oğluna Oxford'dan burs verilmiş, ama delikanlı bursu ancak bütün topluluk annesini bu fırsatın ayrılmalarına değeceği konusunda ikna ettikten sonra kabul etmişti. Bunların dışında Britanya hükümetinin emekli bir üst düzey yetkilisi ve daha önce Mısır'da görev yapmış olan Michalany vardı. Üniversite rektörü Bliss ve eşi vardı. Anne babamla tanışan bir Ermeni aile vardı. Amatör bir arkeolog olan baba, şehirde ilk defa fotoğraf malzemesi, kartpostal ve Noel süslemeleri satan bir dükkâna sahipti. Yedi çocukları bizim oyun arkadaşımızdı, ama bu ailede beni en çok cezbeden kişi, altı yaşındayken Anadolu'nun ücra bir kasabasında yaşayan ailesinden ayrılıp Yafa'daki bir yatılı okula giden büyükanneydi.

Böyle kişilerin gidip gelmelerine öyle alışmıştık ki genel olarak bu ziyaretler dikkatimizi çekmez olmuştu artık, ama bir gece bazı yakın arkadaşlar evimizde toplanıp alçak sesle ve endişe içinde konuşmuştu. O sabah babam yeni Arap bayrağının göndere çekileceği törene katılmak üzere evden çıkarken coşku doluydu. Eve döndüğündeyse hüzünlü bir hali vardı. Bize hiç bakmadan, sorularımıza kulaklarını tıkayarak masanın üzerine küçük bir bayrak sermişti. Bayrağı bahçe kapısının üzerine çekmek için heyecanla koştuğumuzda bizi geri çağırmış ve "Bayrağı evden çıkarmayın," demişti. "İstediğiniz yere çekin, ama anacaddeden görünmesin."

Savaşın son günlerinde Arap bayrağı babam için özel bir sevinç

kaynağıydı. Dolayısıyla babamın bu sözleri karşısında nutkumuz tutulmuştu. Ertesi sabah Dumit Amca kahvaltıda bizimle oturmuştu. Meğer Arap bayrağı göndere çekildikten kısa bir süre sonra Britanyalılar ve Fransızlar indirilmesini emretmiş. Araplara bağımsızlık vadedilmiş olmasına karşın, büyük güçler fethedilen Osmanlı topraklarını bölmek için gizli anlaşmalar yapmışlardı. "İngilizlerle Fransızların bize karşı olduklarını söylememiş miydim size?" diyordu Dumit Amca. "Ülkeye girmelerine yardım etmek için binlerce Arap öldü. Birçok gencimiz onlara yardım ettiği için asıldı. Söylediklerimi unutmayın: Bizi sırtımızdan bıçaklayacaklar."

Babamın meslektaşlarının çoğu İtilaf Devletleri'ne güvendiği için Şerif Hüseyin'e kızgındı. Arap İsyanı İtilaf Devletleri'nin Türkler karşısında savaşı kazanmasını sağlamıştı. Britanya'nın Filistin'de bir Yahudi "ulusal yurdu"na desteğini taahhüt eden Balfour Bildirisi ve topraklarımızı Fransa ya da Britanya'nın sömürge bölgeleri olarak belirleyen Sykes-Picot Anlaşması ise Arap birliğini yıkmak ve bağımsızlığı engellemek için tasarlanmıştı. "Bunlar şeytani ve utanç verici belgeler!" diyordu Dumit Amca.

Babam yine de Amerika'nın yardım elini uzatacağına inanmaya devam etti ve bir süre önsezilerimiz umutlarımızla çatıştı. Yıllar geçti ama babam Arap birliğiyle ilgili yüksek beklentilerini korudu. 20 Mart 1920'de Prens Faysal Filistin'in de dahil olduğu, bölünmemiş bir Suriye'nin kralı ilan edildi. Kutlamalar Şam ve Beyrut'ta yapıldı. Fakat sıcak bir temmuz günü, Fransızların yeni kralın Arap lejyonuna barbarca saldırdığı haberleri geldi. Bize anlatırken babamın sesindeki kederi hâlâ hatırlarım. Güzel Şam şehrine bomba yağmıştı. Kral kaçmıştı. Bağdat'ta olduğuna dair söylentiler almış yürümüştü.

Yazgımız Paris'teki bir barış konferansında belirlenecekti. Howard Bliss Arap davası için yalvardı ama onu kimse dinlemedi. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson bile olan bitenden habersizdi. Fransa Suriye'ye el koydu ve Lübnan'ın, artık dağlık bölgelerin yanı sıra kıyıdaki Trablusşam, Beyrut, Sayda ve Sur şehirlerini de kapsayan ayrı bir ülke olarak sınırlarını tayin etti. Britanya ise Irak ve Filistin'in denetimini ele geçirdi. Mısır ve Sudan Britanya'nın vesayeti altında kalacaktı. Arapların özgürlüğüne yönelik vaatler sonsuza dek

ertelenmiş gibi görünüyordu. Arapların Batı'ya yönelik güvensizliklerinin tohumları ekilmişti. Britanya zehirli gaz bombaları ve sıradan bombalarla Irak'a saldırdı. İngiltere'de zehirli gaz kullanımına karşı olanlar vardı, ama o zaman savaş bakanı olan Winston Churchill onları ahlaki açıdan fazla titiz davranmakla suçladı; bu tür kimyasal maddelerin "güçlü bir dehşet salacağını" söylüyordu. 1921'de Britanya Kral Faysal'ın Bağdat'ta tahta oturmasına izin verdi. Kardeşi Abdullah'a çölde, Filistin'in doğusundan kopardıkları ve Transürdün adını koydukları bir emirlik verdiler. Bu son darbeyle eski yüzölçümünün dörtte birinden bile daha küçülen Filistin'in geri kalanını nasıl bir yazgının beklediğini kimse bilmiyordu. Babam Filistin'in ilk yüksek temsilcisinin Siyonist bir Britanyalı olduğunu öğrendiğinde umutsuzluğa kapılmıştı. İbranicenin üç resmi dilden biri olduğu açıklandığında daha da üzülmüştü. O zamanlar Filistin'de yaşayan ve nüfusun yaklaşık yüzde 12'sini oluşturan küçük Yahudi azınlık bile kendi arasında çoğunlukla Arapça konuşurdu. İsyan ve panik baş gösterınişti. Kuşku her yerdeydi. Bir nefret ve umutsuzluk dönemi üzerimize çöküyordu.

IV

SAVAŞLA GEÇEN dört yıl annemin ailesiyle temasımızı imkânsızlaştırmıştı. Bu yüzden 1920 yazında babam bizi anneannemizle dedemizi ziyaret etmek üzere kuzey Lübnan'a götürmeye karar verdi. Başımızın üzerinde sallanan çadır bezinden bir gölgelik, basit bir at arabasıyla Fenike kıyıları boyunca ilerliyor, portakal ve bademleriyle Antilias meyve bahçelerini geride bırakıyorduk. Seçtiğimiz güzergâh kadimdi. Kelb Irmağı'nın denize döküldüğü ve dağların kayalık kıyıyı sıkıştırdığı boğazda, babam taşa derinlemesine kazınmış tekerlek izlerini, bir Roma yolunun kalıntılarını işaret etmişti. Binlerce yıl önce bir Asur kralı ordusuna bu güzergâhta önderlik etmişti ve ırmak kıyısında fasıla verdiklerinde, sarp kayanın üzerine Nabukadnezar'ın fetih ordusunun buradan geçtiğini gelecek nesillere bildirecek bir yazıt bırakmışlardı. Mağrur kral bir örnek oluşturmuş, daha sonra II. Ramses'in orduları, Roma lejyonları, III. Napolyon ve 1918 yılında General Allenby komutasındaki Britanya Sefer Kuvveti de kayaların üzerinde yazıtlar bırakmıştı. Arabadan inip bunların kime ait olduğuna bakmak için kayalık yamaçtan yukarı tırmandık. Biz on beş tane saydık; yeni yazıtlar eklenmiş olabilirdi. Babam Fransız birliklerinin 1946'da topraklarımızı tahliye ederken bıraktıkları son yazıtı göremeden öldü.

Boğazdan ayrılıp Cuniye koyunun büyük kıvrımına, en yüksek noktasında Meryem Ana heykelinin bulunduğu tepelere yöneldik. Şehir neredeyse terk edilmişti. Dar sokaklarında çocuklarla dul kadınlar geziniyordu. Genç erkeklerin çoğu yurtdışına kaçmıştı. Açlık ve hastalıktan ölenler olmuştu. Adonis Irmağı'na yaklaşıyorduk. Ir-

mağın kıyısındaki söğüt ağaçlarının altında, alev alev yanan ateşte kızarmış alabalıktan oluşan öğle yemeğimizi yedik. Bir yandan da babam Adonis'e âşık olan Astarte'nin, yani Fenikeli Venüs'ün hikâyesiyle bizi eğlendiriyordu: "Bir gün onu göremez oldu ve kuğuların çektiği arabasıyla tepelerde dolaştı. Onun azgın bir ayının saldırısına uğradığım keşfedince ne kadar da bedbaht olmuştu. Astarte'nin gözyaşları çimenlerin üzerine akarken, Adonis'in kanı da toprağa karışıyor, suyun rengini kızıla dönüştürüyordu."

Babamın her ilginç köşede mola verme konusundaki ısrarı yüzünden Biblos'a ulaşamadan güneş batmış, şehri keşfetmemiz de ertesi güne kalmıştı. Sabah ilkbahar sonu rayihasıyla yüklü taptaze bir hava vardı. Biblos'un çok sayıdaki kalıntısı henüz keşfedilmiş değildi; babamla birlikte sahil boyunca yürürken sadece eski kale uzaktan görünüyordu. Hava etkilerine maruz kalmış sur ve sütun parçaları çimenlik tümseklerin etrafına dağılmıştı. Hisarın yakınlarında Britanyalıların bombaları Haçlıların kilisesinde izlerini bırakmıştı, ama kiliseye girdiğimizde yanan mumlar ve kutsal yağla, duvarlarda da çok sayıda hasar görmüş azizle karşılaştık. Yine de eski Biblos hakkında konuşmak babamı daha çok ilgilendiriyordu. Hazine yüklü Mısır kadırgalarını hayal ederek, buradan Sur şehrine, oradan da Kudüs'e Süleyman'ın tapınağım inşa etmek üzere kereste ve yüzlerce duvarcı taşıyan gemileri gözümüzün önüne getirerek engin denize baktık. Sonradan kuzeyde yaptığımız bir tatil sırasında, Lübnan'ın Fenikeli kral tarafından o tapmak uğruna ormanından mahrum edilmiş en yüksek dağ silsilesinin yamaçlarına tırmanacak ve insana huşu veren sedir korusunun koyu gölgelerine adım atacaktık.

At arabasına dönüp kuzeye doğru yola koyulduğumuzda, kıyı boyunca sağda solda, kayaların arasındaki küçük su birikintilerinde tuz toplayan adamlar gördük. Tabarja limanına demir atmış birkaç tekne vardı. "Aziz Petrus bu mütevazı koydan yola çıkarak Roma'ya gitmişti," diye bilgi verdi babam ve ekledi: "Ama Aziz Pavlus büyük Antakya limanını tercih etmişti." Trablusşam yolunda atlar korkunç sarp kayanın kenarında ağır ağır güçlükle yürürken, babamın geziyle ilgili anlatısı, kontrolden çıkıp şaha kalkan, uçurumdan aşağıdaki denize düşen ve binicilerini de kendileriyle birlikte sürükleyen at sahnelerini gözümüzün önüne getiriyordu. Büyük bir heyecan için-

de emniyetli bir yolculuk yapıyorduk. İleride Enfeh ve Çekka gibi sakin köyler vardı. Bu köylerin dağlarındaki zengin çimento henüz keşfedilmemişti. İnsanlar denizin kayaların arasında oluşturduğu küçük tuz göllerinden geçimlerini sağlıyorlardı hâlâ. Atlarımız tırmanmaya devam ederken haşmetli koyaklar uçsuz bucaksız görünüyordu. Üç saat daha yol aldıktan sonra Kura'nın yeşil tepeleri üzüm bağlarına açıldı. Arabamız Bterram köyünün merkezine yaklaşırken insanlar bizi karşılamak için toplanıyordu. Çok geçmeden anneannemin evinin gölgeli verandasında oturmuş dinleniyor, dağlardaki karla soğutulmuş nar suyu yudumluyorduk.

Anneannemizle dedemizin bahçesinde bolca badem, alıç, ceviz, ayva, şeftali ve elma yetişirdi. Heybetli bir zeytin ağacının gölgesinde bir sarnıç vardı; burada yağmur suları kurak yaz günleri için saklanırdı. Her evde hane halkının kullandığı bir sarnıç bulunurdu, ama köylüler yakınlardaki bir çeşmenin suyunu içerlerdi. Günbatımında çeşmeye giden yol akşam esintisinde uçuşan parlak giysileri içinde kahkahalar atan kadınlardan geçilmezdi. Genç erkekler ise hayran hayran onları seyrederdi. O çeşme yolunda âşık olup eş bulan çoktu.

Dedem köyün doktoru ve eczacısıydı. Sık sık eşeğine atlayıp, tıbbi elyazmalarını inceleyerek saatlerini geçirdiği liman şehri Trablusşam'a giderdi. Bazen bir belgeyi ödünç almak için bir altın pound'u bulan bir bedel öder, gece boyunca belgeyi kopya ederdi. Onu yaşlıların gözüne damla damlatırken, sıtmaya yakalanmış hastalar için otlar ya da kinin hapları hazırlarken veya çocuğu gece boyunca ağrıdan kıvranmış endişeli bir annenin korkularını yatıştırırken izlediğimi hatırlarım. Bizim ziyaretimizden bir-iki yıl sonra modern tıp konusunda adamakıllı eğitim almış bir doktor gelmişti köye. Dedemin gözleri iyi görmüyordu. Yine de köylüler diğer doktora aldırış etmeksizin dedemin hazırladığı otları ve kinin haplarını almaya devam etmişti.

Anneannemin ciddi bir görüntüsü vardı ama gözleri zayıftı; uzun boylu ama kamburdu. Çocuklarından sadece iki kızı köyde kalmıştı. Beş oğlu ABD, Avustralya ve Haiti'ye göçmüştü. Bir diğeri Beyrut'ta yaşıyordu ve Amerikan Üniversitesi'nde babamın meslektaşıydı. Anneannem de dedem de cömert insanlardı. Yoldan geçen biri dedemin bahçesinden üzüm ya da incir koparsa ve o da bunu tesadüfen

görse, başını çevirirdi. İnsanlar anneannemden "birilerinin aç olduğunu öğrendiğinde gece uyuyamayan kadın" olarak söz ederlerdi ve o da herkesle bol bol paylaşabileceği kadar yemek pişirirdi. Anneannem bize her şeyi değerlendirmeyi öğretmişti. Kurutulmaya uygun olmayan üzümler bir kavanoza konur, sirke yapılırdı. Zeytin çekirdekleri kışlık yakıt olarak toplanır, petrolden sabun yapılırdı.

İş başındaki köylüleri izleyerek çok zaman geçirirdik. Kadınlar yere oturup yufka açar, bunları sacda pişirir, ateşi kırdan topladıkları devedikenleriyle harlandırırlardı. Yufka bir-iki dakika içinde iyice pişer, sonrakilere yer açmak için fırıncı küreği kullanılarak dikkatle çıkarılırdı. Kadınlar bu ateşleri yakmak için yakacak toplamak üzere çıplak ayakla yamaçlara tırmanırlardı. Bu işi yaparken genç bir annenin ayağı yarılmıştı. Birkaç gün içinde kan zehirlenmesinden ölmüş, küçük çocuklarını matem içinde bırakmıştı.

Sıcak ağustos ayında üzüm bağında uyumamıza izin verilmişti. Küçük kameriyemiz yüksek direkler üzerine çatılmış, kuru meşe dal ve yapraklarından yapılmıştı. Uzun bir merdivenden çıkıp yataklarımızın çıplak döşeme üzerine serildiği tahta zemine ulaşıyorduk. Gezegenler ve takımyıldızlarla ilgili bilgilerimizi köyün çocuklarıyla paylaşıyorduk. Zor yaşam koşulları genel olarak çoğunu öyle kısıtlamıştı ki uzun süredir yıldızlara bakamaz olmuşlardı.

Anneannemle dedemin köyünde neredeyse her pazar kilise ya da manastırda azizlerden birine adanmış bir günün kutlamaları yapılırdı. Bütün azizler yazın doğmayı seçmiş gibi gelirdi bize. Doğu Ortodoks Kilisesi'nin kutlamaları beş duyuyu ihya eden şölenlerdi. Güçlü kuvvetli gençlerin kilise çanının ipini çektiklerini, çan sesinin tarlalarda ve vadilerde çınladığını, rahibin altın rengi işlemeleri pırıl pırıl parlayan harmanisini, mücevherlerden oluşan tacını hatırlıyorum. Monoton bir sesle yinelenen duaları, ellerinde ağır şamdanlarla ahenk içinde rahibin çevresinde dolaşan delikanlıları, buhurdanlığın tık tık edişini ve havaya güzel bir koku yayan dumanı, Bakire'nin ve azizlerin ikonlarını ışığa boğan kristal lambayı ve en sonunda bir kez daha duyulan, derinden gelen tok çan sesini hatırlıyorum. Ayinden sonra aileler avluda toplanıp küçük ateşler yakar ve etler pişirirdi. Şen şakrak bir ortamda yemekler paylaşılır, halk ezgileri eşliğinde danslar edilirdi.

Vaftizler ve düğünler de köy kilisesinde yapılırdı. Gecenin geç saatlerine kadar süren düğünler vaftizlerden daha eğlenceliydi. Bir keresinde önemli bir düğün şenliği on günden fazla sürmüştü. Böyle zamanlarda insanlar savaşın neden olduğu acıları unutuyorlardı sanki. Yaşlı kadınların çoğu geleneklere uygun siyah giysilerini giyseler de, genç kızlar ülkeye yeni gelen yapay ipekten gözalıcı elbiseler içinde olurdu. Bu kumaşlar rengârenkti ama anneannem yine de ipek fabrikalarının kapatılmasına hayıflanırdı. "Yüzlerce köylü kızı hayatını bu fabrikalarda çalışarak kazanıyordu," derdi. "Artık kendi giysilerimizi dokuyamamak ne kadar üzücü."

Anneannemle dedeme veda edip babamın ailesini ziyaret edeceğimiz Trablusşam'a gitmek üzere yola çıktık. Kökenleri Suriye yaylalarına dayanan babamın ailesi mevsimlerle birlikte güneye göç etmişti. Babası Suriye'nin kuzeyindeki Humus şehrine yerleşmiş, daha sonra yedi çocuklu ailesiyle birlikte, çocuklarını eğitmeyi amaçladığı Trablusşam'a taşınmıştı. Rüştlerini ispat ettiklerinde oğullarından bazıları geleceklerini ABD'de aramıştı. Babam ve en küçük kardeşi Anis Amca ise Beyrut'a gitmişti.

Gençliğimiz boyunca Anis Amca ailenin en popüler kişisiydi. Yakışıklı, enerjik ve muhayyilesi yaradılıştan geniş olan amcam vatansever ve romantik şiirler yazıyordu. Mısralarının esin kaynağı bölgemizin tarihi su yolları olduğundan "ırmak şairi" olarak tanınıyordu. Ama aynı zamanda Arapların birleşmesi çağrısında bulunduğu, gençleri derinden etkileyen hararetli şiirler de yazıyordu. Öğretmen ve okul müdiresi olan halam Âmine cehaletle mücadeleye aktif olarak katılmış ve ülkenin ilk okullararası çocuk dergisini çıkarmaya başlamıştı. Kuzenlerim arasında Ester halamın beş oğlundan biri büyük bir binici, okulla pek alakası olmayan bir maceracıydı. On sekizinde günlerce ortadan kaybolup Akkar ovasına gitmiş ve orada Bedeviler arasında yaşamıştı. On altı yaşındaki kız kardeşi ise kilisede org çalıyor ve piyanonun başına oturup bütün dikkatini Mozart'ın sonatlarına yoğunlaştırmak onu hoşnut etmeye yetiyordu.

Trablusşam'da daracık pazar yerinde dolaşırken zeytinyağından yapılmış sabun kokusunu içimize çekerdik. Uzaktaki eski Haçlı kalesi şehre hâkimdi. Haçlıların sabun kullanmayı burada öğrendiklerini anlatmışlardı bize. Ayrıca Haçlı soyundan gelenlerin ya aile is-

mine ya da ten ve saç rengine bakılarak belirlendiğini de söylemişlerdi. Antikçağda deniz taşıtlarının sığınağı olan limanda şimdi balıkçılar sefalet içinde bir şeyler yakalamak için boşuna bekliyorlardı. Koyda birkaç eski tekne ve ötesindeki bir-iki buharlı gemiden başka hayat belirtisi yoktu. Bu limanın yeniden değişim geçirip Irak kuyularından gelen petrolün arıtıldığı bir merkeze dönüşmesi için uzun yıllar geçecek ve babamın bunu görmeye ömrü vefa etmeyecekti.

V

BİZİM EVE akın akın gelen ziyaretçiler ve sohbetleri sayesinde kadınların özgürleşmesinden ilk kez haberdar olmuştum. Beyhum adındaki amatör bir yazar bunun özellikle aktif bir savunucusuydu. Eğitimsiz karısını terk edip genç ve zeki bir Şamlıyla, cazibeli ve kültürlü Nazik'le evlenmişti. Nazik Suriye'nin Fransızlarla savaşı sırasında ilk ambulans biriminin başında bulunmuş ve daha sonra da kamu işlerinde aktif çalışmalarını sürdürmüştü. Beyhum onu yeni kadının örneği addediyordu (dahası Nazik'in içtenliği ve nezaketi kendisinden önceki eşle de candan bir ilişki sürdürmesine yardımcı oluyordu). Beyrut'ta oturduğumuz mahallede, oranın ileri gelenlerinden birinin ikinci karısı olan Julia Dimiçkiye bir sosyal reform hareketine öncülük ediyordu. Lübnan'ın ilk kadın dergisinin editörlüğünü üstlenmişti ve kadın özgürleşmesine ilişkin taleplerine yorulmak bilmeden sahip çıkıyordu. Bir Müslüman'la evlenen birkaç Hıristiyan kadından biri olduğundan her iki topluluğun da dikkatini çekiyordu. Kadın erkek eşitliğine inanan babam bu konuda elle tutulur bir adım atarak Beyrut'un ilk hanım diş doktorunu bizi tedavi etmesi için cesaretlendirmişti. Bu hanım, peçeli Müslüman kadın müşterilerinin sayısı giderek artan çekici bir Avrupalı Yahudi'ydi.

Babamın ziyaretçilerinden biri olan Afnan adında bir beyden Bahailiği öğrenmiştim; kendisinin büyük büyükbabası bu dinin kurucusuydu. Bu inanç Lübnanlı entelektüelleri ve profesyonelleri, en önemlisi ülkenin ilk hanım doktorunu cezbediyordu. Afnan çocukken İran'da yaşamıştı; gençliği ise Filistin'de geçmişti. Yabancılara has bir hali vardı ve şaşılacak derecede ağır aksanlı bir Arapça konuşuyordu. Babamla birlikte oturur, saatlerce günün meselelerini de-

ğerlendirirlerdi. Zamanla Filistin'deki bitmez tükenmez sıkıntılar yüzünden huzuru kaçan daha çok sayıda Bahai –çoğunlukla Hayfa'dan– gelip Lübnan'a yerleşti.

Genellikle deniz kıyısında küçük bir köy olan Sûkü'l-garb'da geçirdiğimiz yazlar, daha da geniş bir düzenli ziyaretçi grubunu evimize getiriyordu. Aralarında Kahireli bir hanım doktor, Sudan'dan bir istihkam subayı, İskenderiye'den Yahudi bir diş doktoru, Hayfa'dan bir okul müdürü ve 1940'lara kadar her yaz Bağdat'tan gelen Sassoun adında zengin bir Yahudi tüccar bulunuyordu. Dumit Amca'nın büyük bir evi vardı; San'a'da önde gelen Arap yazar ve şairlerin toplandığı Arap Sarayı'ndan esinlenerek buraya Gamdan adını vermişti. Biz çocuklar günbegün ziyaretçilerin Dumit Amca'nın gölgeli balkonuna çıkan basamakları tırmanışını izler, seslerinin tatlı oyununa kulak verirdik. En seçkinleri Kahire'den geliyordu. Şairlerin Prensi olarak anılan orta yaşlı, ağırbaşlı Ahmed Şevki, içlerinde en meşhur olandı. Etrafa canlılık saçan cazibeli bir genç hanım –May Ziyade– topluluğun neşe kaynağıydı. Nasıra'da doğmuş, Lübnan'da büyümüş ve Kahire'de yaşamakta olan Ziyade zamanının en seçkin kadın yazarıydı. Düzyazıda şiir yazıyordu adeta ve hayata dair düşünceleri umutla aydınlanıyordu. Küçük amcam Anis, Ziyade'nin hayranları arasındaydı ve bu sayede küçük bir kızken onun elini sıkabilmiştim.

Gamdan grubu sanki her yaz genişliyordu. Columbia Üniversitesi'nde araştırmalarını ilerleten genç Lübnanlı Philip Hitti, Arap tarihini bütün aile dostlarımızdan daha iyi biliyor ve Arap İspanya ile ilgili hikâyelerle, Granada'daki Elhamra Kalesi'nin ve Kurtuba'daki Camiü'l-Kebir'in resimleriyle bizi büyülüyordu. Bize Kolomb'un yerküreyle ilgili bilgisini genişletmesine yardım eden Arap denizcilerden ve seyyahlardan söz ederdi. Anis Amca bizi Mağribi kültürünün izlerini taşıyan şairlerin ahenkli lirik şiirleriyle teshir ederdi; Hitti ise kendini Kurtuba'nın eski ihtişamına kaptırmıştı. Her şeyi merak ettiğimiz yeniyetmelik dönemimizin doruğunda Hitti'ye geniş bilgi birikimi ve zarif tavrı nedeniyle kahraman gözüyle bakardık. İmza defterime şöyle yazmıştı:

Şu dünyayı ayakta tutan yalnızca dört şey vardır: bilgelerin irfanı, uluların adaleti, erdemlilerin duaları ve cesurların yiğitliği.

1924 yazında Gamdan çevresinde "Nil'in birliği"nden çok söz edilir olmuştu. Bu ifade on dört yaşındayken bana pek cazip geliyordu, ama Dumit Amca'yla babamın bu konudaki tartışmaları daha da heyecan vericiydi. Kız kardeşim ya da ben genellikle kahvelerini yudumlarlarken onlara sabah gazetesini okurduk. Dumit Amca da babam da Mısır milliyetçiliğinin güçlü sesi Saad Zaglul'a çok düşkündü. Mısır için bağımsızlık talep eden Zaglul, Britanya tarafından 1919'da ve derken 1921'de iki kez sürgün edilmişti ve şimdi Vafd Partisi lideri olarak başbakandı. "Bu söylediklerimi unutma," diyordu Dumit Amca, "bugün İngilizler Nil'in birliği konusunda ısrar ediyorlar çünkü Sudan'ı denetimleri altına almak istiyorlar. Mısır bağımsızlığını bir kez kazandı mı, bu sefer Nil'in bölünmesi için ısrar ederek her şeye yeniden başlarlar."[1]

O ilkbahar annemle babam Kutsal Topraklar'da dolaşmışlardı. Anlaşılan –en azından babamın seyahat günlüğüne bakacak olursak– Araplar o zamanlar Britanya'nın ihaneti ya da Siyonizm konusunda çok endişeli değilmiş. Yavaş yavaş genişleyen Avrupalı Yahudi topluluğu tarım bölgesindeki çalışkan insan grubuna azar azar katkıda bulunuyor, Arap ırgatlar da Avrupalılarla iyi anlaşıyormuş. Babamın Filistin'deki asıl hedefi öğrencileri ve aileleriyle buluşmak, çeşitli kurumları ziyaret etmekti.

Babamın anlatısına göre Filistin'de hayat ağır tempolu ve rahatmış, günler ufak tefek tatmin ve hazları da beraberinde getiriyormuş. Oğlanlar ve kızlar için devlet okulları süratle yayılıyormuş. Savaş sırasında kaybedilen zamanı telafi etmek hâkim düşünceymiş. Köylerde gece okulları ve sosyal yardım merkezleri varmış. Avrupalı bir azınlığın varlığı eğitim, ticaret ve tarım için bir teşvik sağlıyormuş. Doğu Kudüs'ün hiçbir yerinde pek sanayi yokmuş, ama bu özelliğiyle Filistin birçok bakımdan Lübnan ve Suriye'den üstün görünüyormuş.

Arap dünyasında birkaç resmi kız okulu açmış olan Rus misyonerler 1920'lerde artık eskisi gibi destek bulamasalar da, Kudüs'teki okullar yerel yardımlarla ayakta kalmayı başarmış ve sonunda Doğu Ortodoks topluluğunun bir parçası haline gelmiş. Daha zengin Filistinliler İngiliz ve Fransız okullarına gidebiliyormuş. Babam bu okullardan biriyle özellikle ilgilenmiş gibi görünüyor: Ramallah'ta Dost-

lar Okulu denen bir Quaker kurumu. Yerel geleneklere, Arap dil ve kültürüne itibar kazandıran alçakgönüllü bir girişimmiş bu.

Babamın bu yolculuğa dair kayıtları, o zamanlar hâlâ emekleme döneminde olup son derece yetenekli bir kadın tarafından yönetilen bir aile işletmesine, Birzeit Yüksekokulu'na hatırı sayılır bir yer ayırıyor. Babam Birzeit'i, Kudüs'ün bir yamacında bulunan tuhaf ama çekici küçük kampüsünü ulusal kararlılık ve özgüvenin bir ifadesi olarak görüyordu. Bir gün Filistinlilerin orada bütün topluluğun hayatını değiştirecek bir üniversiteye sahip olacaklarından emindi. Kırk yıl sonra Birzeit'i son kez ziyaret ettiğimde, babamın bu kehaneti ziyadesiyle gerçekleşmiş, büyük ölçüde genişleyen üniversite bütün bölgeyi aydınlatan bir ilim irfan yuvası haline gelmişti.

Babam Filistin'de özürlüler için ilk meslek okulu olan Schneller Enstitüsü'nü de ziyaret etmişti. Enstitüyü kuran Lutherci Almanlar kuruma maddi manevi destek sağlamaya devam ediyorlardı. Trablusşam'daki en küçük kuzenlerimden biri yedi yaşında kör olmuş ve burada eğitim görmüş, sonunda hayatını müzik öğretmeni olarak ve enstrüman çalarak kazanmaya başlamıştı.

Babamın ziyaret ettiği okullardan en önemlisi, bir dağın ardına sıkışıp kalmış oldukça yeni bir kurum olan Kudüs'teki Arap Yüksekokulu idi. Babam 1918'de Britanya mandası tarafından Araplar için bir yatılı okul olarak açılan ve Filistinli erkekler için en yüksek öğretim kurumu haline gelen okul için pek fazla bir şey yazmamış, ama okulun dikkate değer müdürü Ahmed Samih el-Halidi'yi detaylı bir şekilde anlatmış. Uzun boylu, ağırbaşlı bir adam olarak tarif ettiği Halidi gelecek kuşaklar ve ulusal kimlik konularında son derece bilinçliymiş. Arap kültürüne yürekten inanan biri olarak, eski elyazması eserlerden bir kütüphane oluşturuyormuş. Tıptan adabımuaşerete kadar bütün konular onu ilgilendiriyormuş. Kendi anayurdunun kırsal bölgelerine, Filistin toprağının, ağaçlarının, çiçeklerinin ve bitkilerinin bolluğuna özel bir sevgi duyuyormuş. Arap Yüksekokulu'nun 1948'deki düşman işgali sırasında düşmesi, Halidi'nin oradaki çalışmalarının sonu olacaktı.

Bütün bunlar 1924 baharında elbette öngörülemeyen bir gelecekten ibaretti. Önsezilere karşın, Filistin'in Arap yüzü bizim gözümüzde kesin olan bir şeydi. Fotoğrafın ender olduğu o günlerde, annem

bölgenin –biri Taberiye Gölü ve etrafını kuşatan güzelliklere, bir diğeri Zeytin Dağı'na ait– birkaç fotoğrafını satın almakta ısrar etmişti. Çerçeveletilen bu fotoğraflar oturma odamızın duvarlarına asılmıştı. Onlar sayesinde biz çocuklar Kutsal Topraklar'a hayali yolculuklar yapardık; Celile Denizi'nin* sakin imgesi içimde rengârenk düşler uyandırırdı.

* Taberiye Gölü'nün diğer adı. –*ç.n.*

VI

BEYRUT'TA 1834 yılında kurulan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kız okulu olmakla övünen bir misyoner kız okulu vardı. Kız kardeşlerim savaştan sonra yeniden açılan bu okula gidiyorlardı, ama babamın benim öğrenimimle ilgili başka planları vardı. İyi yetişmiş bir Lübnanlı kadın olan Marie Kassab, 1916'da Ehliyâ Ulusal Kız Okulu'nu kurmuştu ve kurum ülkede bir ilkti. On altı öğrenciyle öğrenime başlamıştı, bütünüyle Araplar tarafından yönetiliyor ve Arap sermayesine dayanıyordu. Savaştan hemen sonra öğrenci sayısı 250'ye ulaşmıştı.

Alt sınıflarda bazı erkek öğrencilerin okula kaydolmasına izin verilmekle beraber sayıları pek fazla değildi. Her halükârda kız öğrencilerin onlarla pek alışverişi yoktu. Sabahları okula yürürken önce Brezilya doğumlu en yakın arkadaşım Albertine'e uğrardım genellikle. Albertinelerin bitişiğinde İffet oturuyordu; İffet ataları güney Lübnan'daki bir bölgenin yöneticileri olan tanınmış bir Dürzi hekimin kızıydı. Ondan sonra da muteber bir Müslüman aileden gelen peçeli Nabiha katılıyordu bize. Ağabeyi üniversite çağına geldiğinde ailesiyle birlikte Kudüs'ten Beyrut'a göç eden Mary İngilizceyi hepimizden daha iyi konuşuyordu. Sarışın Fauma, babasının iş bulmak için Britanya Kolombiyası'na göçmesinin ardından annesi ve iki erkek kardeşiyle birlikte Şam'dan gelmişti.

Neredeyse her türlü hava koşulunda, okulun bulunduğu şehir merkezine giden dar sokaklardan geçer, birlikte yürürdük. O zamanlar Beyrut'ta pek az araba vardı; katırlar, develer ve eşekler ise Ras-Beyrut'ta sık görülen şeylerdi. Bugün kentin revaçta olan bir semti haline gelse de o zamanlar kırmızı kumulların kuşattığı bir tarladan ibaret olan Hamra'dan geçen metruk ve tehlikeli yola girmekten kaçınır,

bugün Clemenceau olarak bilinen caddeden yürürdük. Hali vakti yerinde ailelerin kızları okula at arabalarıyla gelirlerdi. En güzelleri Şam'dan gelen Azm ailesinin kızlarıydı; bu kızlar peçe takmayıp başlarını eşarpla örterdi. En büyükleri Vie müstear adıyla Fransızca yazan yetenekli bir makale yazarıydı. Ailesi onu yirmi yaşında evlendirmeye kalkınca tanınmış bir yazar olma hayalleri paramparça olmuştu. Bir de Beyrut ve Şam'ın yeni zengin ailelerinden gelen, sadece Fransız modasıyla ve sosyal etkinliklerle ilgilenen sofistike kızlar vardı. Daha sonra Fransız okulları açıldığında bu kızların çoğu o okullara geçti.

Okulun karakteri –elbette kasıtsız bir şekilde– dünyadaki siyasi eğilimleri yansıtıyordu. 1920'lerin başında Osmanlı hanedanından geriye kalan bir grup Türk mülteci Beyrut'a yerleşmişti ve çocuklarından beşi bizim okula devam ediyordu. Güzel kızlar sonunda Şam ve Beyrut'ta zengin kocalar buldular. Çoğunlukla kültürlü insanlar olan bir grup Beyaz Rus şehrimize göçmüştü. Pek çok mülteci gibi onlar da dertlerini yanlarında getirmişlerdi, ama aynı zamanda eskiliklikten uzak sosyal yapımıza biraz canlılık katıyorlardı: Müzik ve dans öğretmenleri istisnasız Rus'tu. 1920'lerin ortalarında okulumuzda birkaç Avrupalı Yahudi vardı. Anne babası Almanya'dan geldiğinde Aviva on üç yaşındaydı. Yumuşak huylu bir kızdı ve mızıka çalmaktan hoşlanırdı. Onu genellikle kitap ve resim ödünç almak için ziyaret ederdim. Ne zaman onu görmeye gitsem, beni "Yahudi Yurdu"na bir kuruşluk katkıda bulunmaya davet ederdi. Bu yurt neyin nesiydi? Hiç bilmiyordum. Bir kuruş o zamanlar benim için çok paraydı, ama Aviva'yı reddedemezdim.

OKUL SEKİZ DERSLİK ve bir toplantı salonu olan iki katlı bir binaydı. Arazi görece büyüktü. Heybetli bir incir ağacı oyun alanımızın üzerinde yükseliyordu. Halk şarkıları ve dans okul eğlencelerinin elzem bir parçasıydı ve incir ağacı sahnenin merkezine mükemmel bir sınır teşkil ediyordu. Batı sporları ve izcilik faaliyeti önem kazandığında, düzenlenen resmi geçitlere daha çok yer açmak için ağacı kestiler.

Okul bahçesinin küçük bir bölümüne çiçek ve bodur ağaçlar dikmemize izin veriliyordu. Ayrıca ülkenin dört bir yanından kır çiçeği

örnekleri toplamaya teşvik ediliyorduk. Arkadaşlarımın yardımıyla yüz numune toplamıştım. Bunları bir dosyaya yerleştirip düzenlemiş, türlerini ve geldikleri bölgeleri belirtmiştim. Ama hangi isimleri kullanacaktım: Suriye mi? Lübnan mı? Filistin mi? Görünüşe göre 1925'te Ortadoğu'nun sınırları sürekli değişiyordu. Doğa bile yapay sınırların kurbanı olmuştu.

1925 yılının mart ayında güneşli bir öğle sonrası babam alışık olmadığımız çatık kaşlı bir yüz ifadesiyle eve geldi. Lord Arthur Balfour'un Şam ve Küdüs'e giderken Beyrut'a uğrayacağını öğrenmişti. Bu ziyaret Fransızları kaygılandırmıştı ve sıkı güvenlik önlemleri almışlardı. Balfour, ne kendisine ne de hükümetine ait olan Filistin'i Siyonistlere vermeyi taahhüt ettiği 1917 tarihli bednam Balfour Bildirisi yüzünden Arap dünyasında çok düşman kazanmıştı.[1] Babam Filistin'de yaşayan bir milyon Arap'ın, yurtlarını, atalarının ülkesini neden bu yurdun üç bin yıl önce kendilerine ait olduğunu iddia eden yabancılara terk etmek zorunda olduğunu anlamasının mümkün olmadığını söylüyordu. Durumları, Smyrna ve Konstantinopolis'i almaları halinde Britanyalılar tarafından tazminat sözü verilmiş olan Yunanlılar karşısındaki Türklerin durumuna denkti. "Ne yazık ki," diyordu babam, "Batı'yı korkutacak bir Atatürk'ümüz yok bizim."

Balfour'un taahhüdü beni son derece rahatsız etmişti. Elime kâğıt kalem alıp üniversite şapelinin sakin bir köşesine gittim ve İngiltere kralına Siyonistlerin Kutsal Topraklar'ı ele geçirmelerine izin vermemesini rica ettiğim bir mektup yazmaya koyuldum. "Filistin, Efendimizin mesajını reddeden bir halka verilemeyecek kadar kutsal bir ülke," diye yazdım. O sırada on beş yaşındaydım. Bilgim dahilindeki bütün tarihsel tanıklıkları aktardıktan sonra, mektubu postaladım ve kralın mutlaka okuyacağı duygusuyla eve mutlu döndüm.

O akşam babam Dumit Amca'yla oturmuş, Şam gazetelerinin Balfour'un ziyaretiyle ilgili yorumlarını okuyordu. Dikkatle dinliyordum. Balfour Hayfa'dan Kudüs'e vardığında, şehir protesto halindeymiş. Evlere ve kamu binalarına siyah bayraklar asılıymış ve Balfour'un kutsal mekânları ziyaret etmesine izin verilmemiş. İbrani Üniversitesi'ni törenle açarken pek az şey söyleyen Balfour yoğun olarak korunuyormuş. Şam'da güvenlik önlemleri daha da betermiş; şehir kargaşa içindeymiş ve suikast söylentileri dolaşıyormuş. Bal-

four siyah camlı bir araçla Beyrut'a alelacele getirilmiş ve doğrudan gemisine götürülmüş. Halkın arasında pek görünmemiş.

Bundan sonra pek çok gece boyunca babam ve arkadaşları Filistin sorununu tartıştılar. Yatak odamdan dinlerdim. Bahsettikleri konuları gün boyu babamın kitapları arasında bulmaya çalışırdım. Üzerinde "Suriye" yazan, Lübnan ve Filistin'i de kapsayan eskimiş bir harita bulmuştum. Coğrafya dersinde Filistin'in Suriye'nin güneydeki bölümü olduğunu öğrenmemiş miydik? Bölgenin bir Arap kralın yönetimi altında birleşmesi gerekmez miydi? Babamla meslektaşları arasındaki hararetli tartışmalar günbegün hayal gücümü körüklüyordu. Babam hâlâ Britanya'nın Lübnan'ın bağımsızlığını kazanmasına yardım edeceğine inanıyordu. Çoğu meslektaşı buna hararetle karşı çıkıyordu. "Siyonistleri ulusal bir yurt yaratmaya teşvik eden kimdi peki?" diye soruyorlardı.

"Kimse bizi kara kaşımız kara gözümüz için sevmiyor," deyimini sık sık tekrarlardı babam. "Bu büyük uluslar bencildir; başlıca amaçları çıkarlarını ve hırslarını kollamak için bizi alet etmek. Şimdi de Yahudileri bize zorla kabul ettirmek istiyorlar çünkü onları artık Avrupa'da istemiyorlar." Uzun zamandır, "Kimse bize bağımsızlık veremez; kendimize güvenmemiz gerek," düsturunu savunuyordu ama hep iyimserdi, büyük güçler arasındaki rekabette bir hayır arardı.

Balfour'un Beyrut ziyareti halkın Fransız yönetimi karşısındaki hayal kırıklığını doruk noktasına vardırmıştı; Beyrut'tan ayrılmasından hemen sonra Suriye'de isyan çıktığı haberleri geldi. Suriyeliler Fransızların ülkeyi küçük bölgelere bölme ve sınır bilinci hiçbir zaman gelişmemiş bir bölgede insan ve ticaret akışını engelleme politikasına karşı çıkıyorlardı. Rızıklarının peşindeki insanlar daima dalgalar halinde bölgenin belli başlı güzergâhlarını takip etmişti. Aşiretler her zaman akarsuları ve bitkilerin yetişmesini izleyerek bir yerden başka bir yere gitmişlerdi. Güney Suriye'deki Dürziler, Fransızlar tarafından hayat tarzlarına getirilen kısıtlamalardan sıkılmıştı ve prensleri savaş ilan etti. Fransızlar şehirlerini bombalayarak Suriyelilere boyun eğdirdiler.

Birçok aile Suriye'yi terk edip Lübnan'a yerleşti. Böylece Suriye'deki sıkıntılar Lübnan'da kaygı yarattı. Siyasi açıdan liberal birçok

kişi Fransızları eleştirmenin hoş karşılandığı Mısır'a gitti. Britanyalıları eleştirmekse hoş karşılanmıyordu.

Okulda vatanseverlik duygularımızı besleyen etkinlikler Fransızlarda düşmanca duygular uyandırıyordu. Müdiremiz Marie Kassab bize kendi dinamizmini aşılamış, dilimizle, geleneklerimizle gurur duymayı öğretmişti. Sağ kolu olan yardımcısı bizi izcilikle tanıştıran, katı disiplin yanlısı bir eğitimciydi. Bayan Alice Abcarius' un görüntüsü Bayan Kassab'ınkiyle tezat teşkil ediyordu: Kısa saçlıydı ve erkeksi takımlar ya da üniformalar giyerdi. Bayan Kassab nazikken, o kaba tavırlıydı. Bayan Abcarius'un rehberliğinde izcilik hareketi popülerlik kazandı. Kaşla göz arasında halka açık gösteriler yapmaya, rengârenk üniformalarımız, amblemlerimiz ve rozetlerimizle başkentin sokaklarında geçit törenleri düzenlemeye başlamıştık. Komşu köylere gidip kamp kuruyor, memleketimizin sıcaklığını ve güzelliğini sevmeyi öğreniyorduk.

Bu durum Fransızları rahatsız ediyordu. Lübnanlıların Avrupa gelenekleriyle daha çok ilgilendiği ve Fransız kültürüne asimile olmanın bizim için kolay olduğu vehmine kapılarak çabalıyorlardı. Bu kültürün etkisi sinsice hayatımıza sızıyordu. Örneğin her yıl ilkbaharda okulumuz bir çiçek festivaline sahne olurdu. Pastoral bir etkinlik olan bu olay, Fransız etkisiyle bir güzellik yarışmasına dönüşmüştü. On iki kız, on iki çiçeği temsil etmek üzere seçilmişti. Hoş görünüyorlardı ama aralarında sağlıksız bir rekabet ortaya çıkmıştı. Büyük olasılıkla Lübnan'da güzellik yarışması düzenleme konusundaki ilk girişimdi bu.

1925 yılında bir sabah müdiremiz tören sırasında son derece şaşkın ve sarsılmış bir ifadeyle, "Okulu kapamamız için emir geldi," dedi. Bizden eve gidip yeni bir talimat verilene kadar beklememizi istedi. Bayan Abcarius ayağa kalkıp bütün izcilerin ertesi gün üniformaları içinde okul bahçesine gelmeleri için ısrar etti. Ertesi gün neredeyse yüz üniformalı kız ve erkek okula gidip hükümet binasına yürümek üzere sıraya girdik. Her ikisi de üniformalı olan liderimiz ve müdire bize önderlik ediyordu.

Kalabalık sokaklarda yürürken liderimizin düdüğüne ayak uydurmuştuk. Yeni bir yüksek temsilci seçilmişti ve insanlar sokaklarda onun gelişini bekliyorlardı. Hükümet binasına adım attığımızda

kalabalığı takip ettik ve sonunda yeni temsilcinin huzuruna kabul edildik. Selam verdik ve liderimiz adil olmayan bir emrin yeniden gözden geçirilmesi için ricada bulunurken dinledik. Yüksek temsilci bize kulak verdi ama söz vermedi. Selefini eleştirirken sözünü sakınmayan yerel basın reform konusunda ısrar ediyordu. Bizimki kamunun büyük bir ilgiyle izlediği bir dava olduğundan okul yeniden açıldı. Ama izcilik hareketimize son vermek, Fransızca ders saatlerini iki katma çıkarmak ve halkın önünde gösteri yapmaktan kaçınmak zorunda kaldık.

Bütün bunlar Fransızlarla köprüleri atmamız için yeterliydi. Dillerini ve kültürlerini daha fazla öğrensek de, aramızdaki derin uçurum konusunda artık daha uyanıktık. Fransızlar özsaygımızı uyandıracak her türlü eğitim biçiminden kuşku duyuyordu. Okulda yazdığımız kompozisyonlar bile denetim altında tutuluyordu. Bir gün İngilizce dersinde öğretmenimiz "Hangi ülkeyi ziyaret etmek isterdiniz ve neden?" konusu üzerine yazmamızı istemişti. İki kız Mısır'ı seçmişti; Filistin belirgin bir şekilde bütün diğer ülkelerden daha fazla seçilmişti; sonra Hindistan, İtalya ve ABD geliyordu. Kimse Fransa'ya gitmek istemiyordu. Bunun üzerine okula yeni kısıtlamalar dayatıldı.

Bu gerilimlere karşın, yurtseverlik duygularımızı ifade etmeye devam edebildiğimiz nispeten özgürlükçü bir atmosferde eğitim görüyorduk. Öğrenci topluluğunun büyük çoğunluğu nüfuzlu yüksek ve orta sınıf ailelerden geldiğinden Fransız yetkililer onları kendilerine fazla düşman etmeme konusunda dikkatliydi. Bazen dizginlerin sıkılaştığını hissederdik, tıpkı okul Fransızca ve İngilizce derslerine eşit oranda ağırlık vermeye kalktığında olduğu gibi. Fransız yetkililerden gelen baskı bunun icabına bakmıştı.

VII

OKULDAKİ SON yılım olan 1927'nin ilkbaharında, Filistin'e giden iki kırmızı otobüse binmiş on beş öğrenciden biriydim. Sahil boyunca güneye doğru ilerlerken kısa bir süre Sur şehrinde mola verdik. Kıyı dili üzerine inşa edilen bir yol bugün çok eski bir adayı anakaraya bağlar. İskender'in eşi görülmemiş bir direnişle karşılaştığı şehirdi Sur. İntikam almak amacıyla bütün zamanların en ihtişamlı şehirlerinden birini imha etmişti. Binbir güçlükle ama yılmadan çalışan ordusu adaya bir köprü inşa etmeye koyulmuştu. Surlu dalgıçlar her gece suyun altından yüzüp bir önceki gün yapılanları yıkıyordu, fakat sonunda güçlü olan galip gelmişti. Ada kıyıya bağlanmış ve şehir düşmüştü.

Sur'dan ıssız bir kıyı boyunca yola devam edip Filistin sınırını gösteren yüksek kayalığa vardık. Sınırın iki tarafında da arabalar bekliyordu ama Britanyalı yetkililer bizi hemen sınırdan geçirdiler. İki önemli savaşa sahne olmuş Akkâ'ya doğru yol alıyorduk. Bölgedeki son Haçlı garnizonunun yenildiği yer burasıydı ve bundan 600 yıl sonra da burada Napolyon'un donanması geri püskürtülmüştü. Şehir şimdi korku ve endişeyle acması bir haldeydi. Hızla yola devam ettik. Hayfa'ya varmamız akşam üzerini bulmuştu. Liman genişletilmiş ve şehrin yeni semti sıra sıra dizilmiş apartmanlarla dolmuştu, yine de Karmel Dağı'nda henüz yoğun bir yerleşim yoktu. Hayfa'dan Filistin'in orta kesimine girip müreffeh köy ve kasabalardan geçtik. Şafak sökmeden yola koyulmuştuk ve yolculuğumuz devam ediyordu. Sonunda Kudüs kapılarına yaklaştığımızda gökteki yıldızlar pırıl pırıldı.

Eski Kent'teki ilk günü nasıl anlatmalı? Önümüzde dar sokaklar uzanıyordu: çehrelerden ve nesnelerden oluşan bir düş dünyası; ek-

mek, hurma ve meyvenin yanı sıra tarihsel andaçların satıldığı küçük dükkânlar; gümüş, fildişi ve altın haçların sergilendiği vitrinler; her tonda yığınla Şam ve Halep kumaşı; türlü biçim ve renkte halı, battaniye ve kilimler; dünyanın dört bir yanından gelen, eski pazarda ve İsa'nın mezarı Kutsal Kabir Kilisesi'nin girişinde iç içe duran kadın, erkek ve çocuklar...

Altın ve süs yığınları arasına gömülü olmasına rağmen mezar bende hiç hayranlık uyandırmamıştı. Kudüs ancak günler sonra, sessiz sakin Bahçe Mezar* yolunda yürüdüğüm sırada içimde ruhani bir şeyleri harekete geçirdi. Bu ebedi şehrin üzerinde bütün haşmetiyle duran Ömer Camii'ni, Kubbetü's-Sahra'yı** ziyaret ederken yine aynı şey oldu. Kubbeyi, Kuran'dan altın harfli alıntıları, ortadaki kayayı, İran halıları üzerinde oturan ya da granit sütunlara karşı eğilen dindar erkekleri görünce bir huşu hissi çöktü üzerime. Tanrı'nın bu muazzam evine nüfuz etmiş sükûnet ve tefekkür atmosferini ne zaman hatırlasam hâlâ heyecanla titrerim. Kudüs'teki son akşamlarımızdan birinde, Zeytin Dağı'ndaki öğrenci yurduna giderken akşam ilahileri söyleyen bir Rus korosunu duyduğumda o esin veren heyecan içimde bir kez daha uyanmıştı.

O Paskalya haftasında Kudüs halkı barış içinde görünüyordu. Her yerden gelmiş Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar dostluk ve kardeşlik içinde toplanmıştı. Bizim çocuk gözlerimizden bakılınca nefret yoktu sanki, korku, acı ve dehşet de öyle. Ne kadar az şey biliyormuşuz meğer.

Kudüs'ün Arap yüzü şehir sakinlerinin davranışlarında, duruşlarında, giysilerinde ve dillerinde kendini belli ediyordu. Arapça yazılar ve sloganlar halka açık merkezlere ve meydanlara hâkimdi. Cami ve kiliselerden Arapça yakarış ve dualar duyuluyordu. Arapça neredeyse iki bin yıllık bir tarihin dili, Arap kültürü ise Kudüs'ün kültürüydü. Tıpkı taşlar gibi her yerde hazır ve nazırdı.

* İncil'e göre Arimatealı Aziz Yusuf'un kendisi için hazırlattığı ancak İsa'nın cesedini gömdüğü mezar. –*ç.n.*

** Kubbetü's-Sahra çoğu kez yakınındaki Ömer Camii ile karıştırılır. –*ç.n.*

KUDÜS'Ü TERK EDİP Beytüllahim'i ve kırsal bölgeyi ziyaret ettikten sonra Celile bölgesine doğru yola koyulduk ve buradaki Yahudi kibutzlarından birinde mola verdik. Anneleri tarlalarda ve üzüm bağlarında çalışan neredeyse elli bebek üç kadının sorumluluğuna bırakılmıştı. Bir tavuk çiftliği vardı ve ilk kez tavukların beslenmesine yardım etmek için kullanılan bir kuluçka makinesi gördüm. Sığır sürüleri otluyordu. Kısa bir süre önce Filistin'e yerleşmiş Polonyalı Yahudilerden oluşan koloni, bölgede sürüp giden hayattan bütünüyle kopuktu.

Celile Denizi'ni esin verici bulmuştum. Uzaktaki dağlar kaleleri andırıyordu; sahilde ağlarını kurutan balıkçılar ve kıyıya vuran dalgaların sesi haricinde dünya dingindi. Siyonistler Arap müdahalesinin erişemediği bu kesimlere yerleşiyorlardı. Britanya onlara bizim ziyaret etmemize izin verilmeyen topraklar vermişti. Biz Araplar Kibutzda yaşayanların tavuklara bakmakla ve çiftçilikle yetinmediklerini, bir yandan da sakin evlerinin bodrumlarında silah ürettiklerini çok sonra keşfettik. Celile bölgesinde binlerce genç savaş yöntemleri konusunda eğitiliyordu. İsa'nın barış ve sevgiden söz ettiği topraklara silah yağıyordu.

Otobüslerimize dönüp Hula bölgesine gittik. Hermon Dağı uzaktan görünüyordu. Bir keresinde Hula Gölü yakınlarında bir piknikte babam bu haşmetli doruğa bakıp şöyle demişti: "Orada dağın ardında Ürdün Irmağı'nın üç kaynağı var. Hermon Dağı'nın eteklerinde doğan bu kollardan biri Lübnan'a, biri Suriye'ye, üçüncü de Filistin'e gider." Şimdi dağa bakarken insan eliyle oluşturulan sınırların dışında kaldığı için şanslı olduğumuzu düşünüyordum. Hiçbir ordu onu paylaşmak için zirvesinde haritalar ve liderlerle toplanmamıştı.

Lübnan sınırında uyandırdığımız Fransız askerleri durumdan rahatsız olmuştu. Biz de onların onayı olmaksızın dosdoğru evimize gitmeyi tercih ederdik elbette. Daha önceki o piknikte babamın, "İsa ve havarileri bu kutsal bölgeyi biliyorlardı herhalde," dediğini hatırlıyorum. "Bugün bu toprakların orta yerine siyasi sınırlar çizilmesiyle her şey ne kadar da farklı görünüyor. Romalılar bütün bu bölgeleri imparatorlukları içinde birleştirmişti; Araplar birkaç yüzyıl sonra

aynısını yaptı ve onlardan sonra da Osmanlılar. Yıllar geçtikçe dünyamız küçülürken tarih ne diye geriye gider ki?"

Otobüslerimiz kontrol noktasını geçti. Önümüzde buğday tarlaları uzanıyordu. Sayda'nın ışıkları ufukta parlamaya başladığında vakit geç olmuştu. Sahil yolunda palmiye ormanını geride bırakarak Beyrut'a, evimize geldik.

VIII

BENİMLE birlikte on altı kız mezun oldu 1927'de. Kaderlerinin nasıl çizildiğini görmek ilginçti. İlk nişanlanan bir bankerin kızıydı. Üç talip arasından Kudüslü zengin bir tüccarı seçmişti. Nişandan birkaç ay sonra, babası iflas edince nişanlısı onu terk etti. Başka bir talip de bulamadığından beyaz atlı prensle evlenme düşleri suya düştü. Güzel ve cilveli Minerva, Brezilya'da yaşayan Lübnanlı bir pilotla evlendi. Her zaman hepimizden daha hızlı olan İffet liseden mezun olur olmaz kuzeniyle evlenip maceradan uzak bir hayat sürdü. Mary İngiltere'ye gidip bir İngiliz'le evlendi. Babası üniversitede profesör olan, hoş mizacı ve meleksi soprano sesiyle sınıfın en popüler kızı haline gelen zeki Adiba üniversiteye gitmek yerine (profesörlerin çocuklarına ücretsiz öğrenim imkânı veriliyordu) öğretmenlik yapmayı seçti. Kendini geliştirmediği için sonunda yetenekleri köreldi. Kısa süre önce babasının bir servet biriktirdiği Meksika'dan Lübnan'a dönmüş olan Lucy, kendini zalim koşullar içinde buldu. Babası servetini kumarda kaybetti ve zavallı Lucy pek sağlam görünmeyen bir evlilik yaptı.

Diğer sınıf arkadaşlarımın hepsi Beyrut ve civardaki Arap ülkelerinden nüfuzlu erkeklerle evlendi. Bir tanesi II. Dünya Savaşı sırasında bir deniz kazasında öldü. Üniversiteye devam etme ayrıcalığına bir tek ben sahip olabilmiştim.

1927 sonbaharında Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne girdim. Kız kardeşim Selma ve ben üniversitenin ilk kız öğrencilerinden olan on iki kişiden ikisiydik. Selma birinci sınıftaydı, bense ikinci sınıf öğrencisiydim. Karma eğitim üniversitede ancak 1924 yılında başlamıştı ve kadınların birinci sınıf derslerine girmesine izin verilmiyordu. Birçok kız öğrenci ilk bir-iki yılı kadınlara yönelik bir yükseko-

kulda geçirirdi; bugün Lübnan Amerikan Üniversitesi'ne dönüşmüş olan bu kurum o zamanlar yeni kurulmuştu. Üniversitede bin kadar erkek öğrenci vardı ve biz on iki kız zaman zaman bu eşitsizlikten bunalıyorduk. Erkekler arasında Mısırlı, Sudanlı ve Iraklıların yanı sıra birkaç Etiyopyalı, İranlı, Yunanlı ve Kıbrıslı vardı, ama öğrencilerin çoğu Suriye ve Filistin'den geliyordu. (O dönemde Lübnanlı erkeklerin çoğu Cizvit Üniversitesi'ne devam ediyordu.) Bizim kadınlar grubunun en cesaretlisi, İhsan adında yaşça hepimizden büyük evli bir Mısırlı hanımdı. Okula yüzünde peçeyle geliyordu ama bu onu birçok tartışmada başı çekmekten ve bizleri cesaretlendirmekten alıkoymuyordu. Bir diğeri, Lübnanlı bir kadın olan Edna, doktor olmayı planlıyordu. Bir üçüncüsü, Nahil, diş hekimliği öğrenimi görüyordu. Tıp okuyan üç Avrupalı Yahudi kız daha vardı.

Dikkate değer, zengin bir Amerikalı olan Bayard Dodge o sırada üniversitenin rektörüydü. I. Dünya Savaşı sırasında Lübnan'da yardım çalışmalarına katılmış, daha sonra üniversitenin kurucusu Mary Bliss'le evlenmişti. Dodge çifti de Bliss çifti de dürüst insanlardı. Korumasız kalmış ailelere mali destek sağlar, eğitim ve tavsiye için uzak köylerden onlara gelen genç adamların yardımına koşarlardı. Dodge aynı zamanda Arap dünyasının entelektüel mirasına içtenlikle ilgi duyan bir akademisyendi. Dilimizi öğrenmiş ve Arap edebiyatının büyük bölümünü, hatta anlaşılması daha güç metinleri okumuştu. Güzel ve zarif bir kadın olan Mary Dodge ise her zaman yeni doğum yapan anneleri ziyaret eden, yeni evlenenleri tebrik eden, matemlilere taziyelerini sunan ilk kişi olurdu. Kampüs içindeki ve etrafındaki bütün insani olaylar onu ilgilendirirdi.

Üniversite o zamanlar kadın öğrencilere hiç sosyal hayat sunmuyordu. Giyim kuşamımız, etrafımızdaki erkeklerle temasımız konusunda dikkatli olmak zorundaydık ve sosyal etkinliklere nadiren katılırdık. Bize uygun görülen yegâne spor paten kaymaktı. Fakat sosyal hizmet konusunda pek çok fırsat geçiyordu elimize. Erkek öğrencilerin Sosyal Hizmetler Kulübü küçük yaştaki işçiler için bir gece okulu örgütlemişti. Öğrencilerimiz okuması yazması olmayan ayakkabı boyacıları, seyyar satıcılar ve ayakçılardı. Bu çocuklar daha on yaşına gelmeden dilenmeleri ya da çalışmaları için sokağa atılmışlardı. Çoğu çalışmayı seçmiş ve bunu dürüstçe yapmıştı. Her ak-

şam iki saat kadar onlara okuma yazma ve aritmetiğin temellerini öğretiyorduk. Genel olarak kolayca disipline giriyorlardı; durumlarını eğitimle düzeltebilmek için soğuk aralık ve ocak geceleri boyunca kasvetli ortamlardaki sert sıraların üzerinde oturmaya istekliydiler. Çoğunlukla yetersiz beslenen bu çocuklar, üzerlerinde ince çaputlarla merdiven altlarında, ahırlarda veya kilise ya da camilerin yakınındaki sığınaklarda uyuyorlardı. Onların yapılan şakalara kahkahalarla gülüşleri ve talimatlara büyük bir güvenle verdikleri karşılıklar hâlâ kulağımdadır. Etraflarındaki vurdumduymaz dünyaya karşın iyimserdiler ve tarifsiz bir sükûnetleri vardı.

Okuma yazma öğrenmek isteyen çocuk kalabalığı her geçen gün büyüyordu ve kısa bir sürede yüzü aşkın öğrencimiz olunca başvuranların hepsine yetecek kadar yerimiz kalmamıştı. Zamanla müfredatı genişlettik, ama şimdi o günleri hatırladığımda, cehaletle mücadeleye girişmemizin üzerinden yarım yüzyıl geçmesine karşın bunun hâlâ Lübnan'ın ve bütün Arap ülkelerinin en büyük sorunlarından biri olması beni kahrediyor. Binlerce küçük çocuk hâlâ merdiven altlarında ya da derme çatma kulübelerde uyuyor ve her gün istismar ediliyor. Korku ve çaresizlik içlerine işlemiş durumda; bir isyan dalgası dimağlarını uyandırıp başkaldırıya yöneltiyor. Gönüllülerin yaptığı ufak tefek şeyler koca bir denizdeki damlalar olmaktan öteye geçmiyor.

Üniversitedeki son yılımda okulun Sosyal Hizmetler Kulübü, uzak köylere tıbbi yardım ve okuma yazma kursları götürmek üzere Köy Sosyal Yardım Derneği olarak yeniden örgütlendi. Köy Sosyal Yardım Derneği'ne birçok üniversiteli kız katkıda bulunuyordu. Köylülerin geleneklerine ilgi duyan bu genç kadınlar folklor ve müziğin, esnaflık ve zanaatkârlığın canlandırılmasında rol oynuyordu. Bu köylerde hayat genellikle meşakkatliydi, ama ülkemizdeki insanlara yönelik bir sorumluluk duygusu geliştirdiğimizde güzel bir yoldaşlık kuruldu.

Üniversiteli erkeklerin düzenli olarak sahneye koydukları tarihi oyunlarla varyeteleri izlememize izin verilmese de, kadınlar halka hitaben yapılan konuşmalara katılabiliyorlardı ve hem Arap hem de İngiliz edebiyatı dernekleri bize kadınların özgürleşmesi, zorunlu eğitim, karma eğitim, siyasi özgürlük ve emperyalizm gibi mesele-

leri tartışma fırsatları sunuyordu. Önde gelen dergiler, özellikle de Kahire'de basılan *el-Helal* kazananlara ödüller gönderiyordu. Kadınlar ayrıca genellikle büyük adamların doğum yıldönümleri vesilesiyle Arap dili ve edebiyatı bölümünce davet edilen seçkin konuşmacıların konferanslarına da katılabiliyorlardı. Benim zamanımda bunlardan en dikkate değeri şair Mütenebbi'nin doğumunun bininci yılının kutlandığı konferanstı. Bu kutlama için Kahire, Bağdat, Şam ve elbette Beyrut'tan şairler gelmişti, zira Mütenebbi Batı'da pek tanınmasa da Arap öğrenciler için Arap dilinde yazan şairlerin en önemlisidir.

Şiir Arap dünyasında hiçbir zaman üç-beş kişinin lüksü olmadı, daha ziyade herkes için doğal bir ifade aracıydı. Ünlü bir Arap tarihçinin dediği gibi, "Aşiretinin kâhiniydi şair, barış zamanında rehberi, savaş zamanındaysa savunucusuydu. Herkes tavsiye istemek için şaire gelirdi." Mütenebbi'nin dizeleri Arap şiirinin destansı özelliklerini örnekliyordu. Hayatının büyük bir bölümünü Bağdat ve Halep mahkemelerinde prenslerin erdemlerini dile getirerek geçirmişti. Temaları basmakalıp da olsa, Mütenebbi'nin şiirindeki asil üslup Homeros'u hatırlatan bir nitelik taşır.

Akıllardan çıkmayan bir başka akşam da Alman bir şarkiyatçı on birinci yüzyılın büyük mutasavvıf düşünürü Gazali'nin felsefesini irdelemişti. Bağdat'ta bir yün eğiricinin oğlu olan Gazali ortaçağın en etkili ahlakçılarından biri mertebesine yükselmişti. Bağdat'tayken insana özgü kibirden uzak durmuş, çileci bir hayat benimsemiş ve Mekke'ye tehlikeli bir hac yolculuğuna çıkmıştı. Ardından on yıl Şam'da kalmış, sonra da Kudüs, Şam ve Bağdat arasında gidip gelmeye başlamıştı.

Avrupa kültürüne ilişkin bilgimizi genel olarak modern Arap düşünürlerinin, özellikle de Mısır'da yaşayan kışkırtıcı genç yazarlardan oluşan bir grubun yapıtlarına ve çevirilerine borçluyduk. Âmâ yazar Taha Hüseyin ve editör Selâmet Musa'nın çevirileri sayesinde Yunan tiyatro ve felsefesine ilgi duyar olmuştuk. Özellikle Tolstoy'un ve on dokuzuncu yüzyılın Romantik yazarlarının cazibesine kapılmıştık, ama Batı düşüncesiyle tanışıklığımız son derece sınırlıydı. Öte yandan şarkiyatçıların arkeolojiye duydukları yoğun merak ve ilgi sayesinde bu konuda çok şey öğrenmiştik. O sıralarda Luksor'da

Rockefeller Vakfı himayesinde kazı yapan tarihçi ve Eski Mısır uygarlığı uzmanı James Henry Breasted, Tutanhamon'un mezarında yapılan kazıyla ilgili bir konferans vermişti. Lübnan'dan genç erkekler toplamak isteyen Breasted'ın yinelenen ziyaretleri diğer şarkiyatçıların da gelmeleriyle birlikte büyük yankı uyandırmış, o sıralarda erkek kardeşim Elias da Luksor ekibine katılmıştı. Elias her bahar kazı dönüşü bize Ramses'in taşa kazınmış kabartmalarının, Nefertiti heykellerinin, Teb'deki devasa yontuların, Tutanhamon'un altından portrelerinin ve enfes saray mobilyalarının fotoğraflarını getirirdi.

Fransız mandası boyunca Lübnan'da özgür düşünce kısıtlansa da kampüste kendimizi ifade etme konusunda sınırsız bir özgürlüğe sahiptik. 2 Kasım'da Balfour Bildirisi'nin yıldönümünü andık. Halka açık hararetli toplantılarda siyah matem kurdeleleri takarak bir araya geldik ve yetke sahibi insanlarla Arap birliğinin hamilerine dilekçeler ve telgraflar gönderdik. Üniversitenin etki alanını sınırlamaya çalışan Fransız yetkililerin arzusu hilafına, bu alan genişlemişti. Cehalet ve önyargıya karşı ya da yolsuzluğu ve açgözlülüğü azaltmak veyahut da sosyal adalet için kamuoyu oluşturmak üzere mücadeleye giriştiğimizde, halk bizi korumak üzere yanımızdaydı. 1930'da üniversite son sınıf öğrencileri olarak, Mısırlıların yalnız unvandan ibaret bir monarşi yerine bir anayasa arzusunu destekliyor, Britanya'nın buna karşı çıkmasına öfkeleniyorduk. Fransızların Cezayir'e koloni dilini ve kültürünü dayatma çabalarını sert bir biçimde kınıyorduk.

Kendi okulumuzda ulusal bir damga yoktu. Bir Amerikan kurumunda olduğumuzu hiçbir zaman hissetmemiştik, daha ziyade özgürlükçü fikirlerin hâkim olduğu büyük bir merkezdeydik. Fransız okulları koloni bayrağını binalarının tepesinde dalgalandırsa da Amerikan üniversitesi yalnızca üzerinde sedir ağacının bulunduğu beyaz amblemini göndere çekiyordu. Kampüse akın eden Amerikalıların zihinlerimiz üzerinde hak iddia ettiğini hiçbir zaman hissetmedik. Rektör Dodge Hz. Muhammed'in doğum gününde Hıristiyanlıkla İslam'ı birbirine bağlayan manevi değerlerin kıymetinin bilinmesini teşvik etmek adına güzel bir gelenek başlatmıştı. Bu sağgörü ve umut dünyasında, kendimize inanmayı, mirasımızla gurur duymayı ve bizi birleştiren insani bağlara saygı duymayı öğrenerek dört yılımızı geçirdik.

IX

BİZE KÜÇÜKLÜĞÜMÜZDEN beri anadilimizle gurur duymamız öğretilmişti, ama İngilizceyi anlamaya başladığımda bizim gündelik ifadelerimizin çeviriyle tam olarak nakledilemeyeceğini kavramıştım. Örneğin "Nasılsın/ız?" diye sorulduğunda, bizim yanıtımız "İyiyim, teşekkür ederim" değil, "İyiyim Allah'a şükür" olur.

Tanrı'ya bağımlılık Arapların gündelik konuşmalarında geçen deyimleşmiş ifadelerde kendini gösterirdi; hem sadece kırsal bölgelerde değil, şehirde de öyleydi. Hava güzel olduğunda, herkesin dilindeki ifade "Allah'a şükür"dü. Kuraklık olduğunda "Allah yağmur ihsan etsin" denirdi. Mahsul kıt olduğunda, "Allah neden bize karşı?" diye sorulurdu.

Yazları genellikle dağlarda geçirdiğimizden, köylü komşularımızdan birçok deyiş ve tabir öğrenmiştik. "Günaydın" şeklindeki bir selama karşılık "Gününüz aydınlık olsun" ya da "Sabah-ı şerifleriniz hayır olsun" denebilirdi. Mesleklere göre selam verme biçimlerini öğrenmiştik. Duvarcılar ve inşaat işçileri için: "Allah sizinle birlikte bina etsin." Çiftçiler için: "Allah bolluk, bereket versin." Bir bakkal dükkânına girince: "Allah işinizi rast getirsin." Aldıklarımızın parasını ödediğimizde, satıcı "Allah bereket versin" derdi. Bir kumaş tüccarı bir müşteri için yeni bir parça kumaş kestiğinde, "Güle güle kullan" anlamında *b'il-afiyet* derdi.

Bir kız evlenmek için uzun süre beklemişse ya da talihsiz bir talibi varsa, insanlar "Karşılığım alana kadar mücevherlerini küpünde bırak" derdi. Evlenmemiş bir kişiye: "Allah hayırlı kısmetler ihsan etsin." Yeni anne babalara: *Mebrûk*, yani "Çocuk ana baba sevgisinden nasibini alsın." Kayınpeder ve kaynvalideye: "Oğlun Allah'ın

seçimi; damadın senin seçimin." Matemlilere: "Acıyı veren Allah sabrını da verir." Dağlarda bir ev kiralamayı düşündüğümüzde babamın anneme "Ev alma komşu al" dediğini hatırlıyorum. Ev konuklarla dolup taştığında karşılama cümlesi olarak "Evimiz dar ama gönüller ferah olsun," dendiğini işitirdik.

Okumaktan haz almaya başlar başlamaz, babam bizi atasözü ve özdeyiş kabilinden ifadeleri –yalnızca sözlü olarak iletilenleri değil, ahşaba ve taşa kazınanları da– kaydetmek üzere defter tutmaya teşvik etti. Toplu taşıma araçları azdı, ama hepsinin üzerinde şöyle yazıyordu: "Sen ki bütün devinimi buyuransın, bizi kazadan beladan esirge." Yol kenarlarındaki tek tük çeşmeler şu düsturu haykırıyordu: "Kavrulan çölün ortasında O'dur susamışların hararetini söndüren." Şehrimizde büyük bina sayısı azdı, ama hepsinin üzerinde "Bütün mülkler Allah'ındır, bizler bu dünyadan geçip gideriz" sözleri yazılıydı.

1929'da ailecek Şam'a yaptığımız yolculuk, bu son ibarenin her iki kısmını da vurgulayacak nitelikteydi. Trenimiz dağ silsilesini geride bırakıp Bekaa Vadisi'ne girmişti; Litani Irmağı'nın iki yakasına yayılmış olan vadi, sulama kanallarının çapraz çizgiler çektiği tarlalardan oluşan yama işi bir yorganı andırıyordu. Burası yüzyıllar boyu Roma'nın tahıl ambarı olmuş, ordularını beslemişti. Hayvanlarını güdenler vadiden toplanan hububatı Akdeniz'i aşmak üzere bekleyen kadırgalara taşımışlardı. Hepsi bu dünyadan geçip gitmişti. Derken tren Cebelü'ş-Şarki Dağları'nın doruklarına usulca yaklaştı ve uçurumların arasındaki kayalık geçitlerden geçti. Şam'a yaklaşmıştık. 1920'de Fransız Mandası'nın başlamasıyla sonuçlanan Meyselûn Savaşı'nda ölen askerlerin anısına dikilmiş bir anıt gördük. Demiryolu boyunca zarif kavak, söğüt ve meşe ağaçları sıralanmıştı. Az sonra Şam'ı sulayan yedi ırmağın en büyüğü Barada Irmağı'na katılan akarsuların yanı sıra yolculuk ediyorduk. Şehrin girişinde babam arkalarında izler bırakan fatih dalgalarını gözümüzün önüne getirmemizi ve bu yol üzerinde bir yerde din değiştiren Aziz Pavlus'u hayal etmemizi istedi bizden.

"Şu anda," dedi babam gururla, "dünyanın hâlâ kullanılan en eski şehrinde, insanın ebedi meskenindeyiz."

Dostlarımızın evine yerleşip kuzu dolması ve pilavdan oluşan

lezzetli bir yemeği paylaştıktan sonra ilk gezimize çıkıp Şam'ın büyük kapalı çarşısı Sûk'ü'l-Hamidiye'ye gittik. Burada pirinççiler pirinç tepsileri, lambaları ve pipoları biçimlendirip üzerlerine yazı ya da şekil hakkediyor, çekiç ve keskileriyle meşgul olan marangozlar ellerindeki nesneleri sedef kakma işlemine hazırlıyordu. Geçici bir süre için birilerinin malı olacak bütün bu eşyalar çok güzel bir Arap alfabesiyle yazılmış özdeyişlerle süslenirdi.

Yürümeye devam ettik ve Emeviye Camisi'nin muazzam kapılarına yaklaştığımızda babam pagan, Hıristiyan ve İslam mimarilerinin iç içe geçtiğine işaret etti. Dediğine göre önceleri burada Jüpiter'e adanmış bir tapınak varmış. Sütunlar Vaftizci Yahya'nın başının bulunduğu ve Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığı kucaklamasından sonra inşa edilen Aziz Yahya Kilisesi'nin bir parçası olmuş. Halife Velid'in Şam'ı İslam adına 635'te ele geçirmesinden sonra, yönetimi Hindistan'dan Atlas Okyanusu'na uzanan Emevi Hanedanı'nı onurlandıran bir cami haline gelmiş. Bizanslı sanatçılar camiyi güzelleştirmek için yıllar boyu halifenin hizmetinde çalışmış. Şimdi parıldayan yüzlerce lamba kutsal alanı ışığa boğuyor, incelikli mozaikleri yansıtıyordu.

Biraz daha ilerlediğimizde, rengârenk mermer mozaiklerden oluşan göz kamaştırıcı bir türbedeki beyaz mermerden zarif bir kabre, Salaheddin'in ebedi istirahatgâhına vardık. Germen kayseri kabrin onarılmasını sağlamıştı. Salaheddin sayesinde Haçlılar Şam'a hiçbir zaman girememiş ve antikçağdan kalma birçok mekân Fransız ordusu tarafından tahrip edildikleri yakın zamana dek dokunulmadan kalabilmişti. Bir gün Guta Vadisi'ndeki bir piknikte, arılar sabah güneşinde parlak çiçek tarhlarının üzerinde vızıldarken, küçük çocuklar su hendeklerinin üzerindeki köprüleri araştırarak etrafta dolanırken, babamla sekiz eski öğrencisi oturmuş kahvelerini yudumlayarak siyaset konuşuyorlardı. Fransız mandasına şiddetle karşı çıkan bu genç adamlar, Fransız bombalarının yol açtığı tahribatı anlatıyorlardı. Bizi ağırlayan dostumuzun evine döndüğümüzde, babam durup evin kapısına kazınmış ibareyi okudu:

Sen ki bütün kapıları açansın;
Sen ki bütün bilgilere haizsin.

Şam'da revaklardan, tavanlardan, adak çeşmelerinden, camilerden ve başka yerlerden zamana, depremlere ve savaşın tahribatına direnç gösterip günümüze kadar gelmiş dizeleri toplamaya karar verdim.

Şam'daki küçük bir okulun girişinden: "İlim Çin'de dahi olsa arayınız."

Müreffeh bir çiftçinin çiftliğinin girişinden: "Serveti toprağın bağrında ara."

Bir bahçe havuzunun beyaz mermer kenarından: "Anne babanı hoşnut et ki Allahı da hoşnut edesin."

Ahşap bir tavan boyunca uzanan bezeklerde: "Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi öbür dünya için çalış."

Bir doktorun evinin kapısından: "Komşunun sağlığı için duacı olursan Allah da sana sağlık verir."

Bir tüccarın dükkânının girişinden: "Beni minnettar kıl ve herkese sabır ver."

Basra'daki halk kütüphanesinin duvarlarından: "Yüreğimi, dilimi, bakışımı ve ruhumu aydınlat" ve "Allah sanki karşındaymış gibi O'nun için çalış."

Halep'teki üniversite binasının ana girişinden: "Âlimlerinizi sayın; onlar peygamberlerinizin veliahtlarıdır."

Şam'daki hükümet konağının girişinden: "Allah birlik olanın yanındadır" ve "Allah insanlarını yalanda birleştirmez."

Bir mahkeme salonundan: "Bir yöneticinin ihtiyacı olan iki şey: güçlülerin zayıflardan faydalanmaması için adalet; zayıfların güçlülerden korkmaması için cömertlik."

Bir bakanlığın duvarında: "Allah halkına adalet vermeyen bir ülkeyi kutsamaz."

Büyüdükçe babamın Arapçanın dünyanın en güzel dili olduğu inancını daha çok paylaşır olmuştum. Babam çocukluğumuz boyunca sözcüklere karşı içimizdeki tutkuyu teşvik etmek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştı. Bir oyun oynardık: Babam bir dize söylerdi ve içimizden birinin o dizenin son harfiyle başlayan ikinci bir dize söylemesini beklerdi. En uzun süre devam edebilen en çok puanı alırdı. Babam ilahilere ve şiirlere düşkündü; dizeleri kendi kendine otoma-

tik olarak, sözcüklerin kafamıza kazınmasını sağlayan tekdüze bir tonda mırıldanırdı. Bugün bile zaman zaman bazılarını hatırlarım:

Bilinmeyenin peçesini kaldırır günler,
Söylenmemiş haberler getirir elçiler;
Meçhuldür gelecek de geçmiş de;
Meçhuldür senin için o gizli kitabe.

Gençken bu dizelerin değerini, yıllar sonra bileceğim kadar bilemezdim tabii. Şimdiyse bunlardan büyük zevk alıyorum. Erkek kardeşlerimin geçinemediği dönemde babam şu dizeleri mırıldanırdı:

Kardeşini yanından ayırma asla;
Kardeşsiz bir adam savunmasızdır hayatta.

Bağdat'taki eski bir dostu maddi sıkıntı içindeyken babama yazdığı mektupta şöyle diyordu:

Hayatın bütün hazlarını tattım–
Sağlıkmış en değerlisi,
Hayatın bütün acılarını tattım–
Sorumlulukmuş en zahmetlisi;
Taş ve demir taşıdım–
Borçmuş yüklerin en ezicisi.

Babamın çok sık, adeta soluk alırcasına mırıldandığı dize ise şöyleydi:

Pek çok evde otururuz yeryüzünde,
Doğduğumuz evdir en kıymetlisi içlerinde.

X

İLK İŞİMİN Bağdat'ta olacağını ummamıştım, ama yıl 1930'du ve o zamanlar Anglosakson okullarından mezun olanlar Fransız işgali altındaki Lübnan'da rağbet görmüyordu. Benim gibi genç kadınların saygın bir iş için Britanya etkisi altındaki ülkelere gitmesi gerekiyordu, zira bu ülkeler Lübnanlı üniversite mezunlarını uzun zamandır memnuniyetle karşılıyordu. Neredeyse yetmiş yaşına gelen ve öğretmenlikte ellinci yılını kutlamaya hazırlanan halam Mısır'a giden ilk Lübnanlı kadınlar arasındaydı. Ama kız kardeşimle ben Bağdat'a gitmeye karar vermiştik. Irak'ta öğretmenlere, doktorlara ve diğer mesleklerden insanlara muazzam bir talep vardı. Britanya mandası sona eriyordu ve insanlar yığınlar halinde harekete geçmişlerdi. Süryaniler, Keldaniler ve kalabalıklar halinde Kürtler gelip Beyrut'a ve başka şehirlerin dış mahallelerine yerleşirken, genç Lübnanlılar bunun aksi yönde yolculuk ediyorlardı.

Eylül sonunda Beyrut'tan ayrıldık ve çok geçmeden kavurucu Suriye çölünde sefer halindeydik. Belli bir yol yoktu, yalnızca zaman zaman paralelinde bir sıra devenin ilerlediği ve ara sıra olağanüstü yerlerin karşımıza çıktığı ıssız bir güzergâh vardı. Hiçbiri Palmira'dan daha azametli değildi. Günbatımı civarında şehrin meşum kule mezarları göründü. Soylular ölülerini buraya üst üste, katmanlar halinde gömmüşlerdi. Antik şehre ulaştığımızda karanlık çökmüştü. Dolunay metruk yolların ve forumun kenarlarındaki kırık sıra sütunları aydınlatıyordu. Palmira MÖ 6. yüzyıldan itibaren büyük ticaret yollarının kesişme noktası olmuştu (bu yollardan biri Fenike limanlarından Basra Körfezi'ne, diğeri Petra şehrinden güney Arabistan'a uzanıyordu). Sonunda bir Roma kolonisine dönüşmüş, Hindistan ve

Çin gibi uzak ülkelerden gelen lüks mallara konan vergiler hem şehri hem de imparatorluk hazinesini zenginleştirmişti. En şaşaalı dönemi olan İS 2. ve 3. yüzyıllarda, bütün kervan-şehirlerin en zenginiydi. Burada Kraliçe Zenobia, çiçeklerle süslenmiş yüzlerce bakire sütunlar arasında canlı heykeller gibi dururken konuklarını karşılamıştı. Palmira'nın birçok hazinesi Avrupa müzeleri tarafından kapışılmış, ama neyse ki bu oyma sütunlar götürülememişti.

Genç Palmira Kraliçesi Zenobia kocasının Roma topraklarını savunurken öldürüldüğüne tanık olmuştu. Bunu gururuna yedirememeyen kraliçe, Roma'yla yollarını ayırıp kendi hâkimiyetini genişletmeye koyulmuştu. Yetmiş bin kişilik olduğu söylenen bir orduyla Mısır'ı işgal etmiş, neredeyse Bizans'a kadar garnizonlar kurmuş ve Roma'nın erişemeyeceğine inandığı bir tahta oturmuştu. 274'te İmparator Aurelianus gelip onun ihtiraslarına son vermişti. Zenobia develerinden en hızlısına atlayıp kaçmış, ama Fırat'ı geçerken yakalanmış ve Aurelianus'un önüne getirildiğinde, bir kadın olarak ısrarla merhamet dilemişti. Zincire vurulup Roma'ya götürülmüş ve burada bütün mücevherlerini takarak imparatorun zafer alayında Got, Amazon ve vandal tutsaklarla birlikte yürümüştü. Aurelianus Palmira'yı almış, ama halkı ayaklanmayı sürdürmüştü. Sonunda imparator şehri yakıp yıkmış, halkını da kılıçtan geçirmişti. Zenobia Romalı bir soyluyla evlenerek yeni bir hayata başlamış ve ömrünün geri kalanını Tiber Irmağı üzerindeki güzel bir villada geçirmişti.

Zenobia'nın zamanında Palmira-Fırat arası deve sırtında beş günlük bir yolculuktu. Biz Amerikan arabalarımızla birkaç saat içinde Fırat'ın kıyısında ve Suriye sınırında bulunan Deyrü'z-Zor'a ulaştık. Burayla Musul arasında birçok sınır vardı. Bir zamanlar Musul Suriye topraklarındaydı, ama Fransa onu kuzey Suriye karşılığında Britanya'yla değiştokuş etmiş, böylece Musul Irak'ın bir parçası haline gelmişti. Musul'dan kısa bir araba yolculuğuyla Ninive kazı bölgesine gittik. O sırada ırmağın kurak ve ıssız yakaları boyunca uzanan bir dizi kum tepeciğinden ibaret olan bu yer, bir zamanlar Asur İmparatorluğu'nun askeri mevkii imiş.

Ertesi gün Kerkük üzerinden Bağdat'a gitmek üzere yola koyulduk. Arabayla giderken çölün sağında solunda Musa'nın yanan çalısı gibi garip küçük alevler gördük. Petrol işi daha yeni başlıyordu.

Günbatımından önce Samarra'yı daha yeni geride bırakmıştık ki, yolcuların develerinden inip harmanilerini kumun üzerine serişlerini ve akşam namazı için diz çöküşlerini seyrettik. Alacakaranlıkta Şiilerin kutsal mekânı Kâsımeyn'in altın rengi ve mavi camilerinin pırıl pırıl parlayan minareleri Bağdat'a yaklaştığımızı gösteriyordu.

Bütün büyük şehirlerde olduğu gibi, Bağdat'm kurulmasının ardında da bir efsane vardır. Abbasi halifesi Mansur sekizinci yüzyılda imparatorluğunun başkenti olacak yeri bulmak üzere birkaç kez Dicle ve Fırat'ın yakalarına gitmiş. Sonunda Dicle üzerinde, bir manastırın bulunduğu bir köyü seçip buraya "Tanrının Armağanı" anlamına gelen Bağdat adını vermiş. Bu bir Arap efsanesidir, ama geçmişi MÖ 2000 yılına kadar uzanan Babil şehri için kullanılan Bağdadu adı eski metinlerde geçer.

Halifenin şehrinin surlarında dört kapı vardı: Biri Suriye'ye, diğeri Basra'ya, üçüncü Kûfe'ye, dördüncü de İran'a giden yollara açılırdı. Bütün bunlardan geriye şehrin dışında, çölde duran Tak-ı Kisra dışında hiçbir şey kalmadı. Dokuzuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıla kadar Bağdat dünyada eşi benzeri bulunmayan bir şehir, âlimler ve gizemcilerle dolu bir merkezdi. Şehir gerek bolluk ve serveti, gerekse ruhani şairleriyle –örneğin mutasavvıf Gazali ve Ebu'l-alâ el-Maarrî– son derece cazip bir yerdi. Üniversitesi Aristoteles ve Platon'un eserlerini, Hindistan ve İran'ın elyazması eski eserlerini muhafaza etmişti. Arap dünyasında bilim ve sanatta Bağdat'la aynı düzeyde olan Kurtuba dahil hiçbir şehir ticaret ve zenginlikte Bağdat'ı geçememişti. İslam'ın rakipsiz başkenti ve İslam dünyasının büyük bir bölümünün siyasi başkentiydi.

KIZ KARDEŞİMLE paylaştığımız eve –Bağdat'taki bütün konutlar gibi– bir avluya açılan küçük bir kapıdan giriliyordu. Ortadaki bahçede bir portakal bir de hurma ağacının yanı sıra birkaç gül fidanı ve bir çeşme vardı. Sıcak günlerde mahzene kaçıyorduk. Sonbahar ve ilkbahar gecelerinde yataklarımızı çatıya hazırlıyor, komşuların merakından bir duvar sayesinde korunuyorduk. Her sabah bir kayıkçı yuvarlak bir *balam*'la bizi Dicle'nin karşı kıyısına geçiriyordu. Dallarından sarkan kırmızı meyveleriyle uzun hurma ağaçları, nehir bo-

yunca uzanan bahçe ve saraylar bu yolculuğa büyüleyici bir etki katıyordu. Bu büyülü şehrin insanın zihninden çıkmayan bütün o görüntülerinin değerini bilememiştim o zamanlar. Bir at arabası bizi Bağdat'ın en şaşaalı döneminde hüküm süren Harun Reşid'in adını taşıyan El-Reşid Caddesi'nden geçirip eski kentin kıyısına getirirdi ve oradan dar sokaklardan yürüyüp okulumuza giderdik.

Bağdat'ın en büyük kız okulunda çalışıyorduk. Kral Faysal kadınların eğitimiyle ve mesleki eğitimle yakından ilgileniyordu. Faal bir şekilde okullar inşa ediyor, okul açmak isteyen komite ve kişilere arazi buluyordu. (Aynı şey hastaneler için de geçerliydi.) İşimiz genç kadınları öğretmen olmak üzere eğitmekti. Öğrenim İngilizce dersleri dışında bütünüyle Arapça yapılıyordu. Ayrıca yüreklerine işlemiş yurtseverlik ezgilerinden yararlanarak kızları koro müziğiyle tanıştırıyorduk. Onlara Lübnan'a ait ezgileri de öğretiyorduk ve bir okul marşı bestelemiştik. Onları basketbol maçlarına --bir zamanlar sarayın bahçesinde prenseslerle ve arkadaşlarıyla oynadıkları basketbol başlıca sporlarıydı– ve tarihi gezilere götürüyorduk. Kızlar öğrenmeye istekli görünüyordu; bazıları gelişmekte olan ülkeleriyle yakından ilgiliydi. Öğrencilerimizden biri, Sirriyah adında yetenekli bir kız, diplomatik görev üstlenen ilk Iraklı kadın oldu. Ama çoğu faaliyet alanlarını daraltarak erkenden evlendi.

Kendi öğrenimimin sonucu olarak Bağdat'a belli bir dizi varsayımla gittiğimi fark etmiştim. İlkbaharda şehirde ilk Arap havacıları karşılama planları yapılırken, Beyrut'taki okulumun mezunlar derneği bir resepsiyon vererek kutlamalara katılma kararı almıştı. Arap kadınları adına pilotları karşılamak üzere seçilmiş ve ilk Arap havacıları Arap göğünde uçarken izlemenin gururunu ifade eden ateşli bir konuşma hazırlamıştım. Epey hislenmiş olmalıyım, zira konuşma Britanyalı yetkilileri rahatsız etti. Irak'ın halihazırda Britanya'nın kanatları altında olduğunu ve böyle bir duygusallık sergilemeye hakkımın olmadığını bana hatırlattılar. Bundan çok rahatsız oldum. Faysal ve kendilerini davalarına adamış milliyetçilerden oluşan ekibinin Britanya'nın denetimini gevşetmeye yetmeyeceği gün gibi ortadaydı artık.

Daha fazla siyasi gaf yapmamaya özen göstererek okuldaki işlerime odaklandım ve karşılaştığımız çok sayıda insanla konuşmayı

ihmal etmedim. *Balam*'ı kullanan kayıkçı, duvarcılar, sokaktan geçenlere içecek satan seyyar satıcılar... Onlar gibi binlerce insan zenginle yoksul arasında muazzam bir uçurumun bulunduğu bir şehirde nefretten uzaktı. Yüzyıllardır süren baskı bu şehir sakinlerini uyuşturmuş, gözlerini daha iyi bir geleceği göremeyecek kadar kör etmişti. İnsanlar arasındaki giderek genişleyen uçurum hiç kimseyi kaygılandırmıyordu sanki.

Sınıf farklılıkları liman şehri Basra'da daha keskindi ve Britanya egemenliğinin sonuçları kaçınılmazdı. Oradaki tatilimizin ilk gününde kız kardeşim ve bir arkadaşımla birlikte küçük bir kayıkla, hurma ağaçlarından ve bahçelerden geçilmeyen El Kurna şehrine, Dicle'yle Fırat'ın birleştiği noktaya gittik. "Burası eski cennetin mekânı," diye bağırdı kürekçi. "Âdem'in eli burada." Kürekçi sözlerine eklemese de, Britanya Kolordusu'nun bir garnizonu da buradaydı.

Köprüleri ve ırmak yakaları boyunca kümelenmiş çok eski evleriyle Basra'ya Doğu'nun Venedik'i denirdi. Kıvrılan sokaklarında, Sabalı gümüşçüler atalarının yüzlerce yıl önce kullandıkları tasarımları kullanarak sanatlarını icra ediyorlardı. Basra'nın eski bir ailesinin sarayında değerli bir elyazması koleksiyonu, onu günışığına çıkaracak enerji ve yeteneği bekliyordu. Sokaklar özgür düşünceli kişilerden oluşan bir topluluğun kadim merkezine açılıyordu. Burada tasavvuf, yandaşlarıyla birlikte dünyanın kibrinden elini eteğini çeken kadın şair Rabia'nın da aralarında bulunduğu en asil mutasavvıflardan bazılarını dünyaya armağan etmişti.

Bir Basra sarayının bahçesinde, sıra sıra dizilmiş hurma ağaçları arasında hayretler içinde yürüyorduk. Bir uzmanın bize söylediğine göre Irak'ta hurma ağaçlarının sayısı yirmi milyonu buluyor ve bazılarının boyu otuz metreye ulaşıyormuş. Rehberimiz en az iki yüzyıldır meyve veren bir hurma ağacını gösterdi. "Basra'da hurma yalnızca yoksulların günlük yiyeceği değildir, kraliyet sofralarını da süsler," dedi. "Çekirdekleri sığırlara yedirilir, hurma ağaçlarının gövdelerinden de köprüler ya da kayıklar yapılır."

Rehberimiz eski Basra'dan söz ediyordu, ama yeni Basra hızla eskisinin yerini alıyordu. Gemici Sinbad'ın açık denizlerde dolaşmak üzere gemisine bindiği liman şimdi Britanyalıların tarak makineleriyle doluydu. Bunlardan biri bizi Abadan'ın petrol sahalarına

götürdü. Britanyalı kaptan halkının işleriyle övünüyordu. İki Abadan vardı: Biri bahçeleri ve albenili villalarıyla efendilerin yaşadığı modern Abadan'dı; diğeri sefil, kalabalık ve ağaçsız, işçilerin yaşadığı Abadan. Sefalet içindeki bu insanlar bu villaları inşa etmiş, bahçelere meyve ağaçları dikmişlerdi ama kendi evlerini güzelleştirme imkânından yoksunlardı. Yine de İran, Hindistan ve Arabistan'dan gelen binlerce işçi bölgeye akın ediyordu. Düşük ücretleriyle hayatlarını güçbela sürdürüyorlardı.

Petrol Irak'ın dışına akıyordu. Batı'nın makineleri onu keşfetmişti ve yurtdışına pompalıyor, uzağa götürüyordu. Abadan'ın o zamanlar yirmi yıllık bir geçmişi vardı. Bu sürede efendiyle işçi arasında daha mutlu bir ilişki kurulabilirdi. Britanyalı kaptan bizi Basra'ya geri götürürken, yolcuların arasındaki bazı izciler Britanya'nın ülkelerinin zenginliklerini sömürme hakkı konusunda onunla tartıştı. Kaptan onların saflığına güldü: "Petrolü biz bulduk, onu istediğimiz gibi kullanma hakkına sahibiz." Yolcuların arasındaki bir bey, Britanyalı emperyalistlerin Arabistan'ın zengin kısımlarını koparıp bağımsız yerler olarak sömürmelerine öfkeliydi. "Şuraya bakın," dedi. "Kuveyt şimdi tarafsız bölgelerle çevrili bir ada gibi görünüyor; bir zamanlar Irak'ın ayrılmaz bir parçasıydı. Bu zengin bölge artık bize ait değil."

"Kaygılanmayın," diye karşılık verdi izcilerden biri. "Bir gün hepsini geri alacağız."

Britanya Irak'a çok sınırlı bir bağımsızlık veren bir anlaşma yapmıştı. Faysal tahttaydı ve ülke Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmişti. Ama bu durum ateşli gençliği yatıştıramamıştı. Britanya'nın askeri üsleri yerel yetkililere kapalıydı. Britanya uçakları göklerinde uçuyor, Britanyalı erkekler sokaklarında muzaffer bir edayla yürüyebiliyorlardı. Haziran 1931'de Irak'tan ayrılırken üzerime bir huzursuzluk çökmüştü. Irak Arap dünyasının en zengin ülkelerinden biriydi. Bağrından çıkan petrol sayesinde şimdi değeri daha da büyüyordu. Batı elbette ülkeyi rahat bırakmayacaktı. Yorgun kralına verilen sözlerin hiçbir değeri yoktu. Batı'yla başka görüşmeler yapmak üzere İsviçre'den ayrılırken Faysal'ın sağlığı kötüye gidiyordu. Kısa bir süre sonra Cenevre'de öldüğü haberi geldi. Genç ve deneyimsiz oğlu Gazi, Batı'nın açıkgöz politikacılarıyla boy ölçüşemezdi.

XI

AĞUSTOS 1931. Amerikan yolcu gemisi *Exeter* bizi Yeni Dünya'ya götürmek üzere beklerken, kavurucu sıcak Beyrut'un üzerine çökmüştü. Tek mevkili gemide çeşit çeşit yolcu vardı. Beyrut'tan yola çıkan bir grup işadamı İtalya'ya gidiyordu; gemiye Hayfa'dan binen birkaç Polonya ve Alman Yahudisi ABD'deki ailelerinin yanına gidiyordu. Kamara arkadaşım küçük oğlunu geride bırakıp büyük oğlunun yanma giden altmış yaşında bir Alman Yahudisi'ydi. Filistin'deki yetkililerin yalnızca yaşlı insanlara buradan çıkış izni verdiklerini, böylece genç kuşağın yeni ülkelerini inşa etmek üzere kalmasını garantiye aldıklarını söylemişti. Beni lisansüstü eğitim için Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi'ne götürecek bir yolculuğun başmdaydım. Eski Dünya bana eşlik ediyordu.

Bir günlüğüne İskenderiye'de durduğumuzda bir grup Amerikalı genç etrafımda toplanıp anlattığım eski hikâyeleri dinledi.

"İskender çadırındaki divanda uzanmış yatarken önünde beyaz sakallı bir adam peydah olup, 'Şiddetli dalgaların gümbürdediği yerde bir ada var, Nil'den uzak olmayan bir ada,' demiş. İskender uyandığında, adamlarına 'Beni Nil boyunca gemiyle gezdirin,' emrini vermiş. Irmağın ağzının yakınlarında adayı bulduğunda, 'Adımın her zaman hatırlanması için burada bir şehir inşa edeceğim,' diye ilan etmiş.

"Çuvallarla arpa istetmiş ve adamlarına toprağa tahıl taneleri serperek şehrin sınırlarını çizmelerini emretmiş. Yüz kadar kuş pike yapıp arpa tanelerini bir çırpıda yiyip bitirdiğinde, aniden sanki büyük siyah bir bulut Nil'in üzerinde yükselir gibi olmuş. Az ileride duran kavruk ve buruşuk bir adam haykırmış: 'Dünyanın her yerinden insanlar karınlarını doyurmak için bu şehre akın edecek; şehir müref-

feh ve muhteşem olacak.' İskender öldüğünde altın bir tabutun içinde İskenderiye'ye gömülmüş. Birkaç yıl sonra generallerinden biri paralı askerlerinin ücretlerini ödemek için altını eritmiş. İskender'in kalıntıları uzun zamandır kayıp."

Gemimiz limandan ayrıldı. Yolculuğun yedinci gününde Cebelitarık Boğazı'na yaklaşmıştık. Britanya bayrağı büyük boğazdan gün ortasında esen hafif rüzgârda dalgalanıyordu. Eski Yunanlılar için burası bilinen dünyanın sınırıydı; Araplar içinse yeni bir dünyanın başlangıcı. Boğaza adını veren cesur Arap lider Tarık bin Ziyad ("Cebelitarık", "Tarık Dağı" anlamına gelen "Cebel Tarık"tan geliyor) ordusuna liderlik ederken, "Ardınızda deniz var, önünüzdeyse düşman. Zaferle utanç arasında bir seçim yapın," demişti. Araplar İspanya'da neredeyse sekiz yüz yıl süren bir imparatorluk kurmuştu. Kurtuba'yı inşa ederek cami ve saraylarını yeşim taşlarıyla ve mermerlerle kaplamışlardı. Âlimler soluğu şehrin kütüphanelerinde almıştı. Üniversite avluları İbn Sina, İbn Bâcce ve İbn Rüşd gibi büyük filozofları ağırlamıştı. Kıtanın dört bir yanından gelen bilginler tıp, matematik ve astronomi disiplinlerinde bilgi alışverişinde bulunmak üzere burada toplanmıştı. Araplar kırsal bölgedeki vadilere şeftali, kayısı, nar, incir ve hurma, köylere ise Doğu'nun güfte ve ezgilerini getirmişti; ozanlar da bu güfte ve ezgileri Avrupa'nın yüreğine götürecekti.

Küçük bir öğrenci grubu benimle birlikte okyanusu geçiyordu. Rockefeller Araştırma Merkezlerinden birine giden İtalyan bir tıp öğrencisi, ABD'de çalışmayı planlayan bir İsveçli, eğitimini ilerletme niyetindeki Belçikalı bir kimyacı ve Rhodes Bursu kazanmış, evine dönmekte olan bir Amerikalı vardı.

Amerika ve dünya iktisadi bunalım içinde olsa da hayırsever kuruluşlar öğrencilere mali yardım sağlıyordu. Barbour Bursu kazanmış otuz kadından biri olarak Michigan Üniversitesi'ne gidiyordum; bursun ödeneği meşhur erkek mezunlar tarafından Asya'da kadınların eğitimini yaygınlaştırmak için yaratılmış bir fondan geliyordu. Üniversitede Çin, Hindistan, Kore, Burma, Japonya ve Türkiye'den genç kadınlarla buluşacaktım.

Gemi ABD kıyılarına yaklaşırken, New York'un kuleleri kasvetli göğü adeta deliyordu. Özgürlük Heykeli'ni gördüm ve anıtın simgesel anlamı New York'a ilk kez gelen birçok kişiye olduğu gibi bana

da esin verdi. Bir hanım heykelin kaidesindeki ibareyi defterime yazmaya gönüllü oldu: "Özgürce nefes almanın özlemini çeken yorgun, yoksul, kalabalık kitlelerinizi, bereketli kıyılarınızın sefil artıklarını bana verin. Bana gönderin bunları, evsizleri, fırtınada sürüklenenleri. Altın kapının yanında kaldırıyorum meşalemi."

New York'ta görülecek yerleri ziyaret ederek ve Arap topluluğunun üyeleriyle buluşarak güzel bir hafta geçirdim. Yetenekli genç insanlar arasındaki sohbet konuları Halil Cibran ve *Ermiş*; doğup büyüdüğü köyün esin veren akşamlarını çağrıştıran "Yıldızlar Diyarı" adlı şiiri bestelenen ve soprano Ferouz tarafından icra edilen, Cibran'ın çağdaşı Îlîya Ebu Mâzi ve "Havadan Bir Halıda" adlı şiirinde insanın materyalizmin ötesindeki özlemlerini ifade eden Fevzi Malef'in ölümüydü. Malef hayatının baharında Brezilya'da ölmüş ve Cibran gibi, genç kuşağın idolü haline gelmişti. Buna rağmen Yeni Dünya'daki hayat gençleri cezbediyordu. Doğu'da hayatın değiştiğinin farkına varmadıklarından geri dönmeyi pek düşünmüyorlardı.

Michigan'da ise durum farklıydı. Oradaki Arap öğrenci grubu nispeten küçüktü –iki Iraklı, iki Lübnanlı, bir Suriyeli, altı Filistinli– ve ulusumuzun geleceği tutkulu, kişisel bir kaygı konusuydu sanki. Nerede karşılaşsak doğal olarak Arap dünyasındaki en vahim sorun olan Filistin'den söz ediyorduk. Görünüşe bakılırsa tanıdığımız Amerikalı Yahudilerin çoğu siyasi bir hareket olarak Siyonizm'le ilgilenmiyordu. Bazıları yıllar önce Avrupa'dan gelmişti ve Ortadoğu'ya gitmek için ayrıcalıklı konumlarından vazgeçmeye hiçbir biçimde hazır değillerdi. Amerikalı bir arkadaş, Detroit'in banliyösünde oturan zengin bir Yahudi aile olan Kahnlarla tanışmamız için bir ziyaret ayarlamıştı. Bahçeleri ve güzel döşenmiş evleri, oturmuş bir refahı gözler önüne seriyordu. Bayan Kahn canayakın ve açık sözlüydü. Onun görüşüne göre Yahudiler Amerika'da mutluydu ve bu ülkeden ayrılmayı hiçbir zaman düşünmemeleri gerekiyordu. Bayan Kahn ulusal yurt fikrini itici buluyordu. Amerikan Yahudilik Konseyi'nin "Yahudilik bir milliyet değil, bir dindir" düşüncesini paylaşıyordu. Böyle karşılaşmalar beni rahatlatıyordu. Balfour Bildirisi'nin ABD'de asla yandaş bulamayacağını düşünüyordum.

Filistinli arkadaşlarım vardığım siyasi sonuçlara ve Amerika'nın bir mutluluk diyarı olduğu görüşüme kuşkuyla yaklaşıyorlardı. Genç

bir avukat gerçeği keşfetmek için kendime zaman tanımam konusunda ısrar ediyordu. Yatakhaneden tanıdığım çekici bir Katolik kız Yahudi bir çocukla çıktığı için Katolik arkadaşları tarafından azarlanıp benim duygudaşlığıma sığındığında bunu bir ölçüde idrak ettim. Biraz daha gözlem yaptığımda, Doğu Kudüs'te başka yerlerde nadiren görülen bir tür hoşgörü olduğu sonucuna vardım. Siyah öğrenciler üniversitede yalnızca küçük bir azınlık oluşturuyordu ve çevrelerine karşı epey mesafeliydiler. Bazılarıyla temas kurma ayrıcalığına sahip olduğumda, acı dolu anılarını anlatıp içlerini döktüler. O zaman durumu değiştirmek uzun zaman alacakmış gibi geldi bana. Görünüşe bakılırsa üniversite çevreleri siyahların coşkulu ayinlerini takdir ediyordu; dini toplantılarına katıldığımda, inancı canlı bir gerçeklik olarak yaşayan vaizin sesinden etkilenmiştim. İçlerinde Doğu Kudüs'te bulunmuş kimse olmamasına karşın bu insanlar Kutsal Toprakları yepyeni ve duru bir bakış açısıyla tasavvur ediyorlardı.

Yeni çevreme aşinalığım artarken, ülkenin müzik hayatına ve beyaz ırktan olmayan insanların Amerikan müziğindeki önemli payına özel bir ilgi duymaya başlamıştım. Caz müziği bana heyecan verici ve kamçılayıcı geliyordu. Satın aldığım ikinci el radyo sayesinde esin veren konser ve oyunların, büyük opera ve orkestraların, koro resitallerinin ve popüler şarkıların tadını çıkarabiliyordum. South University Caddesi'ndeki küçük dairemde yeni ve harika bir dünya yavaş yavaş kendini gösteriyordu. Çoğu zaman geçmişi hatırladığımda, bazı popüler şarkıların Amerikan yaşam tarzında insanlık durumunu ifade ediş biçiminden etkilenirim. "Brother, Can You Spare a Dime?"* ülkesi için yaptıklarını ve Büyük Bunalım sırasında nasıl bir kenara atıldığını anlatan işsiz vatandaşın ağıtıdır örneğin.

Sakin üniversite şehri Ann Arbor'da yaşadığımızdan, büyük şehirlere sinsice yaklaşan mahrumiyetin pek farkında değildik. New York'taki parklarda gördüğüm o çirkin işsizlik tablosu, Detroit ve Chicago'da da aşikârdı. Bizler büyük ölçüde korunsak da Michigan da krizdeydi. Bankalar kapanıyordu, huzursuz bir ortam vardı. Bazı genç Amerikalılar öfkelerini ülkenin liderlerinden çıkarıyorlardı. Hakların eşit olduğu ve ayrıcalıkların olmadığı bir çağın düşünü kuru-

* Birader, On Kuruş Verebilir misin? –*ç.n.*

yorlardı. Ekonomik kriz yüzünden parlak gençler eğitimlerini bırakmak zorunda kalmışlardı. Üniversite mezunları vasıfsız işçilerin yapabileceği işleri kabul etmek zorunda kalıyordu. Her yerde emniyetsizlik hüküm sürüyordu. Bunları öğrenip de zengin Amerikalıların yabancı öğrencilere yönelik hayırseverliğinin tadını çıkarmaya devam etmek garipti.

Michigan'daki yeni hapishaneyi gezmek de garipti, zira devletin çok gururlandığı bu hapishanedeki talihsiz mahkûmlar pek çok bakımdan gecelerini soğuk bankların üzerinde geçiren ve her gün boş mideyle gezen işsiz vatandaşlardan daha talihliydi. Hapishane arazisine girip de geniş spor alanlarını ve her türlü jimnastik aletini gördüğümüzde epey şaşırmıştık.

Mevcut binalar –tıpkı bir hastanenin katları gibi– çeşitli ceza tiplerinin yanı sıra dinlenme ve çalışma bölümlerine ayrılmıştı. Yiyecek üretimi ve yiyeceklerin madeni kaplarda ambalajlanması için küçük endüstri birimleri çalışır durumdaydı. Büyük fırında mahkûmlar ekmek, bisküvi ve pasta yapıyordu. Başka bir birimdeki mahkûmlar giysi ve ayakkabı yapıyordu. Çoğu düzgün beyaz pantolonlar ve beyaz gömlekler giyiyordu. Görüntü bir fabrikada çalışan işçilerin görüntüsüne benziyordu. Hapishanenin sessizlik kuralına riayet edilen bir kütüphanesi vardı. Bir matbaa makinesi broşür şeklinde haftalık bir kitapçık basıyor ve mahkûmlara yaratıcı yeteneklerini kullanmaları için fırsat sunuyordu; bir yetişkin okulu eğitimlerini geliştirmelerini sağlıyordu. Marangozluk, tekstil, el sanatları, dokuma ve çömlek dersleri vardı. Tecrit edilmiş mahkûmlar sayıca azdı; çoğunun bir birimden diğerine geçmesine izin veriliyordu. Bir ara orta yaşlı bir tutuklunun orgla Bach'ın bir prelüdünü çaldığını duyduk. Dinleyici sayısı az olsa da muhteşem çalıyordu.

Büyük Bunalım'ın hüküm sürdüğü Amerika'da bana göre en aşikâr olan şey, toplumun bütün sınıflarının her biçimde ve hayatın her evresinde emeğe duyduğu saygıydı. On - on dört yaşları arasındaki çocuklar şafak sökmeden kalkıp sabah gazetelerini dağıtıyor veya süt ya da bakkaliyenin evlere teslimine yardımcı oluyorlardı. Bazıları bahçelerle ilgileniyor, elma topluyor, mobilya tamir ediyor ya da çamaşırhanelerde çalışıyordu. Okulların bulunduğu bölgelerde trafiğin yoğun olduğu saatlerde çocuklar trafik görevlerini polisten dev-

ralıyor, arkadaşlarının caddelerden emniyetle geçmesini sağlıyorlardı. Görünüşe bakılırsa zorunlu eğitim toplumun her sınıfına ulaşıyordu. Bu enerji bolluğuyla para kazanma arzusu arasında sıkı bir bağlantı olduğunu kavramıştım. Küçücük çocuklar bile her ne iş yaparlarsa yapsınlar ücret beklemeye alışmışlardı; bizim çocuklarımızın eve geldiklerinde bedava yaptıkları işler için teyzelerinden ya da komşulardan, bazen de anne babalarından para koparıyorlardı. Bizim çocuklarımızın genelde keyif alarak yaptığı bir dizi görev ABD'de sadece ücret için yapılıyordu.

İnsan ilişkilerindeki belli bir nezaketin modern Amerika'daki sosyal kalıplardan silinip gittiğini görmek çoğu zaman bana üzüntü veriyordu. Belki kırsal bölgelerde durum farklıydı. Şehirlerde –hatta Ann Arbor gibi bir yerde bile– Amerikalıların toplumsal ve özel hayatlarındaki örgütlülük ve disipline ne kadar hayranlık duyuyorsam, nezaketin neden yok olduğunu da o ölçüde anlıyordum. Hayat süratli bir yarıştı ve mali durumlar aylaklık etmeye izin vermiyordu.

Bu arada kampüs dünyada olup bitenlere ilişkin tartışmalarla çalkalanıyordu. Şair William Butler Yeats özgür İrlanda davasına yandaş toplamaya gelmişti. Kont Sforza* gelip İtalyan faşistleri kınamıştı. Japonların Mançurya'ya saldırısı Çinli öğrencileri rahatsız etmişti ve Koreliler de Japonların saldırganlığından mustaripti. Öte yandan Hintliler gıpta edilecek bir sükûnet içindeydi. Genç ve parlak bir Hintli, Haridas Muzumdar, *Gandhi Versus the Empire* (İmparatorluğa Karşı Gandhi) başlıklı bir kitabı daha yeni yayımlamıştı. Britanya'nın siyasetine karşı öfkeli ve ateşli görüşler ortaya koysa da yüreğinde nefretten eser yoktu. Umudu bütünüyle Gandhi'nin şiddetsizlik ilkesiyle ilgili fikirlerine dayanıyordu. Üstelik bu fikirlerden yola çıkarak umutlanan bir tek o değildi. Tolstoy'un kızı konuşma yapmak üzere üniversiteye geldiğinde, babasının Hintli liderle uzun bir zamana yayılan yazışmalarından söz ederek Gandhi'ye duyduğu derin saygıyı ifade etmişti. Kendi ülkesindeki devrimci rejimden anlayışla söz ediyor, Rusların uzun sürecek bir deneme-yanılma döneminden geçecekleri tahmininde bulunuyordu.

* Carlo Sforza. İtalyan diplomat ve devlet adamı. Faşistlerin iktidarda olduğu dönemde sürgünde yaşamıştı. –ç.n.

Hintli ve Arap öğrenciler arasındaki toplantılarda kaygılarımızı paylaşmış ve ne çok ortak yönümüz olduğunu keşfetmiştik. Yıllar sonra Nehru'nun hapishanedeki hücresinden küçük kızına yazdığı bir mektup geçecekti elime:

> Britanya Filistin'de Yahudiler için Ulusal bir yurt tesis etmeye istekli olduğunu açıkladığında, Filistin ıssız bir toprak parçası değildi. Orada yaşayan Araplar ve Arap olmayanlar, Müslümanlar ve Hıristiyanlar vardı. Filistin esas olarak bir Arap ülkesidir ve öyle kalmalıdır. Araplar kendi yurtlarında baskı görüp ezilmemeliydi. Hem Araplar hem de Arap olmayanlar işbirliği yaparak ilerici bir ülke inşa edebilirler. Siyonizm bir sömürge hareketidir. Britanya'nın cömert teklifi Arapları harcama pahasına yapıldı. Filistin'deki Arap milliyetçiliğinin ezilemeyeceği kesindir.

Arap öğrencilerin toplantıları –Michigan'daki bütün ulusal grupların toplantıları gibi– marşlar ve şarkılarla başlıyordu. Genellikle Filistinli genç şair Toukan'ın "*Mautini*" (Yurdum) adlı popüler şarkısını kullanırdık. Bir keresinde, bize katılan birkaç Avrupalı'nın yanı sıra Asyalıların da ilgisini çekebilecek bir şey yazmanın yararlı olabileceğini düşünmüştüm. Müzik de sözler kadar basitti. Bugün bu şarkıyı basmakalıp ve günümüz şarkılarıyla karşılaştırıldığında modası geçmiş bulsam da, Filistin sorununun Araplar için ortak payda, düşüncelerimizin ve özlemlerimizin özü olduğunu göstermek adına sözlerini burada tekrarlıyorum:

Ah Filistin Sevgili Filistin
Senin tapınağında canlandı yüreğim
Senin tapınağında
Diyorlar ki onlara aitmişsin güya
Bense diyorum ki benimsin
Ah aziz Filistin.

Michigan'da bir yılımı tamamladıktan sonra, en büyük ağabeyim Elias Mühendislik Okulu'na gelmeye karar verdi. Öncelikli derdim, paylaşacağımız daha iyi bir daire bulmaktı. Bazı Amerikalı arkadaşların beklememi tavsiye ettiler; Elias yalnız başına olmayı tercih

edebilirdi. Bir Arap olarak bana hiç tanıdık gelmeyen bir fikirdi bu. Bizde aile bağları zaman ve yaş gibi mesafeler tanımaz. Bizim bağımsızlık tanımımız Amerikalılarınkinden farklı. Ağabeyim geldiğinde, üzerinde uzlaştığımız ve farklı görüşler taşıdığımız pek çok konu oldu, ama her gün birbirimizi görüyor, üniversite deneyiminin tadını çıkarıyorduk. Bugün dört çocuk annesiyim ve Arap ailelerinin yakın ilişkilerini daha net görebiliyorum. Çocuklarımız adeta ihtiyaç duyduklarının ötesinde bir şefkat ve özenle sarmalanmış olarak büyüyorlar. Onları sarmalayan bu sevecenlik, hayat yolunda gitmediğinde büyük bir değer taşıyabiliyor. Bizde yaşlılar tek başlarına yaşamaya mahkûm edilmez ve gençler akrabalarından ayrılmaz. Bana kalırsa Amerika'da gençlik genel olarak yalnızlık içinde yaşıyor.

XII

~

AMERİKA bana vaatlerini ve bünyesindeki çelişkileri göstermişti. 1933 baharında eve dönerken Avrupa'da mola verdim. İşte savaştan önce Eski Dünya'dan manzaralar.

Manchester bana bütünüyle iş dünyasından ibaret gibi gelmişti. Arap topluluklarında Lübnanlı ve Suriyeli göçmenler, Afrika şehirlerine yeni kumaşlar tedarik etmekle ve bu şehirlerde İngiliz ürünleri için yeni pazarlar açmakla meşguldü. Ticaret esas meşguliyetleriydi. Houraniler bu açıdan bir istisna teşkil ediyordu. Amcam Fadlo Hourani bu şehre neredeyse otuz yıl önce, yirmili yaşlarının başında gelmişti. O da işadamıydı ve kısa süre içinde ticari yatırımları genişleyerek Afrika kıyılarına, özellikle Kenya ve Gana'ya, Trinidad ve diğer Batı Hint Adaları'na kadar ulaşmıştı. Aynı zamanda, güney Lübnan'da doğup büyüdüğü şehre para yağdırarak yollar yaptırmış, bir mezarlık inşa ettirmişti; özel bir akıl hastanesinin açılmasına ve ülkenin kamu projelerine katkıda bulunmuştu.

Amcam Büyük Bunalım biter bitmez doğup büyüdüğü şehirde örnek bir okul yaptırmayı hayal ediyordu. Tatilimin büyük bir kısmı amcamın üç kızıyla birlikte geçti; bu kızlardan birinin alın yazısında yengem olmak varmış. Amcamın oğulları Oxford'da önlerinde parlak entelektüel kariyerler olan akademisyenlerdi. İngiltere'nin muhafazakâr özel lise geleneğinde yetiştiklerinden, kitapları ve makaleleri arasında saatler geçiriyorlardı. Ortanca kuzenim Albert, ki o zaman on sekizinde bile yoktu, ortaçağ katedralleriyle ilgili nitelikli bir eser yazmıştı. Bana eserini gösteremeyecek kadar çekingendi; ben de gizlice baktım. Son derece detaylı tasvirler içeren bu çalışma İngiltere'nin Gotik yapılarını yeni gözlerle görmemi sağladı.

ADALET VE DOĞRULUKLA tezat teşkil eden siyasi eğilimler yüzünden hayal kırıklığına uğradığım Doğu Kudüs'te büyüdüğümden, düzenli ve disiplinli İngiltere'nin görüntüsü hem moralini yükseltmiş hem de telaşa kapılmama neden olmuştu. Londra'da Westmister Abbey kilisesindeki önemli şahsiyetlerin isimleri, Trafalgar Meydanı'nda ve başka yerlerde imparatorluğu inşa edenlerin heykelleri, hatta açık parklar bile özgürlüğü yüceltiyordu. Avam Kamarası'nın yakınından geçerken kendime sık sık şu soruyu soruyordum: "Avam Kamarası üyeleri adaletin her yerde insanlığın özlemi olduğunu bildikleri halde neden zayıf ülkeleri tahakküm altına alıyorlar?"

Oxford'un insanı yücelten ihtişamı içinde birkaç gün geçirmeyi ihmal etmedim ve oradan Stratford-on-Avon'daki yeni Shakespeare tiyatrosunun sezon açılışını bizzat görmek üzere yola koyuldum. Trende sade görünümlü orta yaşlı bir kadının yanına oturdum. Havadan ve gördüğümüz kır manzarasından söz ettik. Sonra kadın Fransız mı yoksa İtalyan mı olduğumu sordu. Lübnanlı bir Arap olduğumu öğrendiğinde tavrı bütünüyle değişti. Bakışlarında merak yoktu, sadece mesafe vardı. O akşam sahnede izleyeceğim *Julius Caesar*'ı okuyarak oyalanmaya çalıştım, ama kendimi savunma isteğine kapılmıştım. Bu kadın nasıl olur da beni hakir görürdü? Benim aldığım eğitimin yarısını bile almamıştı, konuştuğum dilleri konuşamıyordu, seyahat etme şansı olmamıştı ve üstüne üstlük –bunun bir önemi olduğundan değil ama– hem kılık kıyafet hem de görünüş itibariyle benimle boy ölçüşemezdi. Bir süre bu konuda derin derin düşündüm ama biraz sonra kendimi kırsal bölgenin yeşilliğiyle mest olmuş bir halde tiyatroda buldum; oyunu izleme ayrıcalığına sahip olan kozmopolit kalabalık karşısında heyecanlanmıştım. İzleyiciler oyunun adeta her sözcüğünü özümlemişlerdi. Tanrı'nın mabetlerinden birinde ibadet etmek gibi bir şeydi bu. Oyun bittiğinde, Roma'nın ihtişamının Shakespeare'in dizeleriyle canlanan büyüsü monoton ve ağırbaşlı "Tanrı Kral'ı Korusun" nağmeleriyle bozuldu.

TAM BİR AY BOYUNCA Paris hep benimleydi. Louvre'da Venus de Milo' yu, Semadirek Kanatlı Zaferi'ni ve Mona Lisa'yı gördüm elbette, ama daha çok Arap topraklarından alınmış hazineleri aradım. Müzenin Doğu kanatlarını gezerek Palmira, Babil, Biblos, Şam, Sayda, Sur, Kahire ve Teb'den gelme eski eserleri mutlulukla karışık bir üzüntüyle izledim. Bir İtalyan ahbabım İtalya'nın da en güzel şaheserlerinden bazılarını kaybettiğini hatırlattı bana. Neticede insanlığın erişebileceği bir yerde oldukları sürece ne önemi var ki, dedim kendi kendime.

Bibliotheque Nationale'de Endülüs'ten gelen, anlamı çözülmemiş yüzlerce Arapça elyazması eser üst üste konarak bir yığın oluşturmuş, tercüme edilmeyi bekliyordu. Bir köşede Alman kökenli bir Arap tasavvuf felsefesi üzerine araştırma yapıyordu. Kısa bir süre önce Vatikan kütüphanesinde konuyla ilgili hazine değerinde metinler bulmuştu ve Madrid'deki Estorial'e gittiğinde daha fazlasını bulmayı umuyordu. Leyden Üniversitesi'nden genç bir adam Gazali üzerine malzeme topluyordu. Roma Üniversitesi'nden genç bir akademisyen astronomiyle ilgili Arapça elyazması eserleri dikkatle incelemekle meşguldü. Danimarkalı bir kız *Bin Bir Gece Masalları*' nın kaynaklarıyla ilgili kitaplarla ilgileniyordu. O karışık duygular içimde bir kez daha uyanmıştı. Bu muazzam miras nasıl olmuştu da böyle dağılmıştı ve neden bu kadar uzun bir süre ihmal edilmişti?

FRANSIZ KÜLTÜRÜ 1930'larda zirveye ulaşmış, etkisi Akdeniz'i aşarak Romanya, Bulgaristan, Türkiye ve İran'a ulaşmıştı. Sorbonne bölgesi, Suriye ve Lübnan'dan gelenlerin yanı sıra bu bölgelerden öğrencilerle doluydu. Vakitlerini ve hükümetlerinin verdiği parayı kafelerde ve Latin Mahallesi'nin güzel kadınlarıyla harcıyorlardı. Kendilerini her türden kadına ve onlarla birlikte şaraba, eğlenceye, kayıtsızlığa ve unutkanlığa erişebilecekleri bu bohem atmosfere kaptırmışlardı.

Ara sokaklarda onlarcası sergilenen nü resimler, Baudelaire ve takipçilerinin şiirlerini resimleyen cüretkâr kitaplar, tiyatrolarda, gece kulüplerinde ve sinemalarda erotik sahneler – nabzı hızla atan bu

dünya öğrencilerin değerlerini altüst etmişti. Bu dünyanın baştan çıkarıcılığına direnebilecek kadar güçlü iradeye sahip gençlerin sayısı pek fazla değildi. Ulusal kimliklerinden kurtulmaya çalıştıklarından, kendi dillerini konuşmaktan vazgeçmiş, hatta kökenlerini itiraf etmekten utanmaya başlamışlardı. Voltaire, Rousseau, Rabelais, Villon, Baudelaire ve Sartre onları Doğu'dan uzaklaştırmıştı. Hayal kırıklığına uğramış, aklı çelinmiş, bütünüyle kendini kaybetmiş bir kuşak söz konusuydu. Onları, devraldıkları mirasla ve ülkeleriyle gurur duyan, zaman zaman Hintliler ve Çinliler gibi mahalli giysilerini giyen, donuk İngilizceyi atasözleri ve özdeyişler bakımından zengin anadilleriyle süslemek için hiçbir fırsatı kaçırmayan ABD'deki Arap gençliğiyle karşılaştırmadan edemiyordum.

Fransız gençleri benim nazarımda daha kafa karıştırıcıydı. Onlarda Amerikalıların kararlılıklarından ve sağlıklı dinamizmlerinden eser yoktu, üstelik konuşma biçimlerinde bir alaycılık ve gem vuramadıkları bir kinizm vardı. Bütün güzelliğine rağmen insanın içi Paris'e ısınmıyordu. Bir gün dolaşırken kendimi Tunuslularla Cezayirlilerin yaptırdıkları yeni bir caminin civarında buldum. Oturup camiyi seyre daldığım sırada, Cezayirli iki genç adam yanıma oturdu ve hemen Arapça anadilim mi diye sordu. Evet, dedim. Bir anadile sahip olma ayrıcalığına gıpta etmişlerdi sanki.

PARİS'TEN ayrılmamdan iki gün önce, Seine Nehri kıyısındaki gazete tezgâhlarından birinde bir Arap gazetesinin manşeti dikkatimi çekmişti. *Tekel* sözcüğü aklımda kalmış. Fransızlar ülkemizin başlıca ürünleri olan tütün, tuz, şeker ve sabunu tekelleri altına almaya çalışırken, Lübnan ve Suriye grevlerle sarsılıyordu. Ülkemizin ekonomisi manda hükümetlerinin çıkarlarına hizmet edecek biçimde yönetilmeye çalışılıyordu. Pasif direnişiyle halkına inanç aşılayan Gandi aklıma gelmişti yine. "Lübnan ve Suriye'de aynı şeyi yapmak kolay değil," dedi Fransız arkadaşım Lucienne. "Siz Batı'nın züppe hayat tarzına alışmışsınız. Pasif direniş rahatlık ve kolaylıktan mahrum olmak demek. Sizse rahatlık ve kolaylık konusunda bize bağımlı haldesiniz."

AVUSTURYA'DAKİ sevimli Innsbruck şehri rengârenk üniformalı polisleri ve mutlu çocuklarıyla hayatından memnun bir halkın yansıması gibi gelmişti bana. Son model arabalara binmek yerine bisiklet kullanıyorlardı. Tirol eyaletinin aşağı kesimlerine doğru gidip Salzburg'a vardığımızda, çok sayıda dağcının bulunduğu bir şehir çıktı karşınıza. Derken Başbakan Dollfuss'un bir suikasta kurban gittiği haberi geldi. Ayrıntılar bilinmiyordu ama faillerin Naziler olduğu yolunda yaygın bir kanı vardı. Viyana'ya vardığımızda yüzler gülmüyordu. Liderlerine son kez saygılarını sunmak üzere yollara düzülen, ülkenin dört bir yanından gelmiş Avusturyalılardan oluşan sabah kalabalığının peşine takıldık. Dollfuss'un sağlığında görmediği bir saygı duruşuydu bu. Katedral korosu Mozart'ın *Requiem*'ini seslendirdi; koronun sesi hâlâ kulaklarımdadır, bir de "Agnus Dei": *Dona nobis pacem.**

Cenaze töreni sona erdiğinde Viyana'da görülecek çok şey vardı: Tuna, Ruegstrasse, müzeler, opera binası, Viyana Üniversitesi. Şehrin kafelerinde ve meydanlarında Mozart, Beethoven, Schubert ve Strauss'un yapıtları çalınmaya devam ediyordu. Arkadaşımla birlikte bir sabah erkenden Beethoven ve Mozart'ın mezarlarına gittik. Fransızca konuşuyorduk ve bir bankta oturmuş örgü ören kötü giyimli yaşlı bir kadın Fransa'dan mı geldiğimizi sordu. "Hayır," diye yanıt verdim çabucak, "Lübnan'dan". Sonra da, "Şam, Kudüs yakınlarında," diye ekledim. Kadın zayıf ve güçsüz görünmesine rağmen ayağa fırlayıp beni kucakladı. "Kutsal Topraklar! Ne kadar şanslısınız. Ölmeden önce oralara gidebilmeyi ne kadar isterdim. Ama artık çok geç." Elleri bana Albrecht Dürer'in ya da belki Rodin'in tablolarını hatırlatmıştı – kararan bir çağda dua için açılan, yakaran eller.

* "Agnus Dei" (*Lat.* "Tanrı'nın Kuzusu"): Roma Katolik ayininde bir bölüm. *Dona nobis pacem* (*Lat.* Bize huzur ve barış ver): Bu bölümde geçen bir cümle. –ç.n.

BUDAPEŞTE'DEKİ hemen her dükkânda, üzerinde I. Dünya Savaşı sonrasına ait bir Macaristan haritası bulunan bir kartpostal vardı. Kartın altına basıldığında, ülkenin gasp edilmiş bölgeleri yeniden ortaya çıkıyordu. Daha küçük Avrupa ülkelerinin çoğu gibi Macaristan da zarar görmüştü ve insanların ülkeyi zengin topraklarından mahrum bırakan Batılı güçlere beslediği garez hissedilebiliyordu. Yıllar sonra, o zamanlar gelmekte olduğu ufak ufak sezilen savaşın ortasında, Beyrut'a sığınan Frieda S. adında Macar bir müzisyenle tanıştım. "Evim yeni bir sınırın üzerinde garip bir yerdeydi," diyordu Frieda acı bir alayla. "Yarısı Macaristan'da, diğer yarısı da ülkenin dışındaydı. Ne zaman banyoya gitmek istesem pasaport gerekiyordu!" Ziyaretim sırasında Budapeşte'de sahte bir şenlik havası hâkimdi. Amerikan cazı ritminde çalınan Viyana valsleri, moralleri umarsızlık seviyesinin biraz üzerinde tutuyordu.

1934'TE EVE DÖNMEK için Trieste'den bindiğim İtalyan gemisi çoğunlukla Filistin'e gitmek üzere Almanya ya da Çekoslovakya'yı terk eden genç Yahudi çiftlerle doluydu. Bazıları Irak'ın uzmanlara ihtiyacı olduğunu duymuştu ve orada riske girmeye hazırdı; işler yolunda gitmezse kolaylıkla Filistin'e geçebilirlerdi. Britanya yetkilileri Doğu Kudüs'e girmek isteyenleri formalitelerle uğraştırmıyordu. Aralarında istenmeyen kişilerin, bir suçla itham edilen ya da yasalara karşı gelen insanların olup olmadığını tahmin etmek zordu. Onlardan hayat hikâyelerini anlatmaları talep edilmiyordu. Bu Yahudi çiftler İngiltere, Fransa, Amerika ya da Kanada'ya girmeye çalışsalar durum farklı olurdu.

Genç yabancılara nazik davranmaktan başka türlüsü elimden gelmezdi. Onlara ülkemin ne kadar güzel olduğunu, ama eğitimli gençlerimiz için iş fırsatlarının ne kadar sınırlı olduğunu, bazılarının şanslarını Afrika'da denediğini anlattım. Genç yabancılar Afrika'ya ya da başka bir yere yerleşmelerinin onlar için pek önem taşımadığını söylüyordu. Çoğu dinsel inancı reddettiğinden Filistin'e duygusal bir bağlılıkları yoktu. Ülkeyle aralarında tarihsel bir bağ da yoktu. Güç-

lü kuvvetli, enerjik, sporla ilgilenen Avrupalı gözüpek gençlerdi bunlar. Sanatı seviyor, Alman kültürüne bağlılık hissediyorlardı. Çok az İngilizce biliyor, hiç İbranice bilmiyor, Yiddiş dilinde öğrendikleri tek tük birkaç kelimeyi de söylemeye tereddüt ediyorlardı. Bütün bunlar kaderin bir cilvesi gibi görünüyordu. Avrupa'nın reddettiği umut vadeden bu Avrupalılar, barış içinde yaşayabilecekleri Doğu'da bir yer bulmaya çalışıyorlardı.

Birileri gemideki sıcak hakkında bir şeyler söyledi. Aylardan ağustostu. Onlara bunun çöl sıcağının yanında çok hafif olduğunu söyledim. Gemi Kıbrıs'ın Larnaka limanında durduğunda seyyar satıcılar güverteye leziz üzümler ve dantel kumaşlar getirdi. Britanya'nın denetimindeki ada kıyıdan yoksul ve sefil görünüyordu. Yaşları onla on dört arasında değişen üç Türk kızı gemiye bindi. Şam'daki zengin efendilere hizmet etmek üzere gönderiliyorlardı. Ailelerine birkaç yıl yanlarında olmamaları ve belki de evlerinden uzakta bir evlilik yapmaları karşılığında yeterince para ödenmişti. Avrupa Britanya'nın liderliği sayesinde on dokuzuncu yüzyılda kölelikle ilgili politikasını değiştirmişti. Şimdi nasıl oluyordu da Britanyalılar koruduklarını iddia ettikleri bir adada köleliğin bizzat uygulanmasına göz yumuyorlardı? Böyle bir koruma bölgeye savaşçı yerleştirip mühimmat stoklamaktan ibaretti.

YAFA LİMANINDA dok işçileri Trieste'den beri birlikte yolculuk ettiğim neredeyse yüz kadar Yahudi yolcunun bagajlarını gemiden indirdi. Onları almak için limana gelen yetkililer dostluk göstermek için ellerinden geleni yapıyordu. Göçmenler için Yafa yakınlarında yeni bir şehir inşa ediliyordu (bu şehir Tel Aviv olacaktı). Aksi takdirde yeni gelenlerin ülkenin dört bir yanına dağıtılması planlanmıştı. Yolcular kıyıya çıktığında, kaptana Hayfa'ya gitmek üzere yola çıkmaya hazır olup olmadığımızı sordum. "Henüz değil küçükhanım," dedi. "Hâlâ çok fazla yükümüz var." Bagajların indirildiğini görmüştüm, ama şimdi bir vinç onlarca büyük kutu indiriyordu.

"Bu kutularda ne var?" diye sordum. İtalyan kaptan gülümsedi. "Söyleyemeyiz," dedi sinsice.

Genç asistanı kulağıma fısıldadı: "Cephane. Buraya gelen her ge-

mi cephane yüklü. Bu kıyılarda büyük bir savaş çıkacak, söylemedi demeyin," dedi. "Savaş hazırlığından vazgeçip silahlara harcadıkları paraları halkın refahı için kullanacak halleri yok. Yahudilerin geçişiyle ilgili binlerce taleple başa çıkamıyoruz. Çoğu bu konuda pek bir şey bilmiyor. Ayartılıyorlar. Yanlış yönlendiriliyorlar."

"Adınız nedir?" diye sordum.

"Moşe," dedi. "Ben de Yahudiyim. Milanoluyum. Orada mutluyuz. Babam giderek zenginleşiyor. Milano'dan asla ayrılmam. Tel Aviv'de topraktan altın çıkarsam bile."

Günbatımında Hayfa'ya vardığımızda, buharlı gemide yalnızca sekiz yolcunun bagajı vardı ve indirilecek yük yoktu. Hayfa her zaman doğup büyüdüğüm şehrin müreffeh rakibi olmuştu. Bu limana daha önce iki kez gelmiş, hatta mezun olduktan hemen sonra şehrin yeni okullarından birinde öğretmenlik yapmak üzere davet edilmiştim. Annemle babam riske girmemi istememişti. Görünüşte sakin olan Filistin içten içe kaynıyordu.

Beyrut'a vardığımızda sabah olmuştu. Liman ayrıldığımdan beri genişlemişti ama yine de pek fazla iş yoktu. Fransız gemileri faaliyeti tekellerine almış, bu limanı yüzyıllardır işlek tutan Yunan ve İtalyan gemilerine pek iş bırakmamışlardı. Gerçi o an eve dönmenin ve ailemin şefkatli kollarına yeniden kavuşmanın heyecanıyla bunları doğru düzgün fark edememiştim.

XIII

1935 SONBAHARINDA, bir yıl süren muavinlik konumunun ardından, mezun olduğum Özel Ehliyâ Kız Okulu'nun müdiresi olarak çalışmaya başladım; bu görevi çalışma hayatımın geri kalanı boyunca sürdürecektim. O sırada henüz yirmi altı yaşındaydım ve bunca belirsizlik içinde, bütün şansımın o ilk yılın başarısından kaynaklandığını biliyordum.

Özel Ehliyâ Okulu Lübnan'daki Fransız yetkililerle sürtüşme içinde olan birkaç eğitim merkezinden biriydi. 1916'da kurulmuş, en parlak dönemini I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, benim öğrenci olduğum yıllarda geçirmişti. Lübnan'a bağımsızlık vadedilmişti ve o zamanlar bunu tahayyül edebiliyorduk. Şimdi Fransız manda yönetimi sürerken, hayalcilerin sabrı tükeniyordu. 1934'te yönetici olarak okula döndüğümde, çoğu Lübnanlı ve Suriyeli kızlardan oluşan gündüz öğrencilerinin sayısı aşağı yukarı yüz elliydi; çoğu Filistinli ve bazıları erkek olan yirmi sekiz de yatılı öğrenci vardı. Sınıflar anaokulundan lise son sınıfa kadar gidiyordu. Bir yıl sonra yatılı öğrencilerin sayısı on sekize, gündüzcülerin sayısı ise yüze düştü. Eğitim görmeye hevesli kız öğrencilerin sayısı pek fazla değildi. Üniversiteye giden kızların sayısının benim zamanımdakinden daha fazla olmadığını fark etmek cesaretimi kırmıştı. Üstelik Lübnan ya da Suriye'de iş bulma ihtimali son derece düşüktü.

Okulumuz Fransız kültürünün nüfuz ettiği bir atmosferde ayrıksı duruyordu. Yıl 1935'ti ve halk bizden Fransız okullarını taklit etmemizi, kendimizi onların program ve sistemleriyle özdeşleştirmemizi bekliyordu. Lübnan'daki Fransız yetkililer çocuklara Fransa sevgisi aşılamak istiyordu. Yüzlerce Fransız okulu, özellikle de güçlü

din adamlarının hâkimiyetindeki okullar bu hedefe ulaşmak için çaba sarf ediyordu. Fransız tarzında olan yeni bir Lübnan inşa etme hayalleri vardı.

Fransız dilini gayet iyi bilmeme, kısa süre önce Fransa'yı ziyaret etmiş ve Paris'in kültürel zenginliklerinin tadını çıkarmış olmama rağmen yüreğimin derinliklerinde ulusal kimliğimi ifade etmeyi çok özlemiştim. Yuvasına dönen kaybolmuş bir kuş gibi, dilimi konuşmaya, Arapça kitaplar okumaya, Arap bağımsızlığını ve dayanışmasını desteklemeye özlem duyuyordum. Bir dükkâna girdiğimde bana Fransızca hitap edilmesinden hiç hoşlanmıyordum. Eski ve yeni arkadaşlar beni Fransızca selamladığında rahatsız oluyordum. Kendi halkımla uzlaşmak için ne kadar ödün vermem gerekiyordu? Lübnan'ın Arap köklerinden kopuşunu izlerken bu soru zihnimi meşgul ediyordu.

Fransızların denetimindeki bakanlığın okula dayattığı, devraldığım ders programı tarih ve coğrafyanın yanı sıra Fransız dili ve edebiyatı, biraz İngilizce, matematik ve fen derslerini içeriyordu. Öğrenim Fransızcaydı. Kızlardan çok fazla ezber yapmaları bekleniyordu. Fransa'nın tarih ve coğrafyasını öğrenmek zorunluydu. Ehliyâ'da Arapça dersleri de vardı, ayrıca okul Lübnan'ın ve Arap ülkelerinin tarihini öğretmeye de gayret ediyordu, ancak fazlasıyla yoğun olan ders programında bu dersler doğru düzgün yapılamıyordu. Ayrıca zihni dinlendirme amaçlı iki etkinlik vardı: beden eğitimi ve resim. Arazi küçük olduğu için nadiren spor yapılıyordu ama öğrencilerin basketbol oynamasına gayret ediliyordu. Kızlar ilkbaharda anne babaların davet edildiği bir gösteri için halk dansları öğrenmişlerdi. Renkli ve havalı bir gösteri olmuş, bu debdebe performansın zayıflığını örtbas etmişti.

Sonuç olarak biraz Arapçanın eklenmesi dışında ders programı Fransız eğitim sisteminden aynen kopya edilmişti. Kızlar iki devlet sınavına hazırlanıyorlardı: Altı yıl süren temel eğitimin ve dört yıl süren orta öğretimin ardından sınavlara giriyorlardı. Fransız yetkililer Fransızcanın teneffüslerde de konuşulması için okulun çaba harcamasını bekliyordu. Arapça konuşmakta ısrar eden öğrenciler tespit edilmeli ve inat edenlere paydostan sonra okulda kalma cezası verilmeliydi.

Fransız mandası Lübnan'ın birliğini baltalamak için mezhepçiliğe de vurgu yapıyordu. Bunun sonuçları hiçbir alanda eğitimde olduğu kadar tehlikeli değildi. Yetkililer Suriye ve Lübnan'ın dört bir yanına dağılmış yüzlerce Katolik misyonerin inşa ettiği güçlü yapıyı yıkamayacaklarını kavrayınca kendi çıkarları için kullanmaya başlamıştı. Dinle ya da sistemin ihtiyaçlarımızı karşılama kapasitesiyle ilgilendikleri yoktu; Fransız dili ilerleme kaydettiği ve Arapçayı gözden düşürdüğü için mutluydular. Yetenekli Lübnanlılar özel ve kamusal alanda ifade aracı olarak Fransızcayı kullanıyordu. Fransa'dan gelen tiyatro toplulukları coşkulu seyircilerin alkışlarıyla Racine ve Moliere oyunları sahneliyordu. Fransızca kitaplar ve Fransız dergileri binlerce satılıyordu.

Dilimiz aracılığıyla hayatımıza uyarlamadığımız takdirde Batı kültürünün zararlı olacağı kanaatindeydim. Ama bu tür görüşlerim öğrencilerin velileri arasında pek popüler değildi. Her şeyden önce çocuklarının Fransızcayı akıcı konuşmasını istiyorlardı. İleride ülkede önemli bir rol oynayacak olan tanınmış bir siyasetçi, kızlarının üç yıl okulumuza devam ettikten sonra Fransızcayı akıcı bir şekilde konuşamadığını fark edince onları yabancı bir okula vermişti. Arap mirasımıza sözde daha büyük bir bağlılık duyduğunu iddia eden Müslümanlar arasında bile müttefikimiz yoktu.

Yani okulun dostlara ihtiyacı vardı; başlıca görevim her nerede bulunuyorlarsa bu dostları edinmekti. Eski dostları arayıp bulmak da en az yenilerini edinmek kadar önemliydi. O sırada Amerikan Üniversitesi rektörü olan Bayard Dodge'u ziyaret ettiğimde bana büyük ölçüde cesaret ve umut verdi. Daima iyimser biri olan Dodge, bana verdiğim hizmette bir amacım olduğunu gösterdi. Bunu bir kere gördükten sonra ideolojik akıntı yönünde mi, yoksa o akıntıya karşı mı kürek çektiğimin bir önemi kalmamıştı. Önemli olan ülkemin gençlerine sunduğum hizmetin niteliğiydi. Üniversitede kırk yıl profesörlük yaptıktan sonra artık emekli olan babam eğitimin insani yanından daha önemli bir şey olmadığını bana her fırsatta hatırlatıyordu. Öğrencileri ve öğretmenleri mümkün olduğunca yakından tanımamı istiyordu. Bu, onların gündelik sorunlarını paylaşmak, onlarla aynı kaygıları taşımak anlamına geliyordu. Bunu yapabilmek için onların aile geçmişini anlamam gerekiyordu ki bu da her zaman he-

yecan verici bulduğum bir tasarıydı.

Müdire olarak ilk yılımda en ciddi okul içi sorunum bize yetkililer tarafından gönderilmiş Fransız öğretmendi. Madame C. en iyi öğretmenlerimizin maaşının dört katını alıyor, buna karşılık hepsinden daha az çalışıyordu. Sınıfta saldırgan bir tutum sergiliyordu. Ülkemizi ve geleneklerini küçümsüyor, kızları utandırıyordu. Bu durumu öğrendiğim zaman Fransız eğitim bakanıyla görüşme talebinde bulunmakta tereddüt etmedim. Kendisi beni nezaketle karşılayıp şikâyetlerimi dinledi. Öğretmeni yıl sonunda başka bir okula yerleştirmeyi kabul etti, ama aynı zamanda bakanlık tarafından okula ayrılan yardım ödeneğini de kesti. O zamanlar birçok meslektaşım beni sabırsızlıkla suçlamıştı, ama içim rahattı. Okulda daha güzel bir atmosfere kavuşmuştuk. Her sabah kızlarımın karşısına güven tazeleyen bir sevgi mesajıyla çıkabiliyordum. Günbegün özgüvenlerini yeniden kazanıyor, miraslarıyla yeniden gurur duymaya başlıyorlardı.

Okuldaki görevine benim gelişimden iki yıl önce başlamış olan kız kardeşim Selma sağ kolumdu. Farklı ama birbirini tamamlayan karakterlerdik. Selma'nın en önemli özelliklerinden biri sakin tabiatıydı ve yatılı öğrencilerimizle bir annenin özeniyle ilgileniyordu. Hastalık ya da salgın dönemlerinde soğukkanlılığını muhafaza ediyordu. Okulumuz Filistinli çocukların acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere genişlerken, Selma ve meslektaşı Mohiba paniğe kapılan annelere güven veriyor, huzursuz çocukları yatıştırıyordu.

Şehrin bulunduğumuz kesiminde o zamanlar bu kadar çok bina yoktu. Selma genellikle pazar sabahları yatılı öğrencilerimizle birlikte yürüyerek çam ağaçlarının altında piknik yapmak üzere şehrin açıklık dış kesimlerine giderdi. Bazen tramvaya binip Romalılardan kalma su kemerlerine giderlerdi. Orada çocuklarımız çayırlarda yürür, taraçalı tarlalara tırmanır, ırmak kıyısındaki yosunlu çayırlara uzanırdı. Kır çiçekleri, papatyalar, haşhaş, anemon, kırmızı laleler ya da nefis aşk merdivenleri toplar, elleri kolları buketlerle dolu gelirlerdi. Selma da bunları düzenleme işini üstlenirdi. Selma'nın odasında yılın her günü çiçek olurdu. Her zaman ailemizin oğlan çocuğu tavırlı kızı olan Selma dimdik, zarif bir vücuda sahipti ve açık hava sevgisini hiç kaybetmemişti. Birçok krizi atlatmamıza yardımcı olan mizah duygusunu ise babamdan miras almıştı. Birlikte çalıştığımız

yıllar süresince çocukları anne babalarının haberi olmadan hastaneye taşımak zorunda kalacağımız, akut bir durum için doktor bulmakta zorlanacağımız günler olacaktı. Gün gelecek bütçemiz giderek artan yiyecek ve zorunlu ihtiyaçları karşılamaya yetmeyecek ve savaş kapımızın eşiğine kadar sokulacaktı. O günlerde Selma'sız ne yapardım bilmiyorum.

Ehliyâ orta sınıfların ve Suriye ile Filistin'den gelen, üst-orta sınıfa mensup küçük bir grubun desteğini sağlamaya devam ediyordu. Onlara göre Fransız çıkarlarını tehdit etmekten ziyade, Arap topraklarının gençlerine anlamlı bir hayat için kendilerini bir şeylere adamayı öğretiyorduk. Varlığımızı sürdürme olasılığımızın çok zayıf göründüğü günler oldu. Kızlarımızın kendilerini ifade etmeyi ve insan dayanışmasının anlamını öğrendikleri seanslar olarak gördüğüm sabah toplantılarına önem veriyordum. Geçmişi hatırladığımda, bu sabah toplantıları öğretmenlik kariyerimin en değerli deneyimi olarak ön plana çıkıyor. Öğrencilerimiz dünyanın birçok kesimindeki özgürlük savaşlarına aşina, milletlerarası dayanışma yanlısı yetişkinler oldu. Yıllar boyunca Birleşmiş Milletler'in açlık, hastalık, korku ve felaketlerle mücadele çabalarına ellerinden geldiğince katkıda bulundular. Arap dünyasının sorunları hayatlarına derinlemesine nüfuz ederken umutlarını hiç kaybetmediler.

XIV

HAYATIMIZDAKİ hemen her şeye bir belirsizlik hâkimdi, kimi zaman bunun farkına varmasak bile. Okul gelişiyordu. Güzel tatillere çıkıyordum. Hayat yalnızca sıkıntı ve endişeden ibaret değildi. Buna karşılık size Filistinli yatılı öğrencilerimizden birinin, dokuz yaşındaki Jad'ın 1937'de ailesine yazdığı bir mektubu sunuyorum:

Sevgili anneciğim ve babacığım,
Lütfen hemen geri dönün. Yolun kesileceğini ve sizi bir daha göremeyeceğimizi söylüyorlar. Sizi bir daha göremezsem kendimi öldürürüm.

Mektubun en üzücü yanı tek olmamasıydı. Fakat pek az ebeveyn çocuklarını huzura kavuşturacak yanıtlar gönderiyordu. Genelde bunun yerine tatlı ve para geliyordu. Felaketin çok yakın olduğunu ancak şimdi, geriye dönüp baktığımda net bir şekilde görebiliyorum.

1937 yılının ilkbaharında Filistin'in üzerine geçici bir sükûnet çökmüştü, ben de Hayfalı arkadaşlarımla birlikte Kudüs'ün güneyindeki bir vadinin kuytularına saklanmış gizemli Petra şehrini ziyaret etmeyi planlamıştım. Taksiyle Hayfa'nın içinden geçerken Amerikalı bir tanışım hızla gelişen liman bölgesine değindi büyük bir endişeyle. "Yahudilerin bütün bunları elinizden almasına izin vermemelisiniz," dedi. "Siz Araplar zeki insanlarsınız. Bu limanı modernleştirmek için büyük katkılarda bulundunuz. İşçilerinizden binlercesini iş başında gördüm. Muhalifleriniz savaşa hazırlanırken Filistin'i müzakere yoluyla elinizde tutabileceğinize inanıyor musunuz?" Aynı tanışım daha sonra da beni ağırlayan Boutagy çiftine yeni otellerini

Karmel Dağı'nda inşa ederek büyük bir riske girdiklerini söylemişti. "Biz korkmuyoruz," demişti Bayan Boutagy neşe içinde gülümseyerek. "Yukarıda Allah var. Bu dünyada da vicdan diye bir şey var. Günün birinde adaletin tecelli edeceğini biliyoruz."

Hitler iktidara geldiğinden beri, zulüm gören çeşitli azınlıklara mensup insanlar yığınlar halinde Arap dünyasına kaçıyordu. Deniz yoluyla gelemedikleri takdirde Türkiye üzerinden geliyorlardı. İnsani açıdan onlar için endişeleniyor, onlara konukseverlik göstermeyi görev biliyorduk. Ancak rakamlar beklentileri aşmaya başlaymca zor bir duruma sürüklendiğimizi fark ettik. Sadece 1935 yılında Filistin'e altmış bin Yahudi göçmen gelmişti; bu sayı I. Dünya Savaşı'nın sonunda Filistin'deki Yahudi nüfusunun tamamına eşitti.

"İngiltere onları neden almıyor?" diye feryat ediyordu bazı Avrupalı dostlar.

"Kimse onları istemiyor," diyorduk biz de.

Gerçekten de kimse onları istemiyordu. Yahudileri almaya gönüllü olan üç-beş ülke de katı kotalar koyuyordu: Üç yıllık bir dönem boyunca Avustralya'ya yalnızca on beş bin, Rodezya'ya ise yalnızca bin Yahudi'nin girmesine izin verilmişti. Britanya ve Amerika'nın kotaları da sınırlıydı. Uganda yerleşim için olası bir adaydı, ama Siyonistler Filistin'de güçlü bir ağ örgütlemişlerdi. İnsanlar yasal ya da sık sık olduğu üzere yasadışı yollardan geliyor ve Batı hiçbir sorumluluk üstlenmiyordu.

Boutagy çifti bu sorumsuzluğun varabileceği noktayı tahayyül edememişti. Sanırım hiçbirimiz edememiştik. Mevsimlerden ilkbahardı. Filistin güzeldi. Amerikalı'yla fikir alışverişinde bulunduğumuz günün ertesinde, sabahleyin sekiz kişi Boutagy çiftinin yeni steyşın vagon arabasına doluşup Kudüs'ün yolunu tuttuk. Şehre vardığımızda Kral Davud Oteli'nin önü çimenlerin üzerindeki kırmızı ve yeşil şemsiyelerle çekici görünüyordu, biz de biraz soluklanmak için mola verdik. Etrafımızda birçok farklı dil konuşuluyordu ama Almanca ve İngilizce baskın gibiydi. Bütün tamahkârlığı, hasetleri, önyargıları ve kuşkularıyla Kudüs aslında bu dünyanın küçük çaplı bir modeliydi. Kalabalığın içindeki yüzler gergindi. Geleneksel ve modern giysiler içindeki insanlar birbirlerini dürtükleyip itekleyerek yürüyor, konuştukları farklı diller ahenksizce birbirine karışıyordu.

PETRA'YA GİTMEK İÇİN Lut Gölü üzerinden, Transürdün yolundaki çorak tepelerin arasından geçen bir güzergâhta ilerlemeye koyulduk. Eriha'ya varana dek etrafta pek hayat yoktu. Hafriyat işçilerinin Arap saraylarını aradığı, sıcaktan kavrulan bir vadideki vahaydı Eriha. Yola devam ettikçe tepelerdeki çoraklık yerini sarı ve pembe çiçeklerin açtığı yeşilliğe bıraktı. Bir zamanlar zengin bir ticaret şehri olan Ceraş'taki kalıntılar arasında, bu mucizevi yeri Kral Süleyman'ın inşa ettirdiği konusunda ısrar eden çobanlara rastladık. Halbuki az ileride hâlâ dört görkemli tiyatronun kalıntılarıyla kuşatılmış durumda olan Zeus tapınağı vardı. Onun biraz ötesindeki bir burnun üzerinde ise şehrin patroniçesinin adını taşıyan Artemis tapınağı duruyordu. Amman'a doğru yola devam ettik; vardığımızda Philadelphia Oteli'nin bahçesinde serinletici bir şeyler içtik. Cılız koyunlar Romalılardan kalma amfiteatrın tozlu merdivenlerinde ot ve çimen arıyordu. Aşağıdaki oturma yerlerine yayılmış çobanlar bitkin görünüyordu. Bu tablo, düşmanı kovalayan Roma savaş arabalarına ve fatihlerin elinde can veren tutsaklara ilişkin hayali sahnelerden ne kadar da farklıydı!

Ertesi gün, küçük Madaba şehrinde Danimarkalı bir arkeologla karşılaştık; bir kilisenin tabanına on altıncı yüzyılda mozaikle yapılmış kadim bir Filistin haritasını inceliyordu. Haritada Kudüs sokakları boyunca sütunlar vardı ve Ürdün Irmağı'nın mavi sularında Japon balıkları yüzüyordu. Arabayla çölün içinden geçerken eski Hicaz demiryolunun izlerini takip ediyor, göçmen kuşların bulutsuz gökyüzündeki yarışını seyrediyorduk. Uzakta, Mısır ya da Arabistan'a gitmekte olan deve kervanları Sina'yı geçiyordu. Öğleden hemen sonra sarı saçlı mavi gözlü çocukların Haçlılarla Araplar arasındaki çok sayıda evliliğe şahadet ettiği El Kerak şehrine ulaştık. Dokuz yüz yıl önce bölgeye yerleşmiş Haçlıların şöyle dediği rivayet edilir: "Doğu bu kadar cömertken neden Batı'ya dönelim ki? Gelin güneşin parladığı ve leziz üzümlerin yetiştiği bu toprakları temelli yurt belleyelim."

Sonunda Petra vadisinin giriş noktası Eyl'e vardık. Siq adıyla bilinen geçitten geçmek için atlarla katırlara bindik. Devasa kayalar

her iki yanda da birer duvar oluşturuyordu. Pembeden en koyu kırmızıya damar damar uzanan renkleriyle büyülenerek geçitte ilerledik. Bir saati aşkın bir zaman geçmişti ki dar kapı açıldı ve vadiye girdik. Karşımıza sütun ve heykellerle süslü, kayaya oyulmuş nefes kesen bir cephe çıktı. "Burası hazine odası," dedi rehberimiz heyecanla. "Bütün kalıntıların en büyüleyicisi." Altı zarif sütun benzersiz yapının alt kısmını destekliyordu; diğer altı sütun ise üst katı destekliyordu. Binayı hayran hayran seyrettikten sonra yorgun atlarımızı vadiden aşağı sürüp ölü şehir Petra'nın merkezine yöneldik. Günbatımının renkleri dağların doruklarını mora boyamıştı. Rengârenk geniş çadırda pilav, zeytin ve hurmadan oluşan lezzetli bir yemek yedik, sonra da bir zamanlar mezar olan mağaralarda uyuduk.

Alman gezginler Petra'daki harabeleri 1812'de ortaya çıkarmıştı. Rehberimiz Ebu Reyye, atalarının Filistin çöllerinde Almanlara yol gösteren ilk kişiler olduğunu iddia ediyordu. "Siz yolun büyük bir kısmını arabayla aldınız, ama o zamanlar yalnızca atlar, katırlar ve develer vardı," dedi. "Şimdiki gibi Sina boyunca uzanan bir demiryolu yoktu. Gezginler hayvanların sırtında ağır ağır bu tehlikeli bölgeden geçerdi."

Ebu Reyye biz kahvaltımızı ederken bekledi. Cebinde bütün gün idare etmesine yetecek kadar hurma vardı. Bizi yüksek kayalıkların ötesindeki sarp kayalara çıkarıp kırmızı kumtaşı oyularak oluşturulmuş figürleri gösterdi. El Deir'e giden çok hoş bir merdiveni uzunca bir süre tırmandık. Deir Tapınağı'nın cephesini sekiz sütun süslüyordu. Dokuz metre yüksekliğindeki büyük sütunlu giriş geniş odalara açılıyordu. Ebu Reyye burada insanların tanrılarına koyunlar kurban ettiklerini söyledi. Ertesi gün deniz seviyesinden yüksekliği dokuz yüz metreyi aşan Akropolis'i, pembe kayalara oyulmuş mezarlarını ve sunaklarını ziyaret ettik. Gözlerimizi çölün öbür ucuna diktiğimizde Sina'nın ötesindeki muazzam boşluğu görebiliyorduk. Bu ıssızlıkta peygamberler Tanrı'nın sesini duymuştu, ama işte paganlardan kalma anıtların ortasındaydık. Yüzyıllardır süren tektanrıcılık bu anıtları ortadan kaldıramamıştı.

Atları Petra'nın dışına sürüp kıvrılan geçitten geri döndük, sonra da arabayla güneye, Kızıldeniz'e gittik. Kum önümüzde tepeler halinde uzanıyordu. Çöl kuşları ve hayvanları sık çalıların arasına ya

da kayaların arkasına saklanıyordu. Akaba'da ordu tarafından inşa edilmiş mütevazı bir otelde oda tuttuk. Balıkçı tekneleri günbatımında kumsala dönüyordu. Dört sefil çocuk gelip tahıl dilendi. Hava kararkarken toprak kulübelerine çekildiler. Biz de dar, rahatsız yataklarımıza sığındık. Ordu muhafızları sessizlikte fısıldaşırken rüzgâr hurma ağaçlarını hışırdatıyor ve dalgalar çakıl taşlarını dövüyordu. Sabahleyin kumsal Akdeniz kıyılarındakilerden çok daha güzel deniz kabuklarıyla parlıyordu. Paçavralar içindeki çocuklar deniz kabuğundan kolyeler satmaya çalışıyordu. Fenikeli denizcilerin Süleyman'ın donanmasını bu kıyılardan Hint Okyanusu'na götürdüğüne kim inanırdı? Denizciler buradan Ofir'e gidip oradan altın, gümüş, mücevher ve gülsuyu getiriyordu. Derken çöl toprağından ayrılıp yeşilliğin yeniden ortaya çıktığı Beer-Şeba'ya yöneldik. Kasvetli, tekdüze evler görünmeye başlamıştı. Yalnızca mülteciler değil dünyanın dört bir köşesinden yabancılar Kutsal Topraklar'ın her yanına yerleşmeye teşvik ediliyordu.

Tatilimize başladığımız sırada hüküm süren sükûnet devam edemedi. Lübnan'a dönmemizle Filistin yeniden tutuştu. Arap sakinlerle Yahudi göçmenler arasındaki küçük çatışmalar buna zemin hazırlamıştı. Açık farkla çoğunluğu oluşturan Araplar kendilerini köşeye sıkıştırılmış hissediyorlardı. Toprağın yalnızca küçük kısımları Siyonistlere satılmıştı, ama bu kısımlar ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmış olduğundan nüfusun dengesini altüst ediyordu. Geçmişteki acılardan kaynaklanan bir acımasızlık ruhu iş başındaydı. Zulüm görmüş binlerce Polonya ve Alman Yahudisi Kutsal Topraklar'a temelli olarak yerleşmek için her türlü hileye başvuruyordu. Çok fazla toprak satın almak mümkün olmadığından, ticareti, sanayiyi ve mesleki alanları tekellerine almışlardı. Bunlar başlangıçta yeni bir hayat kurmanın meşru yolu gibi görünüyordu, ama bu faaliyetlerin ardında savaş yoluyla yayılma gibi gizli dolaplar dönüyordu.

Siyonistlerle Britanyalıların Tiberya bölgesinde çok miktarda silah biriktirdiği dedikoduları yayılmıştı. Bu arada Britanyalılar Arapların kendilerini savunma amacıyla silah taşımalarına izin vermiyordu. Üniversiteden bir meslektaşımız silah taşıdığı şüphesiyle tutuklandı. Hapisteyken esrarengiz bir şekilde öldü. 1936'da Araplar altı ay boyunca genel greve gittiler ve hayat felç oldu. Pasif direnişleri-

nin dünyanın dikkatini içinde bulundukları kötü duruma çekebileceğini düşünmüşlerdi. 1937'ye gelindiğinde hayal kırıklığı halkı silahlı isyana, Britanyalıları da baskı uygulamaya sevk etti. Birçok genç zalimce hapishanelere götürüldü ve bazıları dövülerek öldürüldü. Grev ve onu izleyen isyan sırasındaki kargaşa bazı zengin aileleri Lübnan'a getirmişti.

O yazın sonlarına doğru, Cenevre'deki uluslararası bir konferansa Arap ülkelerini temsilen giden üç kişiden biriydim (diğer iki kişi Suriye ve Filistin'dendi). Filistin sorunu üzerine odaklanmak için yüzeysel görüş ayrılıklarımızı görmezden gelmeye karar vermiştik. Şehre vardığımızda Cenevre herhangi bir Avrupa metropolünden daha sakin görünüyordu. Etrafımızda bütün uluslardan insanlar sessiz sakin meydanlarda toplanıp suyun üzerinde kayarcasına yüzen kuğuları seyrediyordu. Rousseau'nun adasının servi ağaçları uzakta hafif hafif salınırken, Cenevre Gölü'nün minik dalgaları yeşil parklardan ve bahçelerden oluşan kıyı boyunca geziniyordu.

Toplantıyı Londra Üniversitesi finanse ettiğinden İngilizcenin ortak dil olacağı varsayılıyordu, ama Babil Kulesi'nde öylece kalakalmış gibi hissettiğimiz zamanlar da oldu. Avusturyalılar, Çekler, Macarlar ve Bulgarlar Almanca kavga ediyordu; coğrafi açıdan en geniş grubu oluşturan İskandinavyalılar aynı dilde müdahale ediyor, bazı şiddetli tartışmaları daha yumuşak ifadelerle İngilizceye çevirerek sakin bir atmosfer yaratmaya çalışıyordu. Ama onlar bile huzursuzdu, özellikle de Danimarkalılar.

Delegasyonumuz Avrupalı dostlarımıza Yahudilerin Avrupa'da uğradığı zulüm karşısında ne kadar üzgün olduğumuzu, ayrıca Arap dünyasının Avrupa'nın gaddarlıklarının sonuçlarına katlanmak zorunda kalmasının ne kadar adaletsiz olduğunu düşündüğümüzü açıklamaya çalıştı. Fakat Avrupalıların zihni kendi sorunlarıyla o denli meşguldü ki bize pek aldırış etmediler. Konferansın İsviçre'de yaşayan tek Alman üyesine kuşkuyla bakılıyordu. Büyük bir delegasyon oluşturan Britanyalılar İskandinavyalıların popülerliğinden rahatsız olmuştu. Fransızlarla bir olup İtalyanlarla dalga geçtiler. Bu konferans beni Avrupa gençliğinin ciddi bir liderlikten yoksun olduğuna inandırmıştı. Alaycılıkları ve küçümseyici tavırları bölünmüş bir kıtanın korkusunu ve ahlaki zayıflığını yansıtıyordu.

Cenevre'den ayrılmaya hazırlandığımız sırada aylardan eylüldü. Bize söylendiğine göre bütün Avrupa ülkeleri askeri güçlerini artırıyordu. Son nefesini vermekte olan Milletler Cemiyeti'ni ziyaret ettik. Eve dönüş yolculuğumuz daha yeni başlamıştı ki İspanya'dan iç savaş haberleri geldi. Korku içindeki mülteciler demiryolu istasyonlarına doluşmuştu. Bu arada Filistin'de de Arap İsyanı patlak verdi. Venedik'te mola verdiğimizde şehir dünyadaki savaşlardan habersizdi sanki. Huzur dolu bir zamansızlık hüküm sürmekteydi orada. Ancak yeniden yola koyulup Balkanlar'dan geçerken yüreklerimizde keder vardı. Kimse kanlı bir savaş daha istemiyordu ve kimsenin buna engel olmaya gücü yetmiyordu.

Yurda döndüğümüzde, Ehliyâ'nın Filistin'den gelen yatılı öğrencileri evlerine korku dolu mektuplar yazmayı sürdürüyordu. Halklarından birçok kişi sürgüne gönderilmiş, birçoğu da öldürülmüş ve hapse atılmıştı. Britanyalılar Arap İsyanı'nı bastırmak için kara birliklerini artırıp hava kuvvetlerini kullanır ve Yahudi yerleşimcileri silahlandırırken, bu gelişmelere Arap dünyasının dışından kimsenin aldırış ettiği yoktu. 1936-39 yılları arasında Britanyalı infaz mangaları yüzden fazla Arap'ı katletti. Beş bin kadar insan öldü; onun üçdört katı kadar insan da yaralandı. 1938 yılında bir dönem gün geçmiyordu ki Filistin'de bir kafe ya da markete yönelik bir bombalı saldırı haberi gelmesin. Hiçbir yer güvenli değildi.[1]

O yıllarda ailemle birlikte Suriye'de son iki tatilimizi yaptık. 1938 baharında eski Antakya şehrini ziyaret ettik ve bir akşamüstü şehrin dış kesimlerindeki muhteşem tarlaların ve meyve bahçelerinin arasından geçerek Asi Irmağı'nın kıyılarında yürüdük; paganların inanışına göre Apollon'un Daphne'nin peşine düştüğü, sonunda nympha'nın Jüpiter'e kendisini bir defne ağacına dönüştürmesi için yalvardığı, defneler ve su kaynaklarıyla dolu bahçeleri dolaştık. 1938'de Batılı güçler, Antakya'yı Müttefiklere sadakati nedeniyle Türkiye'ye verilecek bir "hediye" olarak görüyordu. Bizim için anayurdun bir parçasıydı. Britanya ve Fransa yeni müttefiklerini güvenceye almak için kuzey Suriye'nin büyük bir kısmını koparıp ayırırken, ailelerin ayrılması, mülklerin bölünüp satılması onları pek endişelendirmiyordu.

O yaz Şam'la Süeda arasında, buğday ve tahılın altın rengine boyadığı uçsuz bucaksız ovalar boyunca gidip geldik. Vahşi Arap atlarının tarlalarda koşuştuğunu görür, Süeda'nın siyah taştan evleri arasında dolanırken bütün gün onların toynak seslerini duyardık. Efsaneye göre, Arap atı Nuh'un oğulları tarafından ehlileştirilip beslenmiş, sonra Mısır'a ulaşmış ve burada kanı diğer atların kanıyla karışmış. Romalıların Arap atını İtalya ve İngiltere'de yarıştırdıkları söylenir. Suriye ovalarındaysa Arap atı safkan olarak kalmış. Toynaklarının ritmi bana yirmi yıl öncesine ait bir hatırayı, Arap süvarilerin Şam'ı özgürlüğüne kavuşturduğu ve çocuk halimle yepyeni bir dünya hayal ettiğim o zamanı hatırlatırdı.

XV

1938'DE BİR SABAH çalan kapı beklenmedik bir ziyaretçinin gelişini haber veriyordu. Gözümün önünde elinde bir talimatla gelen bir asker canlandırmıştım ki, kapıdaki görevli şehrin zengin bir mimarı olarak uzaktan tanıdığım genç bir adamı yanıma getirdi. Genç mimar klasikleri çalmak üzere birkaç müzisyeni toplayabileceği bir yer aradığını söyledi. Müzikle ilgilenen gençlerden oluşan, Amatör Müzisyenler Topluluğu adında bir topluluk kurmuştu. Söylediklerine kulak verebilecek bir ruh hali içinde değildim pek, ama olumlu bir hedef doğrultusunda yol alma konusundaki kararlılığı yıpranmış sinirlerimi yatıştırmıştı. Genç adamı dikkatle dinledim ve bir de baktım ki ona yardım etmeyi kabul edivermişim. Küçük bir yer ayarlayabilirdim; bu mekânı istediği gibi kullanabilirdi.

"İsterseniz hemen bu akşam başlayabilirsiniz," dedim. Başlangıçta yalnızca üç kişiydiler. Mimar olan yeni arkadaşım çello, öğretmen olan genç bir kadın piyano, bir tıp öğrencisi de keman çalıyordu. Önce Beethoven'ın bir üçlüsü üzerinde çalıştılar. Akşam sona ermeden de Handel'in "Largo"sunu çalmayı denediler.

Günler geçtikçe katılımcıların sayısı bir hayli arttı, özellikle de bizim kız öğrencilerden bazıları klasik müzikle tanıştıktan sonra. İlgi duyan herkesi işin içine katabilmek gerekiyordu. Kızlarımızın 1939'da büyük bir grup halinde sahneye çıkıp kendi enerjileri ve sesleriyle müziğe katkıda bulunduklarını gördüğüm o an dünyalar benim olmuştu! Çok geçmeden seksen kadar koro üyemiz olmuş ve yıl sona ermeden müzik topluluğu yüz elliyi aşkın üyeye kavuşmuştu.

Ehliyâ Okulu'nda ve başka yerlerdeki küçük odalarda konserler veriyor, 1940 yılının mayıs ayında Amerikan Üniversitesi'nin toplan-

tı salonunda halkın önünde vereceğimiz ilk büyük konserimize hazırlanıyorduk. Konser günü Lübnan'dan sorumlu Fransız generalin acilen Fransa'ya çağrıldığı haberi geldi. Fransa Nazilerin eline geçme tehlikesiyle karşı karşıyaydı; otuz yıldır Fransa'nın denetimi altında yaşayan halkımız da umutsuzluğa kapılmıştı. Haydn'ın *Yaratılış* ve Handel'in *Mesih* oratoryolarının ilahi müziği geçici bir sığınaktı.

Savaş Avrupa ve Kuzey Afrika'da gümbür gümbür ilerlerken, bize emanet edilmiş birkaç yatılı öğrenciyle yüz elli gündüzcü için kaygılanıyordum. Beyrut herhangi bir şekilde hedef olmasa da, yetkililerden sığınaklar inşa etmemiz ve öğrencilerimize ani bir tehlikeden nasıl kaçacaklarını öğretmemiz konusunda talimatlar almıştık. Konserimizin üzerinden birkaç hafta geçmişti ki, 14 Haziran 1940'ta Fransa teslim oldu. Fransa'nın düşüşü Suriye ve Lübnan'da çatışmalara yol açtı. Daha fazla savaş gemisi kıyılarımıza yönelirken, hava sahamızda uçaklar vızır vızırdı. Mareşal Pétain'den gelen emirlere göre Vichy mütarekesi Fransız manda yönetimlerinin bütünüyle boyun eğmesini şart koşmuştu. Nazi ordusu Beyrut'a yürümese de, ülkede Alman ve İtalyan gizli servis elemanları cirit atıyordu. Büyük bir korkunun damga vurduğu bir dönemdi bu.

Vichy yönetimindeki vatan hainlerine rağmen sürgündeki Fransa hükümeti bizi denetim altında tutmaya devam ediyordu. 8 Haziran 1941'de okullarda kepenkleri indirmemizin akıllıca olacağı bildirildi. General Charles de Gaulle denetimindeki Fransız milliyetçi birlikleri Britanya ordusuyla birlikte Filistin'den çıkmış, Lübnan ve Suriye'yi işgal etmek üzere ilerliyordu. Okullar ve yüksekokullar kapanınca hayat iyice kısıtlanmıştı. Yapabilenler şehri terk edip dağlara kaçtı. Hazirandan temmuz başına kadar Lübnan kıyıları bombardıman altındaydı. Başkentin eteklerindeki köyler gece baskınları yüzünden dehşet içindeydi. Operasyonlar sona erdiğinde Britanya ve Özgür Fransa kuvvetleri muzaffer bir şekilde Beyrut'a girdi. Geçit alayının en önünde, orduyu selamlayan kitleler üzerinde güçlü bir tesir bırakan General de Gaulle yürüyordu. Ordunun gelişi Fransa'nın sahneden çekildiğini ve ülkeyi savunmasız bıraktığını düşünen halka güven vermişti.

Okulda müzik faaliyetlerine geri dönüldü, ama bu faaliyetler ilerledikçe yetkililer zorluk çıkarıyordu, zira insanların bir araya top-

lanması kuşku çekiyordu. 1942 yılının ocak ayında iki polis koro şefimizi tutuklamak üzere okulun kapısını çaldı.

"Neden?" diye sorduk.

"Öğretmenlik yapmak için izin almayı ihmal ettiğinden. Kendisi mimar ve anladığımız kadarıyla müzik öğretiyor."

Koro şefinin bu işten maddi kazanç sağlama gibi bir derdi olmadığını ve karşısına çıkan herkese öğretmenlik yapmaya istekli olduğunu anladıklarında, polislerden biri şöyle dedi: "Efendim, sizi tutuklamaya gelmiş olsam da, beni öğrenci olarak kabul eder misiniz?" Bu polisin sonunda en düzenli katılımcılardan biri haline gelmesi, emperyalizmden nefret etsek de müziğin bambaşka bir alan olduğu yolundaki inancımı doğrulamıştı. Mimara öğretmenlik izni aldık ve sonunda topluluğumuzu Lübnan Güzel Sanatlar Akademisi'nin bir parçası haline getirdik. Savaş boyunca müzik grubumuzdaki kızlar ve oğlanlar, kadınlar ve erkekler uzun saatler boyunca ve sıkı denetim altında provalar yaptı. 1943-46 yılları arasında bu konserler Filistin ve Suriye cephelerindeki Müttefik askerlerini cezbetti. Aralarından birkaçı koroya katılmak istedi, biz de onları memnuniyetle kabul ettik. İçlerinde Güney Afrikalı orta yaşlı bir albay da vardı. Bir pazar sabahı on altı yaşındaki kızının kaybolduğu haberiyle kolu kanadı kırılmış bir halde Mendelssohn'un *Elijah* oratoryosunun provası için gelmişti. Koro "Yukarı kaldır gözlerini, dağlara doğru kaldır" diye başladığında albay coşku ve şevkle şarkı söylüyordu. O günkü sesini ve provadan sonra dingin bir vakar içinde oradan ayrılışını hiç unutmayacağım.

Koroda İngiltere'den gelmiş bir asker de vardı; müzik eğitimi almış olan bu asker başlıca solistlerimizden biri olup çıkmıştı. Onun disiplini deneyimsiz solistlerimizin doğru yolu bulmasına yardımcı oluyordu. Ayrıca onun sayesinde, Avrupa'yla iletişimin sallantıda olduğu bir zamanda müzik literatüründeki pek çok eseri de edinebilmiştik. Münih'ten kaçmış, Castle adında olağanüstü yetenekli Yahudi bir müzisyen koromuzun konserlerinin çoğuna katılıyordu. Handel'in "Pastoral" senfonisindeki solo performansı olağanüstü bir niteliğe sahipti. Siyonizm Castle'ı hiç cezbetmiyordu; savaş bittiğinde ABD'nin önde gelen orkestralarından biri ona seve seve kucak açtı. Ölümsüz müziği bu insanlarla paylaşmak, onları kısa süreliğine de

olsa savaşın dehşetinden uzaklaştırıp avutmak muhteşemdi. 1945 baharında Kudüs'te Filistin Yayın İstasyonu'nun orkestrası eşliğinde *Elijah* oratoryosunu seslendirmek etkileyici bir deneyimdi. Koro Filistin'deki diğer şehirlere, daha sonra da Mısır, Suriye ve Türkiye'ye gidecekti. Konser salonlarında ve hastanelerde, okullarda, hatta birkaç açık hava tiyatrosunda bile şarkı söyleyecektik. Yıllar sonra, felaketin ardından eski Kudüs'ü ziyaret edecek, dünyanın en trajik şehirlerinden birinde, acı ve kederle harap olmuş Arap halkına güzel bir şey götürecektik.

XVI

HÂLÂ LİSE öğrencisi olduğum günlerde, ağabeyim Elias'ın sık sık evimize gelen bir arkadaşı vardı. Dürüst ifadeli kara gözleri ve kibar bir tavrı olan Emile Cortas uzun boylu, esmer, genç bir Quaker'dı. Bazen o romantik ruh hallerimden birine bürünüp kimse duymuyor sanarak şiir okuduğumda Emile ve ağabeyim kulak misafiri olurdu. İki oğlan bu coşkulu edebi gösterilerimle dalga geçerek bana sataşırdı. Aramızda doğal bir dostluk kurulmuş, Emile bizim hane halkının geniş arkadaş çevresinin bir üyesi olup çıkmıştı.

Savaşın ilk yılında Emile'le arkadaşlığımız yeni bir boyut kazandı. Yılların birçok ortak yönümüzü ortaya çıkarmış olduğunu anladık ve evlilik gündeme geldiğinde hiç tereddüt etmedim. Onunla evlenmek yuvaya dönmek gibiydi.

20 Temmuz 1940'ta, Emile'in doğup büyüdüğü Brummana köyünde evlendik. Düğün törenimiz çam ve servi ağaçlarıyla çevrili Quaker kilisesinde yapıldı. Koromuz Mozart'ın "Gloria"sı ile birkaç geleneksel ilahiyi seslendirdi ve sonra Quaker usulü evlilik yeminlerimizi ettik.

Yeni ailem Emile'in anne babası ve erkek kardeşinden oluşuyordu. Mutlu evlilikleri olan iki kız kardeşi bizimle aynı semtte oturuyordu. Emile'in anne babası, on dokuzuncu yüzyılın son dönemlerinde Waldemeier adında İsviçreli bir misyoner tarafından hastaneyle birlikte inşa edilen ve Quaker misyonerler tarafından yönetilen bir okulda öğretmenlik yaparak tatminkâr bir hayat sürmüşlerdi. Emile'in altmış yaşlarındaki annesi, kişiliği kocasınınkinden daha güçlü olan nazik bir hanımefendiydi. I. Dünya Savaşı sırasında karıkoca yoksul köyler için bir insani yardım merkezinin idaresini üstlenmiş-

ti. Para ABD'den geliyor, yüzlerce kadın ve çocuğa yiyecek ve sığınak sağlanıyordu. Kocam çocukken anne babasına bu projede yardım etmek için eğitimini yarım bırakmıştı. Savaş bittiğinde Emile eğitimine devam etmek için Beyrut'a gönderilmiş, anne babası ise Quaker kurumlarını yeniden tesis etme çalışmalarını sürdürmüştü.

Emile kaybettiği zamanı telafi edebilmek için geceleri ve her fırsatta çalışarak üniversite eğitimini tamamlamıştı. Lisans tezinin konusu Lübnan'da meyvelerin korunmasıydı. Bu konu hayat boyu ilgisini çekecekti. Sermayesi olmadığı için meyve endüstrisine çok küçük çaplı bir işle, annesinin yardımıyla sınırlı miktarda reçel yaparak girmişti. Biraz para biriktirdiğinde İrlanda'ya gidip Dublin'deki Lamb reçel fabrikasında çalışmıştı. Geri döndüğündeyse işinin çapını genişleterek ailesini güvenceye kavuşturmuştu.

Brummana'daki kır evimiz asmalarla, kayısılarla, kırmızı ve beyaz zakkumlarla çevrili güzel, eski bir konuttu. Verandanın sütunlarla desteklenen kemerlerinin etrafını kırmızı güller, sarmaşıklar ve gündüzsefaları sarmıştı. Girişteki holün tavanını eski çam kirişler destekliyor, buradan kitaplarla, kilimlerle ve rahat sandalyelerle donatılmış odalara geçiliyordu.

Brummana çam ve meşe ağaçlarından oluşan geniş bir ormanın ortasına gömülmüş huzurlu bir yerdi. Kırmızı tuğlalı çatısının altında açık denize ulaşan vadiler ve bayırlar uzanıyordu. Günbatımında bütün bölge eflatun bir sisin içinde parlıyordu adeta. 1941 yazındaki savaş sırasında kocamla birlikte orada kaldık. De Gaulle'ün zaferinin ardından eski Quaker okulunun binası orduya verildi. Aslında Brummana'nın tamamı askeri bir üsse dönüştü. Lübnan ve Suriye o sırada üçlü bir yönetimin hâkimiyeti altındaydı. Askeri kumanda Britanyalıların elindeydi; 26 Kasım 1941'de bağımsızlık resmi olarak ilan edilmiş olsa da, Fransız Yüksek Temsilcisi manda yönetiminin iktidarını yeniden tesis etmeye çalışıyordu. Cumhurbaşkanı Alfred Georges Naccache'nin başında bulunduğu Lübnan hükümeti hayatı normalleştirmeye çabalıyordu.

Bir Avustralya birliği bölgede konuşlanmıştı. Bu adamları gruplar halinde evimizde ağırlıyorduk. Çoğu kendi inançları hilafına savaşa sürüklenmişlerdi. Savaştan kaçma şansları olmamıştı. Anlattıklarına göre savaştan bıkıp usanmış aileleri 1920'de Avrupa'yı terk ede-

rek Avustralya'ya gitmişti. Özellikle üzgün görünen bir genci hatırlıyorum. Adı Sebastian Bach'tı, büyük besteci Bach'ın soyundan geliyordu. Bana şöyle demişti: "I. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün Almanlar gibi babam da barışı özlüyordu. Ulusumuz kanını akıtarak korkunç bir kefaret ödemişti. Hem Fransızlar hem de İngilizler bize karşı acımasızdı. O sırada yapılması gereken yalnızca Almanya'yı değil bütün güçlü ülkeleri silahsızlandırmaktı."

"Neden İngilizlerin safında savaşıyorsunuz?" diye sormuştum.

"Onlar kötünün iyisi," diye yanıt vermişti.

Sebastian kısa bir süre önce karısının ilk doğan bebeklerini kaybettiğini öğrenmişti. Bizimle birlikte şarkı söylerdi ve koromuzun ona umarsızlığını bir nebze unutturduğunu umuyordum.

Avusturyalılar 1941 baharında Yunanistan'da savaşmış ve diğer Müttefik kuvvetleriyle birlikte Almanlara teslim olmaya zorlanmıştı. O dönemde Beyrut'a gelip manastır ya da otellere yerleşen Yunanlılar hayatlarını Britanyalıların tedarik ettiği tayınlarla idame ettiriyordu. Soğuk bir aralık günü bir dükkânda alışveriş yapıyordum ki üç yaşındaki oğlunun elinden tutan Yunanlı bir kadın geldi. Kadının elinde bir kutu reçel vardı ve onu oğlu için bir kazakla takas etmek istiyordu. Söylediklerine kulak kabartan Britanyalı bir subay büyük bir öfkeye kapıldı, reçeli kadının elinden kaptı ve şöyle bağırdı: "Karımla çocuklarım size verebilmek için şekerden mahrum kalıyor, ama siz tayınlarınızı satıyorsunuz!" Ardından da, uğradığı kayıp yüzünden sızlanan kadını öylece bırakıp cipine atlayarak gözden kayboldu.

Birkaç gün sonra okulda radyodan Pearl Harbor'ın saldırıya uğradığını duydum. Müttefiklere ait istasyonlar üslerindeki hasarı en aza indirgeyerek yansıtırken, Alman ve İtalyan radyoları Japonların kahramanlığından söz ediyordu. Ofisimde oturup bu savaşın kederlerini düşünmenin ne kadar korkunç bir duygu olduğunu hatırlıyorum. İki hafta sonra ilk çocuğumuz, küçük güzel kızımız dünyaya geldi. Ona Mariam adını verdik ve gelişi bu karanlık dönemde bize büyük mutluluk getirdi.

O kış boyunca evimiz Quaker Ambulans Birliği üyelerine açıktı. Silah taşımayan ve savaşmayı reddeden genç adamlardı bunlar. Bazıları daha sonra yaralı askerleri savaş alanından toplarken hayatla-

rını kaybetti. Ordu subayları da evimize gelirdi. Genellikle oturup içkilerini yudumlar ve geç saatlere kadar kocamla iş konuşurlardı. Bu gruba yalnızca bir kez katıldım. İki ordu mensubu ve Filistin'de yaşayan iki Alman mülteci vardı. Alman mülteciler tam anlamıyla siyonistti ve kendileri gibi üç-dört milyon mültecinin Kutsal Topraklar'a yerleşeceği yakın gelecekten söz ederken kendilerinden emindiler. Birkaç yıldır Hayfa'da bulunmalarına rağmen ülkenin geri kalanı hakkındaki bilgisizlikleri dikkat çekiciydi. İçlerinden biri Kudüs'e bile gitmemişti.

Filistin nüfusunun bin yılı aşkın bir süredir çoğunlukla Araplardan oluştuğuna işaret ederek onlarla mümkün olduğunca mantık çerçevesi içinde tartıştım. Britanya manda yönetiminin hazırladığı istatistiklere değindim: 1920'den bu yana gerçekleşen toplu göçlere, toprak alımlarına ve yasadışı göçlere rağmen Yahudiler ülkenin bütün topraklarının ancak yüzde beşine sahipti. Fakat istatistikler onları hiç ilgilendirmiyordu. Güçlü devletlerin siyonistlerin arkasında olduğunu biliyorlardı. Filistinli Arapların orduları ya da petrolden gelen bir servetleri olmadığını biliyorlardı. Konuklarımız utanmadan savaştan ve terörizmden bahsediyordu. Siyonistlerin hedeflerine ulaşmak için her yolu mubah gördüklerini açıkça ifade ettiler. O gece kocam da ben de uyuyamadık. Kendi soframızda geçen böyle yüzsüzce konuşmalar karşısında kendimizi çocuklar gibi çaresiz hissetmiştik.

1942 YAZINDA Brummana'ya döndüğümüzde, köydeki birçok ev gibi bizim evimize de Müttefik güçler tarafından askeri ihtiyaçlar için el koyulduğunu öğrendik. Bir tepenin zirvesinde ev bulduk, ama vadiler eskisi gibi sessiz sakin değildi. Her sabah gün doğarken ve gün içinde saatler boyu silah eğitimi alan genç erlere bağıran tatbikat eğitmenlerinin seslerinin yankılarını duyuyorduk. Altı aylık kızımız Mariam çamların altındaki arabasında dünyadan habersiz, tatlı tatlı uyuyordu. Yaz sonunda yine Beyrut'a döndük.

Savaşla ilgili gelişmeleri radyodan takip ediyorduk. İtalya kıyılarının bombalanması. Alman ve Britanya şehirlerine akınlar. Tobruk ve El Alameyn savaşları. Tüm bunları Beyrut'a gelen her yeni göç

dalgasıyla birlikte takip ediyorduk. Ruslar, Rumenler, Polonyalılar ve başka ülkelerden insanlar gelmişti. Genç bir Rus rahibe okulumuzda Fransızca öğretmenliği yapıyordu. Ders vermediği zamanlarda kendi kilise korosunu yönetiyordu. Bizimle geçirdiği ilk yılın ardından beyaz cüppesini çıkardı ve üzerinde çarpıcı bir kırmızı elbiseyle beni ziyarete geldi. Bir gece kulübünde şarkıcı olmaya karar vermişti! Sonunda dokunaklı bir aşk hikâyesinin kahramanı olduğu anlaşıldı. Prag Üniversitesi'nde mülteci bir öğrenci olarak okurken kendi ülkesinden bir gençle karşılaşmış, ikisi önce Türkiye'ye, sonra da Kudüs'e kaçmışlar. Orada hem kendilerini emniyette hissedebilmek için hem de evlilik bağıyla hayatlarını birleştirmeden önce yeni bir yaşam tarzı benimsemenin akıllıca olduğunu düşündüklerinden bir tarikata girmişler. Deneme süreleri dolunca arkadaşı tarikatta kalmaya karar vermiş, kendisi ise tereddüte düşüp Beyrut'a gelmiş. Arkadaşları bir gece kulübünde çalışma kararına üzülmüş, hatta bundan dehşete düşmüştü, ama tüm umutları yavaş yavaş yok olurken onu kim suçlayabilirdi ki? Personelimizin bir diğer Rus üyesi Alexis Fransız kültürü konusunda uzmandı. Alexis komünizme şiddetle karşıydı ve Çarlık Rusyası'na ilişkin romantik fikirlere sahipti. Ruslar Müttefiklerin safında savaşa girdikleri zaman, Alexis'e "Hâlâ beyaz Rus musun?" diye sordum şaka yollu; o da "Ne beyazım ne de kızıl, olsa olsa pembeyim," dedi.

Kayınpederim bütün gününü BBC dinleyerek geçiriyordu. O da Sovyetlere pek sempati beslemiyordu, ama sonunda Şubat 1943'te Stalingrad'da Almanları yendikleri zaman çok heyecanlanmıştı. Stalingrad'ın ve Doğu Cephesi'ndeki savaşın Alman ordusu açısından ne kadar tahripkâr sonuçları olacağını o zamanlar bilemezdi tabii; hiçbirimiz bilemezdik. Rusların zaferi kayınpederimi neşelendirse de, radyoyu genel bir gam kasavet havası içinde dinliyordu. 1941'de haritaya bakıp, "Girit. Girit'ten umutluyum çünkü kayalık ve yaklaşılması zor. İngilizler bunu iyi biliyor," demişti. Radyo Müttefiklerin Girit'i teslim ettiği haberini verdiğinde, aletin başından ayrılmaz olmuştu. Küçücük adaya binlerce Alman paraşütçü inmişti. Bir hafta, on gün içinde Müttefikler ağır bir yenilgiye uğramıştı. Babama göre bu istila tarihin ilginç dönüm noktalarından biriydi; böyle bir şey hiç olmamıştı. Bu olaydan sonra Lübnan'ın geleceği konusunda artık

pek iyimser değildi, ama hâlâ Müttefiklerin zafer kazanmasını umuyordu. Kayınpederime göreyse Girit'in düşüşüyle birlikte umutlar tükenmişti. O günden sonra radyoyu BBC frekansına ayarlamayı hiç ihmal etmedi; her sabah Churchill'in sesini duymak için sabırsızlanıyordu. Her konuşmayı dinliyor, her dramatik sözü bize aktarıyordu. O andan itibaren sağlığı da bozulmaya başlamıştı.

1943 yılının nisan ayının başlarında dünyaya gelen oğlumuz Nedim bir başka umut ışığıydı bizim için. O ilkbahar kayınpederim öldü. Naaşı Brummana'da bulunan Quaker mezarlığındaki ebedi istirahatgâhında. Kendisi hiç öğrenemese de, sonunda Girit konusunda haklı çıkmıştı. Almanlar adayı ele geçirirken yedi bin paraşütçü kaybetmiş, böylece Sovyetler Birliği'ni havadan işgal etme şanslarını yok etmiş ve işgalin haftalarca gecikmesine yol açmıştı. Dolayısıyla Stalingrad bir anlamda Girit'in bedeliydi, bir Alman generalin ifadesiyle "felaket getiren bir zafer"in bedeli.

XVII

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI sırasında Ortadoğu'da konuşlandırılan muazzam askeri kuvvet Lübnan'da hızlı bir ekonomik gelişme sağlamıştı. Yapay bir gelişmeydi bu, ama yeni elde edilen bir servet söz konusuydu ve insanlar savaştan sonraki fırsatlar üzerine düşünmeye başlamıştı. Ulusça en büyük özlemimiz seçim yapılması ve yeni bir parlamento kurulmasıydı. 1941'de manda yönetiminin sona erdiği resmi olarak ilan edilse de, Fransa 1943 yılına dek iktidarı Lübnan hükümetine devretmeyecek ve 1946'ya dek de askeri varlığını ülkeden çekmeyecekti. Bazılarımız için bağımsız bir ülke olarak ilk etapta özerk bir ulusal üniversiteye sahip olmak, bir orduya, hava gücüne ya da herhangi bir askeri örgütlenmeye sahip olmaktan daha önemliydi. Savaşın ilk yıllarında bir grup eğitimciyle birlikte bizim evde toplantılar yapar, böyle bir üniversite kurma olasılığını tartışırdık.

Toprağımızdaki yabancı üniversitelere minnettarlığımız sonsuzdu ama kendi kurumlarımız olması gerektiğinin de bir o kadar farkındaydık. Yabancı (özellikle de Fransız) etkisi eğitimde ilerlemeyi yavaşlatmış ve zorlaştırmıştı. Öğrenim Arapça değil Fransızca ya da İngilizce yapılıyordu. Arapçanın kültürel açıdan "belli bir standardın altında" olduğu ileri sürülüyordu. Yurt ya da dil sevgisi esinleyen yahut bizi diğer Arap ülkelerine yaklaştıran her girişim sömürgeciler tarafından zorlaştırılıyordu; özsaygımızı besleyen her hareket engelleniyor, daha ilk evresinde yok ediliyordu. Cezayir, Mısır, Suriye ve diğer Kuzey Afrika halklarının ifade ettiği düşünce özgürlüğü arzusu bizim için de geçerliydi.

Grubumuz başlangıçta yedi kişiyken zamanla on iki kişi olmuştuk. Tartışmalar genelde şu minvaldeydi: Arkeolog Maurice Chebab

arkeolojinin gelişip ilerlemesi açısından ulusal bir üniversitenin değerini savunuyordu. Yabancılar Lübnan'da çok fazla kazı yapmadı, diyordu. En şaşaalı dönemlerinden birinde Lübnan'da iktidarda bulunan bir aileden geldiğinden, ülkenin toprağındaki gizli hazinelerden haberdardı ve bilimsel kazı çalışmalarını yeniden başlatma konusunda hevesliydi. Müzik topluluğumuzun kurulmasında merkezi bir rol oynayan mimar Alexis Boutros, sömürge dönemini geride bırakmış bir toplumda mimarlığa odaklanmak gerektiği, bunun bir Lübnan üniversitesinin ilerleyebilmesi açısından çok önemli olduğu konusunda ısrarlıydı. Tarihçi Constantine Zureyk ve diğerleri, insani bilimler alanının geniş tutulmasının da aynı derecede önemli olduğunu söylüyordu.[1] Arap dilbilimci Anis Frayha folklor araştırmalarının çapının genişletilmesinden söz ediyordu. Kendisi bir yandan Lübnan'ın efsanelerini topluyor, bir yandan da Batı kültürünün baskısı altında kaybolmakta olan kırsal bölge hayatına dair olayları kaydediyordu. "Peki ya hukuk ne olacak?" diye soruyordu Suriyeli avukat Edmond Rabbath, Arapça hukuk eğitimi verilmesinin elbette elzem olduğunu söyleyerek. Aynı şekilde genç insanları hükümet görevleri için eğitmek de gerek, diyordu itibarlı bir diplomat olan Necib Sadaka.

Bu samimi, yetenekli insanlar arasında çok sayıda fikir ortaya atıldı, ancak bazılarının bir yerlere gitmesi gerekti ve savaşın sona ermesi grubun daha da dağılmasına yol açtı. Boutros ilk adımı atmak için gereken cesarete ve maddi imkânlara sahipti. Başlangıçta üç güzel sanatlar okulu için kolları sıvadık. Güzel sanatlar sömürgeci güçleri korkutmazdı. Lübnan Akademisi 15 Mart 1943'te bir yükseköğretim kurumu olarak resmen eğitim hayatına başladı. Akademinin çatısı altındaki mimarlık okulu, hayatının büyük bir bölümünü Cezayir'de geçirmiş olan Fransız şehir planlamacı Michel Ecochard tarafından törenle açıldı. Hem Arapların mimari mirasından hem de bu mirasın modern trendleri incelikli bir şekilde özümseme tarzından derin bir saygıyla söz eden Ecochad'ın konuşması takdire şayandı. Lübnanlı ve Suriyeli gençlerden oluşan geniş bir grup okulun ilk yılında öğrenim görmek için kayıt yaptırdı.

Bu arada Cesar Gemayel ve Lübnanlı ressamlardan oluşan bir grup Resim ve Heykel Okulu'nu örgütlemişti. Başlangıçta yalnızca

birkaç kişi başvurdu; derken başvuranların sayısı ikiye, üçe katlandı. Çok geçmeden Gemayel ve meslektaşları yüzü aşkın genç ressamı eğitiyordu. Ünlü Lübnanlı ressamlar Ömer Ünsî ve Mustafa Ferruh' un yanı sıra heykeltıraş Alfred Basbous da mezunlarımızdandı.

Akademinin üçüncü okulu gruplarımızın çoğu için bir tutku olan müziğe adanmıştı. Amatör Müzisyenler Topluluğu adıyla kurduğumuz koro akademinin orkestra ve korosunun temelini oluşturuyor, konserler vermeye ve genç müzisyenleri eğitmeye devam ediyordu. Dans ise okulun ihtisas alanlarından biri olarak daha sonra ilave edildi.

1945'te Akademi Beyrut'un merkezine taşındı. On yedinci yüzyılda inşa edilmiş bir manastır tadilat yapılarak ihtiyaçlarımızı karşılayacak hale getirilmişti. Öğrenciler yalnızca Lübnan'dan değil, Suriye, Mısır, Irak ve Türkiye'den de geliyordu. Özellikle mimarlar kendi hükümetlerinin çatısı altında tatminkâr işler buluyor, Arap dünyasının gelişmekte olan ülkelerinde şehir planlamasıyla uğraşıyorlardı. UNESCO Konferansı'nın Beyrut'ta yapıldığı 1948 yılında Akademi Eğitim Bakanlığı'yla anlaşarak, yurtdışında uzmanlık eğitimi almak için işlerini bırakamayan öğretmenlere yönelik dört yıllık bir eğitim başlattı. Neticede Necib Sadaka siyasi araştırmalar ve ekonomi alanlarında dört yıllık bir lisans programı geliştirdi.

Lübnan Akademisi kültür hayatımızda sınırlı bir rol oynadıysa da kesinlikle öncü bir roldü bu. Kimlik arayışı içindeki Lübnan, bu süreçte kendi halkının denetimi altında olan özgürlükçü bir eğitimin önemini fark etmişti.

Ehliyâ Okulu mezunları piknikte. 1927. Wadad soldan üçüncü.

Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden mezuniyet, 1930. Wadad sağdan ikinci.

Wadad Makdisi ile Emile Cortas'ın düğünü.

Kızı Mariam ile.

Wadad ve Emile İngiltere'de, 1952.

Wadad çocuklarıyla birlikte. Mariam piyano çalıyor. Arkada, soldan sağa: Remzi ve Nedim. Sami annesinin önünde duruyor.

Okul bahçesinde meslektaşlarıyla otururken.

Academie Libanaise des Beaux-Arts korosu. Kızlar Ehliyâ Okulu'nun öğrencileri. Wadad Makdisi Cortas, koro şefi Alexis Boutros'un yanında duruyor.

Ehliyâ Kız Okulu'nda bale dersi.

Mariam Ehliyâ Okulu'ndan mezuniyeti sırasında annesiyle birlikte, 1959.

Wadad, Hellen Keller ve arkadaşı Polly Thompson okuldaki bir toplantıda sahnedeler.

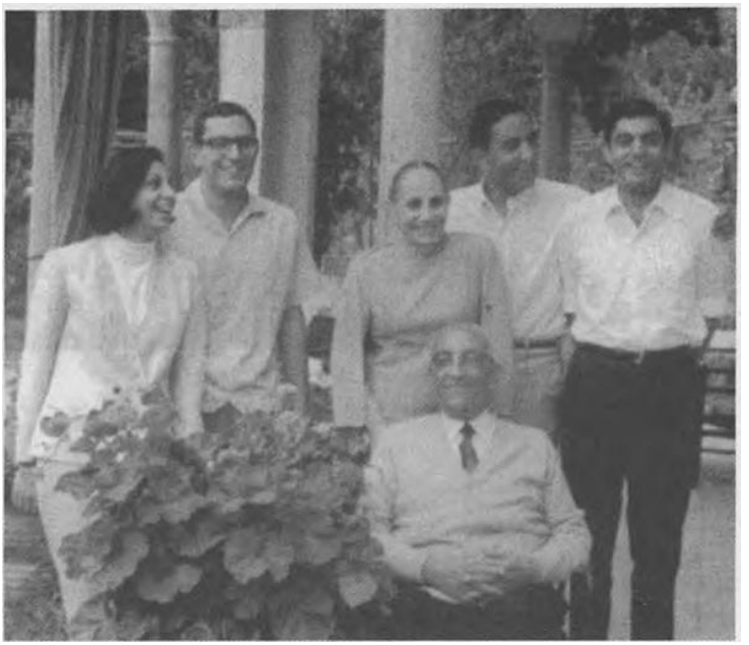
Wadad ve Emile Cortas Atina'da tatilde, 1971.

Üç kuşaktan üç kadın: Wadad, Najla ve Mariam, 1977.

1972 Noeli'nde Cortasların aile toplantısı. Ailenin önemli üyeleri arasında, arka sırada soldan beşinci Constantine Zureyk; soldan altıncı Emile Cortas. Oturanlar: Soldan dördüncü Wadad Makdisi Cortas; soldan beşinci, kucağında Wadie ile Edward W. Said ve en sağda Mariam Said.

Cortas ailesi, 1968. Ayakta duranlar soldan sağa: Mariam, Sami, Wadad, Remzi ve Nedim. Emile oturuyor.

XVIII

SUUDİ ARABİSTAN'IN ilk Amerikan Büyükelçisi Albay William Eddy 1945'te Başkan Roosevelt'e, "Marshall Planımız ancak Arap petrolüyle uygulanabilir," demişti. Anlatıldığına göre Roosevelt de ona, "Endişelenme," diye karşılık vermişti, "Arapları kendimize düşman etmeyecek kadar akıllıyız. Üstelik Kral Suud imparatorluk kurup yönetmeyi iyi bilen biri. Bizim önerilerimizin avantajlarını görüyor, biz de onun petrolünün avantajlarını görüyoruz." Adalet uğruna yapılan bir pazarlık olmayacaktı bu.

Mart 1945'te Arap Birliği kuruldu. Suriye, Lübnan, Mısır, Irak, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen'den oluşuyordu. O zamanlar kimse Filistin'den söz etmiyordu. Filistin hâlâ Britanya mandası altındaydı. Aynı yıl üç Müttefik lideri Kırım'ın Yalta şehrinde savaş ganimetlerinin durumunu kararlaştırmak üzere toplandı. Stalin, Roosevelt ve Churchill Almanya'yı bölmeye ve Berlin'i de dört sektöre ayırmaya karar verdi. Çoğumuz Roosevelt'in Filistin sorunu konusunda tarafsız olduğunu düşünüyorduk. O öldükten sonra Arap Birliği'nin zayıflığı, kapris ve çekişmelerin hükmü altında olduğu anlaşıldığında cesaretimiz kırılmıştı.

Filistin'de 1944'ten beri terörizm hâkimdi. O yıl Britanya Yüksek Temsilcisi, Britanya'nın daha birkaç yıl önce destekleyip silahlandırdığı Hagana örgütünün saldırısına uğradı. 1944'te Kahire'deki Britanya Büyükelçisi Lord Moyne suikaste uğradı. Filistin'de karakollar her gün saldırıya uğruyordu. Kaçakçılık çok yaygındı ve ordu kamplarından cephane çalınıyordu. 1946'da Kral Davud Oteli dinamitle havaya uçuruldu; neredeyse yüz kişi öldü. İrgun terör örgütünün* lideri Menachem Begin (daha sonra İsrail Başbakanı olacaktı)

şu açıklamayı yaptı: "Her zaman taarruza geçmeliyiz. Kan, ateş ve küllerden yeni bir insan türü doğacak. Hoşumuza gitsin gitmesin, Filistin'de yaşayan bir milyon Arap var. Bize karşı savaşları uzun sürecek. Toprak şu anda onların." Böylece Mart 1947'den itibaren İrgun ve Stern üyesi teröristler Arap köy ve kasabalarına ölümcül saldırılar düzenleyerek yüzlerce sivili katletti.

Britanya kuvvetleri hâlâ Filistin'in güvenliğinden sorumluydu, ama on yıl önce Arap isyanını bastırdıkları gibi siyonistleri bastırmak için müdahale etmediler. Onun yerine –ülkenin geleceği için herhangi bir plan hazırlamadan– bir yıl içinde ülkeden ayrılacaklarını açıkladılar. (Lübnan'daki Fransızların aksine, Britanyalılar Filistin'de hiçbir zaman Britanya mandasının küçük ortağı olarak faaliyet gösteren yerel bir hükümet kurmamıştı.) Giderek daha çok Filistinli ülkeden kaçıyordu; ekimde ders yılımız başlarken okula dehşet içinde pek çok Filistinli çocuk gelmişti.

Samiya adında on dört yaşındaki bir kız o yıl anne babasına şöyle yazıyordu:

> Amcam beni her gün ziyaret ediyor. Pazar günleri beni hep sinemaya götürüyor ama hepinizi özlüyorum. Sinemaya gitmeyip sizi görmeyi tercih ederim. Yahudiler yolları ateşe vermeden gelecek misiniz? Ortalıkta araba kalmadı diyorlar, demiryolu da dinamitlenmiş. Gemiyle gelebilir misiniz? Arkadaşım Nuha ailesinin Mısır'a gittiğini söyledi. Sürekli ağlıyor, onları bir daha görememekten korkuyor. Nuha'nın ailesi ya da amcaları hakkında bir şeyler duydunuz mu? Savaş ne korkunç. Ondan bütün kalbimle nefret ediyorum. Bunu durduracak kimse yok mu? Bir keresinde İngiliz ordusu durdurabilir demiştiniz. Bu doğru mu? Neden yapmıyorlar peki? Altın saatimi çekmecede bırakmıştım, geçen yıl bana verdiğiniz o güzel saati. Albümüm de orada; lütfen gelirken onu da getirin. Saati ve albümü bulamasanız da gelin lütfen. Bir kız bana dedi ki eşyalarını arayan insanlar hiçbir şey bulamıyormuş. Yahudiler bütün altın ve gümüşleri çalmışlar. Evimizin şimdi boş olduğu, başkalarının eline geçtiği doğru mu?

* 1931-48 yılları arasında Filistin'de faaliyet gösteren silahlı siyonist örgüt. –*ç.n.*

Siyonistler o sırada Çekoslovakya ve Batı ülkeleriyle açıkça silah alışverişi yapıyordu. "Savaş sırasında İsrail Çekoslovakya'dan elli modern avcı uçağı aldı," demişti Albay Eddy. "ABD'li herhangi bir kongre üyesinin ya da basın mensubunun bu yasadışı silah ticaretini kınadığını hatırlamıyorum. Elli jet ABD ekonomisini öldürmez; sadece daha çok Arap yaşar ya da ölür. Araplar ha yaşamış ha ölmüş, kimin umurunda?"

29 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler Filistin'e ilişkin taksim planını onayladı. Bu plan bir Yahudi devletiyle bir Arap devletinin kurulmasını ve Kudüs çevresine uluslararası bölge statüsü verilmesini öngörüyordu. Hemen ardından çatışmalar başladı. Dünya kamuoyunu arkasına alan Siyonistler Arap bölgelerine daha da derinlemesine nüfuz etti.[1]

Son bebeğim bu acı dolu dünyaya 1947 yılının aralık ayında geldi. Komplikasyonlar olmuş ve geceyarısı hastaneye götürülmem gerekmişti, ama neyse ki küçük oğlum mümkün olan en iyi tıbbi bakım sayesinde kurtarıldı. Ona Sami adını verdik. Şimdi dört güzel çocuğumuz vardı (bir diğer oğlum Remzi 1945'te doğmuştu) ve mutluluğumuza diyecek yoktu. Ama aynı zamanda, evsiz barksız kalıp rüzgârda savrulan ya da bombardıman altındaki şehirlerde yaşayan, terör ve şiddetin peşini bırakmadığı yüzlerce anne ve anne adayına ne olacak diye düşünmeden de edemiyordum.

1948 yılının ilk aylarında Araplar ve Yahudiler sokaklarda ölüyordu. Kalabalık kafe ve tiyatroların bombalanması, kamu binalarının dinamitlenmesi, yağmalanması – tüm bunlar artık sıradan olaylardı. Birçok sivil acımasızca öldürülmüştü. 9 Nisan'da İrgun üyeleri, Stern Çetesi ve Hagana komandolarıyla birlikte Deyri Yasin köyünde iki yüz elli dört savunmasız kadın, erkek ve çocuğu katletti.[2] Yirmi beş erkeği kamyonlara bindirip Kudüs etrafında dolaştırdıktan sonra taşocağına götürerek idam ettiler. Bu korkunç olay diğer birçok Arap köyünde panik yarattı ve büyük çaplı bir toplu göç dalgasını hızlandırdı. Aynı gece İrgun ve Stern yabancı basını çağırıp çay ve kurabiye eşliğinde onlara eylemlerinin gerekli bir askeri operasyon olduğunu açıkladı.

Ehliyâ Okulu'ndaki yatılı öğrencimizden on iki yaşındaki Hasan anne babasına şöyle yazmıştı:

Şoför Ömer Filistin'in dört bir yanında yangın olduğunu söyledi. Yafa'daki limanı yaktıklarını ve bütün denizcileri öldürdüklerini söyledi. Yafa üzücü bir yer. Şehirde savaş var ve insanlar köylere kaçıyor. Ama köyler bile yanıyor. Ağaçları yakıyorlar. Lütfen yol kapanmadan gelin.

Yafa taksim planına göre Arap şehri olarak belirlenmişti. İrgun 25 Nisan'da şehre saldırdı. Saldırıdan sonra şehrin elli beş bin Arap sakininden yalnızca dört bin kadarı kalmıştı. 14 Mayıs'ta Britanya manda yönetiminin süresinin dolmasından bir gün önce Yahudiler İsrail devletinin kurulduğunu ilan etti, sonra da Arap orduları saldırdı. 20 Mayıs'ta BM barışı tesis etmek üzere Kont Folke Bernadotte'yi arabuluculuk görevine atadı. Onun sağduyulu planlarına ilişkin boş hayallere kapılarak birçok Arap gibi ben de, "Bizi karanlıktan kurtarıp ışık ve adalete kavuşturacak kurtarıcı geliyor," diye düşünmüştüm.

Kudüs gezisini umutlu bir kaygıyla izlediğimizi hatırlıyorum. Lübnan basını onunla ilgili haberlerle doluydu. Genç Filistinliler kapımızı çalıp yardım isterken, kaybettikleri evleri ve aileleriyle ilgili acıklı hikâyeler anlatırken, çaresiz gözlerine bakıp kendi kendime, "Üzülmeyin, Bernadotte geldiğinde her şey düzelecek," dediğimi hatırlıyorum. Bernadotte'nin yaptıklarını takip ederken buna olan inancım bir çocuğun inancı gibi giderek büyüyordu. Ne zaman nereye gittiğini ezbere biliyordum.

Mayıs sonunda Kahire'deydi. İlk raporunda siyonist güçlerin barış içindeki Arap şehirlerine iki yüze yakın şiddetli saldırı düzenlemiş olduklarını emsalsiz bir dürüstlükle ifade etmişti. Britanya güvenlikten sorumlu olduğu sürece Arap birliklerinin Filistin'e girmediğinin görmezden gelinemeyeceğini söylüyordu. Celile üzerinde uçan uçakların attığı el ilanlarından örnekler vermişti. İlanlarda şöyle yazıyordu: "Savaş istemeyen ve güvende olmak isteyen bütün Filistinliler kadınları ve çocuklarıyla birlikte gitmeli. Acımasız ve merhametsiz bir savaş olacak bu."

Haziran başlarında Bernadotte birkaç kez Hayfa, Amman ve Kahire'ye gitti, sonra da Beyrut'a geldi ve oradan Şam'a geçti. Temmuz

başında Rodos'taydı. Ardından tekrar Kudüs'e uçtu – son defa. 17 Eylül'de uğradığı suikast deprem etkisi yaptı. Haberi radyodan duyduk. "Dünya kamuoyu bunu sineye çekmez elbet," diye mırıldanıyorduk kendi aramızda. Basında çıkan açıklamalar müphemdi. Şimdi, yıllar sonra, ortada bir belirsizlik kalmadı. Burada izninizle o uğursuz günde Bernadotte'ye eşlik eden Aage Lundstrom'un anlattıklarından alıntı yapacağım. Lundstrom'un anlatısı Bernadotte'nin ölümünden sonra yayımlanan *Till Jerusalem* (Kudüs'e) başlıklı günlüğüne ek olarak dahil edilmişti:

Kont Bernadotte'nin Dakota tipi beyaz uçağı 16 Eylül sabahı programa uygun olarak Beyrut havaalanına indi. Lübnan Başbakanı'yla öğle yemeğinden sonra, grup BM Ofisi temsilcileriyle birlikte Şam'a geçti. Burada saygıyla karşılanan Kont'a muhteşem bir parça işlemeli kumaş sunuldu. Kont bu kumaşı birkaç gün sonra doğum gününü kutlayacakları karısına vermeyi dört gözle beklediğini söylemişti. Fakat tam da o gün cenazesi kaldırılacaktı.

17 Eylül Cuma günü 9.30'da Şam'dan Kudüs'e gitmek üzere yola çıktık. Telsiz operatörü Kalandia Havaalanı'na inen bütün uçaklara ateş edileceğini söyleyerek oraya inmememiz için bizi uyardı. Ona aldırış etmemeye karar verdik ve saat 10.15'te olaysız bir iniş yaptık. Arap Birliği Kuvvetleri'nin Komutanı, BM Ofisi gözlemcileriyle birlikte bizi karşılamak üzere oradaydı. Mandelbaum Kapısı'ndan geçmek yerine Kudüs'e batıdan girmemizi önerdim. Bu daha uzun sürerdi ama daha güvenliydi. Bernadotte bunu kesinlikle reddetti. "Gözlemcilerimle aym tehlikeleri göze almam gerekiyor; eğer gitmezsem sınırı geçmemi engelleme haklarını kabul etmiş olurum," dedi.

Ramallah dönüşü Kudüs'e yaklaşırken arabamıza ateş edildi ama kimse yaralanmadı. Arabadan indiğimizde bir kurşunun sol taraftaki arka tekerleğin göbeğine isabet ettiğini gördük.

Bulutsuz gökyüzünde güneş pırıl pırıl parlıyordu. Tertemiz bir hava vardı. Kudüs deniz seviyesinden 800 metre yüksektir. Birkaç mermi etrafımızda bir yerlere düştü ama bir duvarın arkasında, korunaklı bir yerde duruyorduk. Gözlemcilerden biri kapıyı açmaları için muhafızlara büyük beyaz bir bayrakla kuleden işaret verdi. Mandelbaum Kapısı'ndan bir aksilik çıkmadan geçtik ve Yahudi tarafındaki gözlemcilerin YMCA (Genç Hıristiyan Erkekler Birliği) karargâhına

doğru ilerlemeye koyulduk. Geceyi burada geçirecektik. Hem Genç Hıristiyan Erkekler Birliği hem de Kral Davud Oteli BM Ofisi'nin kullanımına sunulmuştu.

Burada keskin nişancılar çok faal olduğundan Yahudi sınırını geçtiğimizde rahatladım. Bariyer kalkmıştı, ama [Yahudi] muhafız bizi gördüğü zaman bariyeri önce yarı yarıya, sonunda da tamamen indirdi. Durmak zorunda kaldık. Yahudi irtibat subayı muhafıza bağırarak İbranice bir şeyler söyledi. O da bunun üzerine bariyeri kaldırarak geçmemize izin verdi.

Cinayetten sonra bariyerin gizemli bir şekilde kaldırılıp indirilmesinin katillere yolda olduğumuzu gösteren, muhtemelen Bernadotte'nin hangi arabada yolculuk ettiğini belli eden bir işaret olduğundan kuşku duyuldu. Bariyeri geçer geçmez, Yahudi askerlerle dolu birkaç kamyon ve Yahudi kesiminin yöneticisinin yolculuk ettiği zırhlı bir araçla karşılaştık.

Yol şimdi bir tepenin üzerinden geçiyordu. Bir engele takılmadan zirveye ulaştığımızda yolu kapatmış bir cip bizi durdurdu. Bu cip Yahudi ordusunun ciplerinden daha büyüktü. BM Ofisi gözlemcilerinden çalınarak kahverengiye boyandığından kuşkulandık. Görünüşe bakılırsa sürücü cipi gergin bir vaziyette döndürmeye çalışıyordu; sonunda cip yolun ortasında durdu. İçindeki dört adam Yahudi ordusunun haki renkli üniformasını giymişti. Üçü –sağ tarafta oturan iki kişiyle solda sürücünün arkasında oturan adam– arabadan atlarcasına inip bizim aracımıza yöneldi; sürücü cipte kalmıştı. Dr. Hillman geçmemize izin vermeleri için İbranice bir şeyler söyledi. Üçüncü adam koşarak iki arabayı geride bırakıp bizim arabaya yöneldi. Diğerleri gibi o da otomatik bir silah taşıyordu. Camın ardından bize dikkatle baktı. Geçiş izinlerimizi teftiş etmek istediğini sanıp onları çıkarmaya davrandık. Birden silahın namlusunun ağzını camdan içeri sokup birkaç metre mesafeden Bernadotte ve Serot'yu [Albay Serot, Kudüs'teki baş BM gözlemcisi] kurşun yağmuruna tuttu. Saat 17.00 idi. Adam birkaç kez daha ateş ettikten sonra koşarak cipe döndü. Onunla dövüşmek için arabadan inen Albay Bergly'nin yüzü fena halde yanmıştı. Diğer iki adam kendilerini takip etmesini engellemek için ilk arabanın tekerleklerine ateş açtı. Sonra da cipe atlayıp büyük bir hızla gözden kayboldular.

Cinayeti işleyen adamın cipe binecek zamanı olmamıştı. Serot hemen ölmüştü. Bernadotte kendini korumaya çalışırcasına eğilmiş-

ti. "Yaralandınız mı?" diye sordum. Başını sallayarak bir şeyler mırıldandı. Hemen ardından doğrularak oturma pozisyonuna geçti. Büyük bir hızla en yakın hastaneye gittik. Yaralıların taşınmasına yardım ettik. Olay ânında ölen Serot'nun bedenine on yedi kurşun isabet etmişti. Bernadotte'nin bedenineyse altı kurşun isabet etmişti ama bir tanesi kalbine rastlamıştı.

Ertesi sabah katiller France-Express'e Serot'nun ölümünden duydukları pişmanlığı ifade ettikleri bir telgraf çektiler. Amaçları kurmay başkanlığı görevim nedeniyle onu değil beni öldürmekmiş meğer.[3]

XIX

~

FİLİSTİN SAVAŞININ açtığı yaralar hiçbir zaman iyileşmedi. Yıllar boyunca bir çözüm bulması için Birleşmiş Milletler'e bel bağladık ama çözüm asla gelmedi. Bernadotte'nin ölümünün ardından Arap basını, "Dünyanın vicdanı köreldi," beyanında bulundu. Siyonistlerin devleti Batı tarafından çabucak tanınmıştı. Yahudi bir gazeteci daha sonra şöyle yazıyordu:

> İsrail bütün BM kararlarını hiçe saydı ve hiç kınanmadan işin içinden sıyrıldı. Mısır Şubat 1949'da İsrail ile ateşkes imzaladığında, Siyonist birlikler sınır çizgisini aşarak Necef'i ilhak etti. Sonra Akabe'ye geçti ve burada İsrail kuvvetleriyle Arap Lejyonu çatıştı. Birleşmiş Milletler'den bu ilerlemeyi durdurmak adına hiç ses çıkmadı. İsrailliler mütareke sınırının ötesindeki bölgeleri ilhak ettikçe daha çok Arap evsiz kalıyordu. İsrail'i hangi sınırların tatmin edeceğini hiçbirimiz bilmiyorduk; bu konuda hiçbir açıklama yapmamıştı çünkü.

Bir milyon mültecinin evi elinden alındı. Kaçarken, geri dönmelerine izin verilmeyeceğini, hayatlarını bağışlarla sürdürmek gibi bir akıbete uğrayacaklarını öngörememişlerdi elbette. Arap Lejyonu'nun o zamanki başkomutanı Glubb Paşa'nın yazdığı gibi, "1940'ta çok sayıda Fransız ilerlemekte olan Alınan orduları yüzünden evini terk etmiş, ama geri dönmelerine izin verilmişti. Savaş sona erdiğinde onların geri dönme haklarını kaybettiğini iddia eden çıkmamıştı. Bu [gasp] Filistin sorununa vahim bir nitelik katmıştır ve modern tarihteki başka hiçbir savaşla benzerlik taşımamaktadır."[1]

Balfour Bildirisi halka duyurulduğundan beri Filistin'de kaygı ve gerginlik hâkimdi. Genç kızlık günlerimden beri babamın konukları

arasındaki sohbetlere heyecanla kulak veriyordum ve çekilen sancıların soyut olduğu gibi bir düşünceye asla kapılmamıştım. Hayfa ile Beyrut arasındaki yolculuk sahil yolundan üç saatten az sürüyordu. İnsanlar gelip gidiyor, hayatlarımız iç içe geçiyordu. Ama 1930'larda Filistinli kaygılı anneler çocuklarını okulumuza göndermeye başladığından beri Filistin'e duyduğum yakınlığın yeni bir derinlik kazandığını hissediyordum.

Bize gelen ilk grup, orta sınıf nüfusun bir kesitini temsil ediyordu. Hayfa'da yaşayan bir otel müdürünün çocukları olan iki güzel kız ve bir erkek çocuk görgülü ve zekiydi; sporda başarılı, piyanoda da yetenekliydiler. Yafa'dan, tıbbi faaliyetleri bütün güneye yayılmış bir doktorun kızıyla oğlu bize emanet edilmişti. Bir yıl geçmeden doktor çalıştığı hastanede hasta bakarken vurularak öldürülmüş, genç karısı da dul kalmıştı. Yine Yafa'dan bir hükümet görevlisi üç kızıyla oğlunu göndermişti. Ateşli bir milliyetçi olan babaları ülkesinin geleceği konusunda kötümserdi ve büyükannesiyle büyükbabasından kendisine miras kalan meyve bahçelerini kaybetmekten korkuyordu. Hayfalılar iyimser olma eğilimindeydi. Siyonistlerin Arap nüfusunu hiçbir zaman sayıca aşamayacaklarını söylüyor, görünüşe bakılırsa göçmen politikasının arkasında dönen siyasi dolaplar hakkında pek bir şey bilmiyorlardı. Öğrencilerimizden birinin babası olan Hayfalı bir başsavcı, Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nın Filistin sorununu çözeceğine inanıyordu; ondan çok daha az eğitimli olan erkek kardeşi ise kuşkuluydu.

Akkâlı bir kuyumcu bize üç kızı ve oğluyla birlikte gelmişti. Karısı ve kızları gelecek günlerin güvencesi olan altın bilezikler, küpeler ve kolyelerle donanmıştı. 1930'ların sonlarında ve 1940'ların başlarında babalar sınırın bir tarafından öbür tarafına gidip gelirken anneler Beyrut'ta kalıyordu. Dört kızıyla bir oğlunu bize getiren bir annenin gözyaşlarını hâlâ hatırlarım. Zaman zaman geç saatlere kadar okulda kalarak çocuklarının yataklarına yatırılıp üstlerinin örtülmesini izlerdi. Ailesi 1939' da Almanya'dan Kudüs'e göçen on altı yaşında bir Yahudi kızımız vardı. Babası Peygamber Yeşaya hakkında yazılar yazan bir hahamdı. Din araştırmalarına daldığından Filistin siyasetine bütünüyle ilgisizdi. Gerilimin iyice arttığı sıralarda Filistin'i terk edip Lübnan'a yerleşti.

Çatışmalar yoğunlaşıp da insanlar dört bir yana dağıldığında iletişim bazen imkânsız bir hale geliyordu; böyle zamanlarda Kudüs'teki yatılı okullar bize anne babalarının haberi olmadan çok sayıda çocuk gönderiyordu. Bu çocukların geceleri korkuyla çığlıklar atarak uyandıklarını ve yeniden uykuya dalabilmeleri için sarılıp okşayarak onları avutmamız gerektiğini hiç unutmam. Bir sabah yaşları yedi ile on arasında değişen üç tatlı kız çocuğu teyzeleriyle birlikte gelmişti. Yafa'daki anne babalarının başına ne geldiğinden haberleri yoktu ve hiç paraları kalmamıştı. Kızlar korkmuş görünüyordu; teyzeleri kaygılarını dile getirdiğinde gözyaşlarını tutamamıştım. "Hay allah," demişti teyzeleri, "ben bu çocuklara cesaret vermeniz için size gelmiştim, ama siz gözyaşlarına boğuldunuz." Benim de aynı yaşlarda çocuklarım vardı ve bu afallamış küçük yavrucakların hali tarifsiz bir azap vermişti bana.

FELAKETTEN bir-iki yıl önce yatılı öğrencilerimizin hikâyelerini kaydetmeye başladım. O sıralar artık bize gelen Filistinli çocukların sayısı yüzleri buluyordu. Anne babalar çocuklara eşlik edemediğinde, yanlarında genellikle bir şoför ya da sadık bir uşak olurdu. 1947 ilkbaharında Tiberyalı zengin bir Arap ailesinin hizmetçisi Hania ile tanışmıştım. Yirmi dokuz yaşındaydı ama daha yaşlı görünüyordu. Ona Tiberya'daki hayatıyla ilgili sorular sormuştum, ama o Akkâ'dan, deniz kenarındaki o metruk şehirden söz etmek istiyordu:

> Evet, erkek kardeşim tam on yıl önce Akkâ'da asıldı. Orada Saray yakınlarında altı ay hapsedildi, derken haber geldi. İngilizler onu ve üç yoldaşını ölüme mahkûm etmişti.
>
> Olup bitenler korkunçtu. Birkaç ay öncesinde en büyük ağabeyim dağlardaki gizli bir mevziden Yahudi savaşçılara ateş ederken vurularak öldürülmüştü. Ona şehit payesi vermişlerdi ve ülkesi için savaşırken ölmesi annemi biraz olsun avutmuştu. Daha on dokuz yaşında olan Ömer'in ölümüyse çok acıydı. İdam edilmişti ve annem buna dayanamıyordu. "Neden? Yahudiler köyümüzdeki evleri dinamitle havaya uçururken silahına sarıldığı için mi? Onlara ateş ettiği,

onlar da kaçtığı için mi?" Bunlar Arap isyanı sırasında olmuştu. İngiliz askerleri gelip bütün evleri aramış, köyümüzden silahlı on beş genci yakalayıp yargılanmak üzere Akkâ'ya götürmüştü. Annem için çok ağır bir yüktü. Günlerce yemedi içmedi. Sonunda da öldü.

Bunun üzerine Hania Tiberya'da iş aramaya koyulmuş. Üç erkek kardeşi küçükmüş, babasının onlara bakmak için yardıma ihtiyacı varmış. Hania'yla tanıştığımda Tiberya'da savaş kızışıyordu. Bir yıl içinde şehir Siyonistlerin eline geçecekti. "Başımıza ne geleceğini kimse bilmiyor," diyordu. "Yaşamışım ölmüşüm, artık umurumda değil. Ama kardeşlerim... Babamın gözleri görmüyor artık, kardeşlerim de kendi başlarının çaresine bakamayacak kadar küçük."

Bu kitabı böyle hikâyelerle doldurabilirdim. 1946'da yatılı öğrenci olarak gelen on yaşında bir çocuk bana şöyle demişti: "Amcamın evi Celile bölgesinin en büyük eviydi. Geniş bir bahçesi vardı, çok güzeldi. Balkonları göle bakıyordu. Sık sık tatil yapmaya oraya giderdik. İngilizler evi tamamen yıktı. Amcamlar falan hep uzun süre hapis yattı. Önemli bir görevli pusuya düşürülüp öldürüldü diye bir sürü genç asıldı. Şehrimizde silahı olan herkes hapse atıldı. Yaşı yetmişi aşmış yaşlı bir adam silahını teslim etmedi diye asıldı."

Ertesi yıl gelen on beş yaşındaki bir kız, ailesinin uşağının hikâyesini anlattı:

Sadık duvar ustasıydı. Hayfa ve Kudüs'te evler inşa etmişti, bununla övünürdü. Yüzünde koca bir tebessümle dolaşan, elli yaşlarında, dimdik bir adamdı. Ama şimdi Sadık iki büklüm. Köyleri Kalkilye'yi korumaya ant içmiş arkadaşlarını ele vermediği için düşman ona işkence yaparak gözlerini kör etmiş. Bir gece düşman bazılarını yakalamış. İşkence görmüşler. Çoğu geri dönmedi. Sadık yaşlı olduğundan gözlerini kör edip onu çaresiz bırakmakla yetinmişler. Babam ailesine yardım etmek için onu yanında tutuyor. Ama Sadık artık yaşlı ve sefil bir adam, yüzündeki tebessüm de kayboldu.

Yıllar içinde Arap dünyasında birbirinden çok farklı deneyimler yaşayan Filistinli çocuklar okulumuzda sıcak, güvenli bir yuvaya ve dostlara kavuşuyordu.

Varlıklı Suriyeli aileler uzun zamandan beri çocuklarından bazılarını bize yolluyordu. Annesi Türk, babası Suriye Cumhuriyeti'nin eski cumhurbaşkanı ve diplomat olan Süha on iki yaşındayken okulumuza gelmişti. Okuldaki son yılında, babası askeri darbe sonucu tutuklandı. O ve bir grup Suriyeli politikacı Mısır'a sürgüne gönderilmeden önce uzun süre hapiste kaldılar.

Hama'dan varlıklı bir toprak sahibi on çocuğundan dördünü bize göndermiş, gösterişsiz bir tarza sahip yumuşak başlı bir kız olan en büyük kızı bizimle on yıl kalmıştı. Bir sabah babası, yanında iki adam ve elinde değerli bir mor kutuyla odama geldi. Kuyumcu dükkânından geliyordu ve kızının sabah teneffüsünde hediyesini denemesini istiyordu. Üzerinde elmas taşları olan muhteşem bir altın gerdanlıktı bu, ama görünüşe bakılırsa kızın hiç ilgisini çekmemişti. Olağanüstü bir mücevher olmasına rağmen, kızın boynunda pırıl pırıl parlayan altın gerdanlığın görüntüsü beni rahatsız etmişti. Okulda ona farklı değerler öğretmeye çalışıyorduk. Bu olaydan kısa bir süre sonra ailenin düşük ücretli şoförü, kıza babasından maaşına zam yapmasını rica etmesi için yalvardı. Suriye hükümeti 1960'larda özel mülkleri kamulaştırınca ailenin serveti büyük ölçüde uçup gitti.

Bu dönemden önce okulumuza aileleri toprak sahibi sınıfa mensup olan Halepli birçok çocuk gelmişti. Bu çocuklar en küçük ihtiyaçlarının bile uşaklar tarafından karşılanmasına alışmıştı. Yatılı okul onlara ve Cezireli eski Hıristiyan aileler gibi diğer zengin ailelerin çocuklarına bir disiplin anlayışı kazandırıyordu. Çoğu şevke gelerek yükseköğrenim görmeye ve kendilerini meslek hayatlarına hazırlanmaya karar veriyordu. Bütün bunlar geçmişte olup bitenlerden epey farklıydı.

Muhafazakâr ailelerden gelen birçok kız 1930'ların başlarında geleneksel âdetlere uymaya devam ediyordu – en azından belli zamanlarda. Şam'ın köklü bir ailesinden gelen şen şakrak, ele avuca sığmaz bir kız olan Azizi her gün lacivert pilili etek ve beyaz bluzdan oluşan üniformasını giyiyor ve sınıftaki diğer kızlardan farklı görünmüyordu. Ama diğer yatılı öğrencilerle birlikte pikniğe gittiğinde başını siyah bir örtüyle, yüzünü de peçeyle örtüyordu. Formasının üzerine giydiği uzun etekle yüzündeki peçe ancak dağlara tırmanmaya başladığımızda çıkıyor ve Azizi üzerinde forması ve aya-

ğında tenis ayakkabılarıyla, diğerleri gibi serbest bir şekilde dağlara tırmanıyordu. Birçok gündüzcü öğrenci de sabahları uygun biçimde peçelerini takarak okula geliyor, sonra eve dönüş zamanına dek bu örtüleri bir köşeye koyuyordu. Bugün bu formaliteler –en azından gençler arasında– bir kenara bırakıldı.

Suriyeliler kadar olmasa da, II. Dünya Savaşı'ndan sonra okulumuza gelen Iraklı büyükelçilerin, doktorların, mühendislerin ve politikacıların çocuklarının sayısı da dikkat çekici bir düzeydeydi. Bazılarının anne babaları siyasi görevler ya da ülkelerindeki karışıklık nedeniyle Lübnan'da yaşıyordu. Genelde paraları vardı; çocukları da savurgan ve talepkârdı. Çoğu Batı kültürüyle o derece özdeşleşmişti ki anadilini hiç konuşmuyordu. İstisnalar da yok değildi elbette. Öğrencilerimiz arasında, daha sonra Irak'ta diplomatik görev üstlenen ilk kadınlardan biri olan bir kız vardı. Aslında Irak'tan gelen ilk öğrencilerimiz, evde aldıkları terbiye özgürlükçü bir atmosferin yanı sıra muhafazakâr bir toplumun değerlerinin de izlerini taşıyan üç alımlı kızdı. Irak'ın Lübnan büyükelçisi olan babaları her sabah kızlarına okula kadar eşlik eder, sonra da benimle kahve içerek dünya siyaseti konusunda nükteli ve derinlikli tespitlerde bulunurdu. Birçok Arap gibi o da Birleşmiş Milletler'in giderek artan etkisini kullanarak Filistin sorununu çözeceğini düşünüyordu.

1960'ların ortasında gelen son Iraklı grubu iyi eğitim almış, düşünceli çocuklardan oluşuyordu. Çoğunun anne babası yurtdışında eğitim görmüş ama Irak'a dönme konusundaki güçlü istekleri yüzünden oralarda kalmamıştı. Ülkeleri mali açıdan bir refah dönemine giriyor, onlar da köklerini yeniden keşfediyor, petrol ve maden kaynaklarının büyüyen endüstri için sağladığı olanaklarla gurur duyuyorlardı. Iraklı Yahudi öğrencilerimizin çoğu sonunda İtalya'nın yolunu tutacak, bazıları da Hong Kong'a gidecekti. İçlerinden hiçbiri bildiğim kadarıyla Filistin'e gitmedi.

Suudi öğrenciler de savaştan sonra gelmeye başlamıştı. Beş kızdan oluşan ilk grup hayal kırıklığı yaratmıştı; kızlar fazlasıyla savurgandı ve entelektüel meşgalelerle hiç ilgilenmiyorlardı. Servetleri meraklarını iyice azaltmış olan Kuveytliler için de aynı şey geçerliydi. Filistinli anne babalardan dünyaya gelen Suudiler ve Kuveytliler daha ilgi çekiciydi. Çoğu eğitim hayatına Mısır'da başlamıştı ve ge-

nel olarak gayet hevesliydiler. Kendilerini devrimci ve ilerici olarak niteliyorlardı. Çoğu yükseköğrenim için üniversiteye gitti. Suudi kızlar arasında en dikkate değer olan, Süreyya adında on sekiz yaşındaki yumuşak başlı bir genç kadındı. Arapçası özel dersler sayesinde gelişmişti ve Lübnan'ın kır manzaralarını tasvir eden dört başı mamur, cevher gibi lirik şiirler yazıyordu.

1960'ların sonunda ilginç bir Yemenli öğrenci grubu gelmişti. Anneleri Beyrut'ta kalıyor, çocuklarının sorunlarını zarif bir sükûnet içinde çözmeye muktedir görünüyorlardı. O günlerde mini etek modası vardı, ama bu zeki muhafazakâr öğrenciler hiç şikâyet etmeksizin bileklerine kadar uzanan elbiseler giyiyor ve başlarını örtüyorlardı. Anneleri onlara her yerde eşlik ediyordu. Bütün bunlar Beyrut'un o fırtınalı atmosferinde oluyordu!

1956'daki Süveyş Savaşı'ndan sonra Lübnan'a yerleşmeye gelen Mısırlı aileler de kızlarını göndermeye başlamıştı. Bu kızlar genellikle hem Fransızca hem de İngilizce konuşuyor ama neredeyse hiç Arapça bilmiyorlardı, bu yüzden bizim ders programımıza uyum sağlamaları zaman almış ve çaba gerektirmişti. Üst sınıftan Mısırlılar sıradan insanlardan uzak durma ve yalnızca birbirleriyle arkadaşlık etme eğilimindeydi. Cemal Aldülnâsır ülkeyi Araplaştırırken kendi durumlarından rahatsız ve tedirgin olmuş, bu yüzden toplum hayatına daha da yabancılaşmışlardı.

Her zaman okul nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Lübnanlı öğrencilerimiz diğerleri için örnek teşkil ediyordu. Başlangıçta kızlar daha çok rahat bir hayat süren orta sınıftan geliyordu, ama sonra daha yoksul sınıflardan zeki ve gayretli çocukları da okula kaydolmaya teşvik etmeye başladık. Nitekim bu karışımın son derece sağlıklı olduğu ortaya çıktı. Hali vakti yerinde kızlarımız zaman içinde züppeliklerinden sıyrıldı ve maddi açıdan kendileri kadar şanslı olmamakla birlikte genellikle daha atik ve azimli olan öğrencilerle özgürce kaynaştı.

Gündüzcü öğrencilerimiz toplumun her seviyesinden geldiğinden, siyasi görüşleri soğuk savaş döneminin meşum keşmekeşini yansıtıyordu. Önemli meseleler gündeme geldiğinde, aralarında pek güçlü olmasa da önümüzdeki huzursuz günlerin gerilimine dayanmaya yetecek yüzeysel bir birlik oluşurdu. Lübnan sahnesindeki en

önemli mesele Lübnan'ın bir Arap ülkesi olup olmadığıydı. İkinci önemli mesele ise Filistin trajedisinin bizi ilgilendirip ilgilendirmediğiydi. Lübnan'ın bir Arap ülkesi ve Filistin trajedisinin de bizim için temel bir sorun olduğu konusunda benim kafam netti. Çoğunluğun görüşünü paylaştığımı düşünüyordum.

XX

1952 SONBAHARINDA Beyrut'taki evimizden ailemizin Brummana'daki kır evine geçtik. Üç oğlan oradaki Quaker Okulu'na gitmeye hazırdı; o sırada on yaşında olan kızımız Mariam ise Ehliyâ Okulu'na yatılı öğrenci olarak yazıldı.

Dağlardaki hayat bize büyüleyici geliyordu. Mevsimlerin değiştiğini daha yoğun hissediyorduk ve çocuklarımız doğayı bütün nüanslarıyla öğrenerek büyüyordu. Doğanın güz renklerinin ve kış yaklaşırken dağların karlı doruklarının parıltısının tadını çıkarıyorlardı. İlkbaharda kır çiçeklerini ve böcekleri inceliyor, olmamış meyvelerin peşine düşerek ağaçlara tırmanıyor, kışlık sığınaklarından yavaş yavaş çıkmaya başlayan bitkileri inceliyorlardı. Her şey bir yana, köylülerle arkadaşlık ediyorlardı.

Şehrin aksine köyde toplumsal engel ve sınırlamalar pek azdı. Zaman zaman bahçemizin bakımıyla meşgul olan yetmiş yaşlarındaki Esad otuz yılı aşkın bir süredir okulda çalışıyordu ve yedi çocuk yetiştirmişti. ABD'de yaşayan erkek kardeşinin yirmi yıl önce verdiği rengi solmuş bir şapka takardı. Esad bitkilerle ilgilenirken büyük bir özen ve dikkat gösterirdi; bir zamanlar Brummana Lisesi'nde patronu olan Cortas Anne'nin taleplerini hep seve seve yerine getirmişti. Um Michel evimizde hizmet etmek için yakınlardaki bir köyden yürüyerek geliyordu. Yolu yokuştu ve bir saatten fazla sürüyordu, ama elli yaşlarında olmasına karşın bu yolculuğu yaz kış dinlemeden zinde adımlarla yapıyordu. Um Michel I. Dünya Savaşı'nda kocasını kaybetmişti. Altı çocuğuna bakmak için yıllar boyu birçok evde çalışmıştı. Güzel kızları evlenmiş ve hepsi sıkı bir şekilde çalışmaya devam etmişti. En küçük iki oğlu Brummana'daki yeni binalar için

taşlar yontan yetenekli duvar ustaları olmuştu. Bir gün oğullarından küçüğü bir tümör yüzünden görme yetisini kaybetti. Ölümü ani oldu.

Hizmetçilerimiz Rahme ve Cemîli birbirlerine bağlı iki kız kardeşti. I. Dünya Savaşı'nda öksüz kalmışlardı, annemle babam da onları yaşları küçükken aile efradına katmıştı. Kardeşlerden yaşça büyük olanı akraba akraba dolaştıktan sonra, üçüncü çocuğum doğduğunda bana yardım etmek üzere geri dönmüştü. Kız kardeşi daha sebatkâr, bize ve işine daha sadıktı. Mükemmeliyetten hoşlanır, işine yüreğini koyardı. Çocuklar bebekken bana paha biçilmez bir yardımı dokundu. Onların sevgi ve hayranlıklarını başka kimsenin yapamayacağı şekilde kazanmıştı. Kendisinden yirmi yaş küçük bir adamla evlendiğinde, ona hak etmediği ölçüde yoğun bir sevgi ve şefkat gösterdi. Ezilen bir kadının uysallığıyla, onu bencilce dürtüleri için kullanan bir erkeğe itaat ederek gece gündüz çalıştı. Dünyanın bizim yaşadığımız kesimindeki milyonlarca kadın gibi o da erkek dünyasında yaşadığımıza inanıyordu; kadınların rolü erkeklere kul köle olmaktı. Daha aydınlanmış bir kültürde dünyaya gelmiş olsa isyankârlık belirtileri gösterebilirdi. Fakat bütün bunlara rağmen genç kuşaktan aile üyelerinin çoğunun çok sevdiği biriydi.

Aşçı Selîmi ben bu kitabı yazarken hâlâ bizimle. Neredeyse seksen yaşında, beyaz saçlı, dişsiz ve sağır olsa da, gözlerindeki o pırıltıyla yirmi yıldır pek değişmemiş gibi. Uyanık bir zihne sahip olan, etrafındaki her şeyi ve herkesi sorgulayan, güncel aygıt ve bilgilerle ilgilenen Selîmi'nin nadir rastlanan, zamandışı bir özelliği var. Mariam'ın oğlu, torunumuz Wadie bir keresinde, "Selîmi hiç genç oldu mu?" diye sormuştu. Gerçekten de Selîmi çok yaşamış, görmüş geçirmiş biri. I. Dünya Savaşı sırasında birkaç kilo un almak için nasıl bütün gün yürüdüğünü hatırlıyor. Türkler Doğu'yu yönetirken ülkeyi kuşatan açlık ve sefaleti hatırlıyor. Radyo, telefon, uçak ve asansör gibi yirminci yüzyıl icatları için kendi Arapça sözcüklerini uydurdu. İngiltere, Fransa, Amerika ve Afrika'yı kapsayan hayali bir coğrafyası var, ama daha derin bir anlamda onun için dünya Irak'tan öteye geçmiyor. Ona açıklamayı asla beceremediğimiz bir şey varsa, o da insanın Ay'a ayak basmış olduğudur!

Ev halkının dışında, köyün en iyi berberi sayılan ve her zaman herkese yardıma hazır olduğundan bütün köy halkı tarafından sevi-

len Yusuf'u tanıdık. Bir keresinde, bir araba kazasından sonra kazazedelere yardım etmek için bir müşterisinin tıraşını yarım bırakmıştı. Bir başka sefer de küçük bir kız kayıp köpeğini bulmasına yardım etmesini istediği için müşterisini bırakmıştı. Yusuf savaş sırasında Britanya ordusuyla birlikte çalışmıştı ve bağlantılarıyla gurur duyuyordu, ama hümanist bir insandı ve savaşa karşıydı. Bir keresinde bir subay tutuklanmasını talep ederek onu şaşırtmıştı. "Neden?" diye sormuştu Yusuf.

"Yaşlı, görkemli bir yılanı öldürdün."

"Başkalarını kurtarmak için yaptım."

"O yılan zararlı değildi," demişti subay, "hayvanlara karşı merhametli olmalısın."

"Sen de meslektaşlarınla birlikte her gün masum gençleri öldürüyorsun," diye haykırmıştı Yusuf. "Neden insanlara karşı merhamet vâzetmiyorsun?"

1948'deki toplu göçten sonra bir grup Filistinli aile Brummana'nın dinginliğine sığınmıştı. Çoğu şaşkındı; topraklarını ve mülklerini bırakıp tehlikeden kaçmışlardı, dönüş umuduyla yanıp tutuşuyorlardı, ama bu umudun gerçekleşeceğine dair hiçbir garanti yoktu. Yaşlı nazik bir adam olan ayakkabı boyacısı Akkâ'dan gelmişti. Eskiden duvarcıydı ve Şam, Hayfa, Kudüs ve Bağdat'ta büyük yapıların inşa edilmesine katkıda bulunmuş olmakla övünüyordu. Filistin'den ayrılmaya zorlandığında, bulabildiği yegâne iş ayakkabı boyacılığı olmuştu. Yıllar sıkıntı içinde geçerken, bu Filistinli mültecilerin çocuklarının çoğu Kanada ya da Avustralya'ya göç etti.

Bir grup Avrupalı ve Britanyalı da Brummana'yı ev bellemişti. Köye muhtemelen Tiberya'dan gelmiş sefil ve ayyaş bir Yunanlı vardı. Sağlık durumu iyi değildi, sokaklarda sessizce yürürdü; insanlar bir-iki kelam ederek onu selamlasalar da arkadaşı yoktu. Başlangıçta Almanya'dan Hayfa'ya göç etmiş olan Maurice ve kız kardeşinin, çocukların sevdiği her türlü yiyeceğin bulunduğu bir dükkânları vardı. Damarlarında Alman, Etiyopyalı ve Britanyalı kanı dolaşan Wega Little kozmopolit bir atmosfere sahip bir otel işletiyordu. Bayan Little, Cortas Anne'ye I. Dünya Savaşı sırasında bölgeyi kasıp kavuran açlık, Britanyalılar karşısında kaçan yenik düşmüş Türk askerleri ve II. Dünya Savaşı'ndaki Müttefik ordularıyla ilgili çok sayıda hi-

kâye anlatmıştı. Kızı Sylvia gençliğinin baharında yaşama isteğini kaybetmişti. Genellikle boş bir günün sonunda bir içki bardağında teselli buluyordu.

Oğullarımızın devam ettiği Brummana Lisesi'nin 1950'lerde yirmiden fazla milliyeti temsil eden altı yüz öğrencisi vardı. Yatılıların çoğu komşu Arap ülkelerinden, ağırlıklı olarak da Suriye'den geliyordu. Genel olarak varlıklıydılar ve pek azının belirli bir amacı vardı. Öte yandan gündüzcü öğrenciler uzak köylerden geliyordu ve genellikle yoksuldular ama saygın konumlara ulaşmak için çok çalışıyorlardı.

Okulun başında Herbert ve Gwen Dobbing vardı, Britanya'dan gelmiş ve topluluğun hayranlığını kazanmış bir çift. Okul müdürü Herbert öğrencileri seviyor ve onlara klasik müzik tutkusu aşılıyordu. Bizim oğlanlar tiyatrodan ve neşeli tiyatro eğitmeni Freddy'yle çalışmaktan büyük keyif alıyordu. Freddy nükteli şiirlerden ve nesir eserlerden parçalar okumakta ustaydı ve her zaman şen alkışlar toplardı.

Yaz gelip de okul kapandığında Brummana dinginliğini kaybediyordu. Oteller doğudan ve batıdan gelen tatilcilerle tıklım tıklım doluyordu. Yazın en önemli olayı, dünyanın dört bir yanından tenisçileri ve hayranlarını cezbeden Uluslararası Tenis Turnuvası'ydı. Köy yavaş yavaş gelişiyordu. ABD'den dönen varlıklı Lübnanlılar binalara ve otellere yatırım yapıyordu. Gece kulüpleri ve restoranlar nam salıyordu. Ama gelişme Brummana'nın mütevazı cazibesini gölgeleyen nahoş bir materyalizmi de beraberinde getirmişti.

Bu değişiklikler olurken, mutlu yuvamızın sağlam direği ve torunlarının taptığı değerli insan Cortas Anne'nin kıymetini her geçen gün daha da iyi anlıyordum. Yurtdışından bir arkadaş bir keresinde şöyle demişti: "Ülkenizde ailenin en yaşlılarının en küçüklerle birlikte olup vakit geçirmesi beni her zaman etkilemiştir. Bu âdet Batı'da hayatımızdan çıktı. Aile bölündü."

Doğu'da ise belki de bölünmeyen tek şey aileydi. İşleri yoğun olan bizim gibi anne babalar için, yaşlı kuşağın bilgeliği ve deneyimi ev hayatımıza düzen ve ritim getiriyordu. Büyükanne biz yokken çocuklara göz kulak oluyordu. Sıcak bir şekilde karşılanacaklarından emin olduğumuzdan arkadaşlarımızı ve tanıdıklarımızı her za-

man eve davet edebiliyorduk. Her şey evimizin *first lady*'si tarafından mükemmel biçimde ayarlanıyordu. Onun sayesinde çocuklarımın Batılı çocukların pek azında olan bir şeyi, yaşlılara saygılı olmayı öğrendiğinden eminim.

Büyükanne tarihler konusunda şaşırtıcı bir belleğe sahipti. Yaşlı köylüler kendi aile üyelerinin yaşını gelip ona sorarlardı. Onların hangi yılın hangi gününde doğduklarını hatırlamakla kalmaz, genellikle doğum saatini de tam olarak söylerdi. Büyükanne doğum günlerini sever ve ailesi geniş olduğundan sık sık pasta yapardı. Bir keresinde, o zamanlar altı yaşında olan Remzi birkaç gün sonra okulun bir günlüğüne tatil olduğunu öğrenince öğretmenine nedenini sormuş. "O gün Peygamber Muhammed'in doğum günü," diye cevap vermiş öğretmeni. "Peygamberin kim olduğunu biliyor musun?"

"Bilmiyorum," demiş Remzi, "ama büyükannem mutlaka biliyordur, inşallah onun için pasta da yapar."

Büyükanne yaşlandığında, o zamanlar on dört yaşında olan büyük oğlumuz Nedim'den pastanın hamurunu karıştırmasını rica ederdi. Elinde yemek kitabı, her malzemenin ölçülüp tartılmasına özel bir dikkat gösterirdi. Yemek pişirmekle pek ilgilenmeyen on iki yaşındaki Remzi, "Hale bak, kadın gibi aşçı olmuşsun," diyerek ağabeyiyle dalga geçerdi. Nedim de "Bu aşçılık değil, besin kimyası," diye karşılık verirdi. Nedim besin kimyasının tadını çıkarmayı yetişkin yaşamında da sürdürerek, doktorluktan fırsat buldukça karısına büyükannesinin tariflerini uygulamasında yardımcı oldu.

Cortas Anne 16 Aralık 1967'de vefat etti. En küçük torununun doğum gününde yığılıp kalmıştı. "Bugün Lina'nın doğum günü," demişti. "Birileri onun için pasta yapmayı akıl etti mi?" Bunlar son sözleriydi.

XXI

EKİM 1954'te Amerika'yı bir kez daha ziyaret ettim. Evlerinde kaldığım, New Jersey'de yaşayan varlıklı Quakerlar olan Stokes ailesi kuşaklardır hayırseverlikleri ve dünya barışına bağlılıklarıyla tanınıyordu. Okullarda ve toplantılarda çeşitli dinleyici kitlelerinin yanı sıra bir grup varlıklı Amerikalı'ya hitaben Filistin sorunu hakkında konuşma fırsatına kavuştuğum için minnettardım. Sözlerim devede kulak olsa da, belki hakikati bilmek isteyenler üzerinde küçük bir etki yaratmıştır.

Konuşmalarımda Kont Bernadotte'den ve uğradığı suikastın ardından Birleşmiş Milletler gözlemcilerinin bulgularından söz ettim. Beyrut'ta bu ekibin dikkate değer bir üyesi olan Komutan E. H. Hutchinson ile tanışmıştım. Ortadoğu'ya 1951'de, yeni Siyonist devletin barış istediğine ve buna tek engelin Araplar olduğuna inanmış olarak gelmişti. Araplar Komutan Hutchinson'ı birkaç kez ziyaret etmişti, ama onun görüşlerini değiştiren bizim fikirlerimiz değildi. Komutan olguların peşindeydi ve doğruluğuna güvenebileceği birçok olguya rastlamıştı.

Bernadotte son raporunda bölgede barışın önündeki en büyük engelin Filistinli mültecilerin içinde bulunduğu zor durum olduğunu ifade etmişti. İlk BM raporlarından biri Arap mülteci ailelerin askerden arındırılmış bölgelerdeki evlerine dönmelerini sağlamaya yönelik bir adım olarak aile reisleriyle görüşmeler yapılmasını öneriyordu. Birçok Arap görüşmeye gönüllüydü, ama pek azının gözlemcilerle buluşmasına izin verilmiş ve raporda İsrailllilerin Arapların evlerine dönme hakkını reddettiği belirtilmişti. Bu arada sınır baskınları devam ediyordu; İsrail'in düşüncesizce çizilmiş olan sınır çizgi-

si köyleri ve kasabaları ikiye bölerek, Kudüs'ün yüreğinde yaralar açacak belaya davetiye çıkarmıştı. Birçok Arap köyü topraksız kalmıştı.

Komutan Hutchinson'ın ilk büyük soruşturması İsrail'in 1952 yılının ocak ayında Beytüllahim yakınlarındaki baskınıyla ilgiliydi. Erkekler, kadınlar ve çocuklar evlerinde silahla vurularak öldürülmüştü. İsrail bu eylemi yüzünden Karma Ateşkes Komisyonu tarafından kınanmış, ancak komisyonun liderleri sorumluları yargılamak için hiçbir girişimde bulunmamıştı. Bu, İsrail'in BM gözlemcileri tarafından dikkatle belgelenen ama Batı basınında yer almayan birçok eyleminden biriydi.

En büyük sorun İsrail güçlerinin Kudüs'ün nihai fethine hazırlık olarak şehre çok sayıda silah taşımaya başlamasıyla yaşanmıştı. Hali vakti yerinde Arapların mülklerine ve evlerine çoktan el koymuş, okulları ve hastaneleri ele geçirmişlerdi. Şimdi de Eski Kent adı verilen küçük tarihi bölgeyi ele geçirmeye azmetmişlerdi. Ama Araplar alarma geçmiş ve bu defa boyun eğmemişti.

Araplar BM antlaşmasına uyarak İbrani Üniversitesi bölgesini bir ada olarak BM denetimine bırakmıştı. Bu denetimi eninde sonunda İsrail'in devralacağı hiç akıllarına gelmemişti. Arap kuvvetleri iki haftalık aralıklarla bir İsrail konvoyunun muhafızlara erzak götürmek üzere Eski Kent'ten geçmesine izin veriyordu. İsrailliler birçok kere silah ve dinamit kaçırmaya çalışmış, ancak BM gözlemcileri tarafından yakalanmıştı.

Amerikalı dinleyicilerime bunları anlattım ve bazı bilge Yahudilerden alıntılar yaptım; bu Yahudilerden bazıları henüz kurulmadan önce Siyonist bir devlete karşı olduğunu cesurca ifade etmişti. Onlara Chaim Weizmann'ın 1952'deki ölümünün ardından resmen İsrail cumhurbaşkanlığı teklif edilen Albert Einstein'dan söz ettim; teklifle birlikte onun Princeton'a değil Yahudilere ait olduğunu belirten bir not gönderilmişti. Ne var ki İbrani Üniversitesi'yle yakından ilgilenen Einstein Yahudi milliyetçiliğini reddetmiş, iki uluslu Filistin devletini desteklemiş, şiddet ve terörizmi kınamıştı.

"Devlet fikri pek hoşuma gitmiyor," demişti. "Bunun neden gerekli olduğunu anlamıyorum. Dar görüşlülükle bağlantılı bir fikir bu. Filistin'de bir Yahudi devletinden ziyade, Araplarla birlikte yaşa-

ma temelinde varılacak makul bir anlaşmayı çok daha fazla tercih ederim."

Philadelphia yakınlarındaki Haverford College'da konuşma yaptığımda öğrenciler beni dikkatle dinledi ama bazı profesörler kendi fikirlerinden memnun görünüyordu. Çoğu İsrail'in yıllar süren saldırgan savaşlar sonucu ortaya çıktığını idrak edememişti. O zaman ABD'de Siyonistlerin entelektüel çevreleri etkileme konusunda aktif bir şekilde çalıştığım ve dolayısıyla Amerikan kamuoyunun genelinin dünyamızı şekillendiren birçok şeyden habersiz olduğunu fark ettim.

Cleveland'da uluslararası bir konferansa katıldıktan sonra Washington D.C.'ye uçtum. Başkent rüya gibiydi. Sonbahar yaprakları şehrin mermer anıtlarını aydınlatıyordu. Potomac Irmağı ateş kırmızısı ve sarı yapraklarla alev alev bahçelerin arasından akıyordu. Uçağımız indiğinde havaalanı hıncahınç doluydu. Özgürlük arzusunun hâkim olduğu Doğu dünyasından geldiğimden en çok Lincoln Anıtı'ndan etkilenmiştim. Beyaz tabletlerin üzerinde yazanları düşünerek orada oyalandım. Amerikalı siyasetçilerin bu sözleri okuyup okumadığını merak ettim. Eğer okuyorlarsa seslerini özgürlüğün lehinde yükseltmekte neden tereddüt ediyorlardı? Neticede her şey ortadaydı, Filistin meselesi hakkında Arapların sözlerine inanmak zorunda değillerdi.

Aşağı yukarı bir yıl sonra, Aralık 1955'te, o zamanlar İsrail'deki önemli bir siyasi örgütlenme olan İhud Derneği şu açıklamayı yaptı:

> Artık hakikatle alenen yüzleşmeliyiz. Mültecilerin topraklarına geri dönmelerine karşı çıkmak gibi bir hakka ahlaken sahip değiliz. Amerikan Yahudilerinden bağlandıkları ülkelerini terk edip başkalarından çalınmış ve gerçek sahipleri evsiz ve sefalet içinde kalmış bir yurda yerleşmelerini talep etmeye hakkımız yok. Karşılığını ödemeden bir Arap'ın evini işgal etmeye hakkımız yok. Aynı şey tarlalar, bahçeler, dükkânlar ve mağazalar için de geçerli. Başkalarının mülkleri üzerinde bir yerleşim inşa etmeye hakkımız yok. Bunu yapmak hırsızlıktır. Şu seçimle karşı karşıya bulunuyoruz: Ya hakikatin sesine kulak vereceğiz ya da o sesi dinlemeyip hem kendimizin hem de gelecek kuşakların başına kötülük ve felaket getireceğiz.

XXII

İMPARATOR olmak ne demek ki? Çiftçilik ondan daha asil!" Bir gün okulda kızlar arasında kopan bir hengâmenin ortasında yatılı öğrencilerden biri böyle haykırmıştı. Sebep: bir kraliyet düğünü, İran Şahı'nın bu kez zarif Farah Diba'yla yapacağı üçüncü evliliği. Radyo spikerleri haberleri soluk soluğa veriyordu. Televizyonda yeni imparatoriçenin pırıl pırıl parlayan mücevherlerinin fotoğrafları gösteriliyordu. Fakat benim çocukluğumda böyle bir olay gençler arasında heyecan yaratırken, 1950'lerin sonunda tartışma nedeniydi. Filistinli öğrenciler olup bitenden tiksiniyordu, İranlılar bölünmüştü, konuya kayıtsız olan diğerleri ise kendi görüşlerini ısrarla savunan kavgacıların umurunda değildi.

Tarih yön değiştirmişti. Birkaç yıl önce, 1952'deki Mısır devriminin arifesinde Kral Faruk kimsenin uğraşmayacağı kadar önemsizdi. Benim gençliğimde onun atalarının kahramanlıkları Arap tarihinin renkli bir bölümünü oluşturuyordu. Büyük dedesi ülkeyi Napolyon'un seferlerinden kurtarmıştı. Dedesi İbrahim Paşa imparatorluğu Suriye, Filistin ve Arabistan'ı kapsayacak biçimde genişletmişti. Genç Faruk tahta 1936'da, Britanya'nın sömürgelerin dizginlerini sıkılaştırdığı bir zamanda çıkmıştı. Umut dolu bir atmosferde bütün Arap ülkeleri tarafından desteklenirken Arap bağımsızlığının itibarını koruyabilirdi. Ama bunun yerine açgözlülüğe, kendi tutku ve arzularına kapılıp dibe vurmuştu. İmparatorluğun Afrika ve Hindistan'a önemli bir ikmal ve ulaşım yolu olan Süveyş Kanalı'nın denetimini bütünüyle Britanya'ya vermişti. 1950'lerde Nâsır'ın önderliğindeki genç subayların tek istediği kralın devre dışı kalmasıydı. Faruk

tahttan çekilmeyi kabul ettiğinde, Mısırlılar rahatlayıp bir oh çektiler. Onur kırıcı bir akıbete uğrayan Faruk 1966'da öldü.

Arap gençliğinin yeni idolü Nâsır'dı. Nâsır onlara gurur aşılamış ve dönemin sömürge karşıtı militan ruhunun simgesi olmuştu. 1955 yılının mart ayında bir sabah okula geldiğimde öğrencilerimizin protestosuyla karşılaştım. Irak'ın güçlü başbakanı Said Nuri'nin Arap dünyasının her yanında savunduğu Bağdat Paktı'nı, Britanya ile kurulan soğuk savaş güvenlik ittifakını protesto ediyorlardı.[1] Britanya Irak için vazgeçilmezdi ve Nuri aylardır Mısır'ın liderlerini Batı'yla resmen aynı safta yer almanın avantajları konusunda ikna etmeye çalışarak Irak'la Mısır arasında mekik dokuyordu. Ama Nâsır ve meslektaşlarının Batı'nın ikiyüzlülüğüne dair üzücü hatıraları vardı ve başka bir pakt imzalamanın akıllıca olmadığını düşünüyorlardı. "Britanya en az yetmiş defa kanaldan çekilme sözünü çiğnedi," diyorlardı. İtalyanlar Müttefikler tarafından Libya'dan çıkarılsa da, Britanyalıların planları kalmak yönündeydi. Fransızlar da Tunus'taki üslerini korumakta ısrar ediyordu. Ayaklanmaların baş gösterdiği Cezayir'deki acımasız denetimlerini sürdürüyorlardı. Fas Sultanı'nı tahtından indirip yerine bir dalkavuk geçirmişlerdi.

Mısır'da genç subaylar bağımsız bir duruşu savunuyordu. Iraklı ve Mısırlı liderler Irak dağlarındaki Sarsand'da buluşmuş, ama mutabakata varamamıştı. Nâsır esaretten kurtuluşun tek muhtemel yolunun, Batı'nın karşısına birleşmiş, bağımsız bir Arap cephesi olarak çıkmaktan geçtiğini savunuyordu. Irak açısından bu düşünülemezdi. Nuri Mısır'ı görmezden gelerek diğer Ortadoğu ülkeleriyle Batı yanlısı bir cephe oluşturmaya karar vermişti; genç Arap ülkelerinin peşinden geleceğine emindi. Türkiye, İran ve Pakistan paktı imzalamaya davet edilmişti. Pakt imzalanır imzalanmaz Arap dünyası itirazlarla çalkalanmıştı. Öğrencilerimizin protestosu bunun bir parçasıydı. Meydanlarımız gösteri ve yürüyüşten geçilmiyordu. Gençler sokaklarda sıralanıp Batı karşıtı sloganlar atıyordu. Mısır'daki genç devrimci grup yeni kuşağın desteğini kazanmıştı.

Arap dünyası dışında siyasette bağımsızlık fikri güçleniyordu. O yıl daha sonra Endonezya'nın Bandung şehrinde dokuz Arap ülkesiyle yirmi Asya ve Afrika ülkesinin temsilcileri toplanıp sömürgecilik sorununu ve bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkeler arasında

karşılıklı desteğin gerekliliğini irdeledi. Nâsır'ın önderlik ettiği Arap liderler Filistin için sembolik bir zafer kazanmıştı. Bandung Konferansı katılımcıları konuyla ilgili BM kararlarının uygulanması konusunda ısrarlıydı, zira İsrail bu kararlara meydan okumaya devam ediyordu. Başbakan David Ben-Gurion 1949'da hükümet merkezini Kudüs'e taşımış ve bir-iki yıl içinde bütün İsrailli bakanlar da oraya yerleşmişti. Bu yasadışı eylemi tek bir güçlü ülke bile kınamamıştı. Dag Hammarskjöld 1953'te BM Genel Sekreteri olduktan sonra kınamıştı ama yalnızdı.

O soğuk savaş yıllarında küçük ülkelerin hissettiği huzursuzluğun şiddetini ne kadar vurgularsak az. BM savaşı durdurmak için kurulmuştu ama savaş vardı. NATO insanlığın büyük bir kısmını yeryüzünden silecek bir felaketle baş edebilecek, tarihteki en güçlü askeri ittifaktı ama dünya halklarının çoğunun onu kontrol etme gücü yoktu. 1956'da NATO'nun yedinci doğum gününü kutlayan bir radyo programı dinlediğimi hatırlıyorum. Dokuz yaşındaki oğlum Sami de benimle birlikte dinliyordu. Programın ayrıntılarıyla hiç ilgilenmeyen Sami sadece şunu öğrenmek istemişti: "Savaş çıkarsa kim yanımızda, kim karşımızda olacak?"

"Ne savaşı?" demiştim ben de. "Savaş falan yok. Savaş bitti. Böyle şeyler için kaygılanmana gerek yok. Kimse bize karşı değil."

"Acaba sağır falan mı oldun sen anne?" demişti Sami. "Yoksa aptal numarası mı yapıyorsun?" Dokuz yaşındaki bu çocuğun dünyanın üzerine çöken korkunç tehdidin farkında olduğunu anladığımda üzülmüştüm.

Öte yandan o yıllarda Nâsır sayesinde Arap dünyasında hissettiğimiz güven duygusunu hafife almak da yanlış olur. Mısırlı bir muhabir bunu zamanında herkesten iyi ifade etmişti:

> Nâsır'ın kanalı millileştirdiğini kimse unutamaz ve Mısır dışında kimse bunun Mısırlılar için ne anlama geldiğini anlayamaz. Onlar [Britanyalılar ve Fransızlar] binlerce Mısırlı'yı kırbaç zoruyla köylerinden alıp kanalı onlara kazdırdılar. Elli bin Mısırlı öldü, sonra da onu azar azar bizden çaldılar. Kanalı geri alan Nâsır'ın bizim için nasıl bir anlam ifade ettiğini asla anlayamazsınız. Hatalarına rağmen –ki az hatası olmadı– Nâsır başka hiçbir Arap yöneticinin yapmadığı bir şeyi yaparak bizde bir özsaygı ve haysiyet duygusu uyandırdı.

Nâsır 26 Temmuz 1956'da İskenderiye şehrinden şöyle haykırmıştı: "Süveyş Kanalı Mısırlılar tarafından inşa edilmiştir, Mısırlılara aittir." Kocam ve kayınbiraderimle birlikte arabayla Beyrut'a giderken şaşırtıcı haberi radyodan duyduk. "Ne aptallık!" dedi bir tanesi. "Batı'ya nasıl meydan okuyabiliriz?" Ürkütücü bir girişimdi bu. Kocam da kayınbiraderim de işadamıydı ve Lübnan'ın iş çevrelerindeki çoğu kişi gibi onları da en çok önceden kestirilemeyen şeyler endişelendirirdi. İran'ın Muhammed Musaddık'ın başbakanlığı sırasındaki millileştirme denemesi de belleklerinde taptaze duruyordu. Nâsır orada neler olduğunu görmemiş miydi? Musaddık 1951'de petrol sanayiini millileştirmişti. Bunun üzerine Britanya ülkeyi abluka altına alıp ekonomik krize sokmuştu; 1953 yılına gelindiğinde Musaddık bir darbeyle görevinden alınmış, reform da sona ermişti. "Nâsır hırslarını tatmin etmek için neden Mısır'ın geleceğini tehlikeye atıyor?" diye soruyorlardı.

Lübnan basınının bir kısmı bu gözüpek edimi benzer bir üslupta eleştiriyordu. Yaz boyunca kocamın Lübnan'daki işi de bütün yerel girişimler gibi ters gitti. Ama halk Nâsır'ın duruşu karşısında gayriiradi bir hayranlığa kapılmıştı. Sonraki aylarda kanalda trafik normal seyrini sürdürdü. Yirmi dört saatte bir yaklaşık elli gemi, kılavuzluk hizmeti karşılığında her zamanki ücreti ödeyerek kanaldan geçiriliyordu. Bir grup Avrupalı kılavuz kaptan işbirliğini reddedince, bu görevi Mısırlı ve Rum kılavuz kaptanlar devraldı. Lübnan'da kamuoyu Nâsır'ın yaptığına alkış tutarken hâkim düşünce de değişmeye başlamıştı. "İlk defa düşmanlarımıza karşı çıkmaktan korkmayan bir liderimiz oldu," diyordu insanlar.

Filistin trajedisi Avrupa'ya güvenilemeyeceği yönündeki inançları pekiştirmişti. Mısır Çin'i tanıdığı ve Sovyet blokundan silah satın aldığı için Dünya Bankası Assuan Yüksek Barajı'na finansman sağlama taahhüdünü geri aldığında herkes dünya topluluğunun Mısır'ı aşağılamaya kararlı olduğu düşündü. Nâsır barajı finanse etmek için kanalı millileştirdiğini söyledi ve bu beyanla Batı'dan bağımsız olduğunu kanıtladı. Onun da dediği gibi, "Kanımızın son damlasına kadar haklarımızı savunmak zorundayız".

Nâsır'ın kanalın hissedarlarına tazminat ödeneceğine dair güvence verdiği konuşmaları radyodan yayımlandı. Mısır şehirlerinde ya-

bancılara karşı hiçbir vukuat olmadı. Herkese nazik davranılıyordu. Sokaktaki sıradan insanlar güçlü bir liderden dolayı duyulan gurunun farkındaydı sadece.[2] Ama sonbahar geldiğinde Rumlar hariç bütün Avrupalı kılavuz kaptanlar kanal bölgesinden ayrıldı. Ekim sonunda İsrailliler Gazze'yi ve Sina Yarımadası'nı istila etti. Birkaç gün içinde Britanya ve Fransa da kanal bölgesini istila etmişti. ABD Başkanı Eisenhower'm ve BM'nin müdahalesiyle son bulan kısa bir savaştı bu. Britanyalılar ve Fransızlar yıl sonuna kadar geri çekilmeye zorlandı; onlardan birkaç ay sonra da İsrailliler çekildi.

Birçok Arap bugün hâlâ Eisenhower'm en cesur Amerikan başkanı olduğunu düşünüyor. Halka hitaben yaptığı bir konuşmada söyledikleri her zaman büyük bir değer taşıyacak:

> Hukuk olmaksızın barış olamaz ve bize karşı gelenler için farklı, dostlarımız için farklı uluslararası kurallar uygularsak hukuk da olamaz. Bir kimseyi nasıl adıyla ya da devraldığı mirasla değil de yaptıklarıyla ve temsil ettikleriyle değerlendiriyorsak, başka ülkeleri de böyle değerlendirmeliyiz.

Ancak savaştan sonra Britanya Mısır'ı boykot etti ve ülkenin Batı bankalarındaki varlıkları dondurulduğu. Savaşın yol açtığı hasar yüzünden kanal işletilemiyordu, dolayısıyla buradan elde edilen gelir de kesilmişti. 1957 yılının ocak ayında basın Nâsır'ın ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'a başvurarak Mısır'ın bir hafta güçbela yetecek bir stoka sahip olduğu buğday, penisilin ve petrol gibi maddeler için acil yardım talep ettiğini duyurdu. Dulles bu talebi reddetti. Nâsır hastanelere ilaç satın alınabilmesi için Mısır'ın dondurulmuş dolarlarının bir kısmının serbest bırakılması talebiyle Washington'a ikinci kez başvurdu. Bu başvuru da reddedildi. O zaman Nâsır yüzünü Rusya'ya döndü. Derhal mebzul miktarda buğday ve ilaç sağlandı. Bu haberi bana, beni Eisenhower hayranı olarak yargılayan biri vermişti. Haber doğrulandığı zaman Amerika'ya güvenen herkes mahcup oldu.

Biz Amerika'yı bir kurtarıcı olarak hayal etmiştik. Değildi. Süveyş'e müdahale etmek için kendi nedenleri vardı. Savaştan sonra Avrupa artık imparatorluk gücü olmaktan çıkmıştı. Bütün sömürge-

lerin bağımsızlığına kavuşması yıllar sürecekti, ama Britanya ve Fransa bir daha dünyamıza geçmişteki gibi hâkim olamayacaktı. Artık yeni bir güç vardı ve babamın otuz yıl kadar önce söylediği şeyi hatırlamadan edemedim: "Kimse bizi kara kaşımız kara gözümüz için sevmiyor."

XXIII

Darmadağın Olmuş Bir Yerden Parçalar

~

1957

BEKAA VADİSİ'NİN kızıl toprağının kokusu nisan çiyiyle taptazeydi. İnce bulutlar masmavi bir gökyüzünde süzülüyordu. Bizim eski Ford Filistin'e giden ve işgal altındaki toprakların dışında kalan yeni yol boyunca ilerliyordu. Çocuklarımız çok heyecanlıydı. İlk kez Suriye ve Filistin'e geçeceklerdi. Kutsal Kitap hikâyelerinden bildikleri Kutsal Topraklar'ı az sonra gözleriyle göreceklerdi. Şam kapısında meyve bahçelerinin kokusu havada buram buram tütüyordu, ama duracak zamanımız olmadığından Huran'ın yeşil buğday tarlalarının arasına daldık. Sığır sürüleri açık yol boyunca ilerliyordu; uzakta deve kervanları görünüyordu.

Yüzyıllar boyunca Fenikeliler ve Romalılar, Bizanslılar ve Araplar tarafından kullanılmış olan sahil yolu şimdi kapatılmıştı. Çocuklarımız hiçbir zaman büyük dedelerinin tarihi hac yolundan gidemeyeceklerdi. Şimdi onların ve bizim yolumuz Transürdün'ün çorak topraklarında kavisler çizerek uzanan daha uzun bir yoldu. Pencereden merakla dışarıyı seyreden en küçük oğlumuz Sami, "Çobanların tüfek taşıyacağı hiç aklıma gelmezdi," demişti.

Yollar yeni bölünme hikâyesini anlatıyordu. Kutsal Şehir'e yaklaşırken yorgun bir polis ıslık çalarak bizi gitmek üzere olduğumuz güzergâhtan döndürdü. "O yoldan gitmeyin! O eski yol; düşman toprağıyla kesişiyor!"

Beytüllahim'den Kudüs'e uzanan güzergâh artık kısa bir yolculuktan ibaret değildi, uzun ve dolambaçlıydı. Yakınlardaki tepelerde çobanlar bugün meleklerin şarkısını duyacak olsaydı, ahıra kadar uzun bir yol tepmeleri gerekirdi.

Lutherci Augusta Victoria Hastanesi'nin karşısındaki bir tepenin üzerindeki kuşatılmış Yahudi toprağında mevzilenmiş İbrani Üniversitesi'ne giden bütün yollar Doğu Kudüs'ten geçiyordu.

Paskalya sabahı. Kudüs'te kadim bir geleneğe uyan binlerce hacı gece boyunca Diriliş'i bekleyerek dua etmişti. Şafak sökerken, İsa'ları dirildiğinde, yüreklerinde merhamet sözleriyle dağıldılar. Kilise çanları çaldı. Müezzinin okuduğu ezanın berrak sesi sokaklarda yankılandı. Halife Ömer'in yedinci yüzyılda dilediği gerçek ve sonsuz Kudüs'tü bu. Ama bir seraptı.

KUTSAL ŞEHİR'DEN sabahın erken saatlerinde ayrılıp kavurucu sıcakta Eriha'ya doğru ilerlemeye koyulduk. Yalçın dağlar boyunca, haydutların eline düşen zavallı adamı emniyete kavuşturan İyi Yürekli Samiriyeli'nin katettiği yol kıvrılıyordu. Billur mavisi Lût Gölü'ne yaklaşıyorduk. Çocuklar tuzlu suda batmadan yüzmenin tadını çıkardı. Moab Dağları'na ve Essenlilerin değerli ruloların üzerine yazılar yazdığı, Herod'un hurma ağaçlarıyla çevrili kışlık sarayının bulunduğu, Emevi prenslerinin av ve açık hava eğlenceleri için geldiği ıssız tepelere dönüp bir baktım.

Kuru bir vadinin ortasına doğru yolumuza devam ettik; burada varlıklı ve bağımsız bir beyefendi olan Musa Alami bir vaha kurmuştu. Alami Siyonistlerin Filistinlileri evlerinden çıkarıp dağıtmalarından sonra başıboş kalan gençler için bir şeyler yapmaya azmetmişti. O ve adamları yıldan yıla, en haşin mevsimler boyunca su bulmak amacıyla kuru toprağı kazmıştı. Ve bir sabah derinlerden bir yerden su fışkırmıştı. Şimdi Alami'nin toprağın zenginliğini ortaya çıkaracak yüzlerce kayıp ya da öksüz çocuğu vardı. Anne babaları Hayfa ya da Yafa'daki portakal bahçelerini bırakmış olan gençler daha iyi günlere kavuşma umuduyla toprağa emek veriyordu. Bölgedeki toprakları ekip biçen babalarını kaybeden erkek çocuklar çiftçiliği öğrenmişti. Alami'ye "çöle su getiren adam" diyorlardı.

Filistin tarımı 1948'den beri felç olmuştu. Kudüs civarındaki tepelerde bulunan ve bereketli bir vadiye bakan eski Battir şehri zor dönemlerden geçmişti. Battir uzun zamandır Lod-Kahire demiryolu hattındaki son istasyondu. Köyün orta yerinde bereketli bir çeşme vardı. Dağlardan gelen kaynaklar vadileri suluyor, buradan gelen sebze ve meyveler Kudüs'ün pazarlarını dolduruyordu. Bu mutluluk tablosu sınır çizildikten sonra değişmişti. Kahire'ye tren hizmeti kaldırılmış, verimli toprakların yarısının artık İsrail'e ait olduğu ilan edilmiş ve Battir-Kudüs yolu kapatılmıştı. En yakın şehir Beytüllahim'di. Binlerce insan kaderine terk edilmişti. Barışı tesis edecek bir anlaşmaya varılamayınca, köyü Kudüs'e bağlayan yeni bir güzergâh bulunması gerekmişti. Bir grup adam yolu döşemek için azimle çalışmıştı. Yol tamamlandığında, halk arasında başarmanın verdiği bir şevk, kolektif bir girişimin sevinci uyanmıştı.

FİLİSTİN SORUNU sınırlarla kontrol altına alınamıyordu. Nasıl alınabilirdi ki? Süveyş Savaşı'ndan sonra Britanyalı yazar Michael Adams şu gözlemde bulunmuştu: "Gazze civarındaki kayalık dağ yamaçlarında, kumlu çorak arazilerdeki ıssız vadilerde ve Beyrut'un kenar bölgelerindeki kulübelerde, Britanya'nın elini attığı işte başarısız olduğuna tanıklık eden bir milyon insan var. Bu başarısızlığın sonucunda İsrail devleti ortaya çıktı. İsrail'in sürekli genişlemesine karşılık Araplara hiçbir zaman bir garanti verilmedi." Mültecilerin kaderi Lübnan'da bizim kaderimizi belirlemişti. Ve Siyonistler birçok kez güney bölgemizi istila etti. Artık sınırlar önemliydi ve küçük ordumuz bizim sınırlarımızı gerçek anlamda kontrol edemiyordu.

1958

BASINIMIZIN sağduyulu sesleri Arap birliğini her şekliyle onaylıyordu. Mısır ve Suriye'nin ittifak kurması mantıklıydı. Hatta Ürdün Bağdat Paktı'nda Irak'la birleşmeye karar verdiğinde kamuoyunun büyük bir kesimi buna da onay vermişti. Ne yazık ki soğuk savaş entri-

kaları yüzünden bir ileri bir geri savrulup duruyorduk. Bir dönem Rusya'dan korkuyorduk, bir başka dönem ABD'den. İçimizde ileri görüşlü olanlar her iki taraftan gelen sömürülme tehlikesini hissediyordu.

Farklı hiziplerin kendi avantajlarının peşine düşmesi sonucu Lübnan içten içe kaymyordu. Mayıstan eylüle kadar iç savaşın acımasızlıkları yaşandı. Yeni bir cumhurbaşkanı, General Fuad Şehab yönetimi üstlendikten sonra düşmanlıklar azalmaya başlamış gibiydi. İnsanlar aralarındaki görüş ayrılıklarını unutup uzlaşmaya başlamıştı. En şiddetli görüş ayrılıkları arka plana itilmişti. Uzun gaddar bir savaş bir süre için ertelenmişti.

IRAK, TEMMUZ 1958'DE tutuştu. Kral II. Faysal ve ailesi öldürüldü. İktidardakilerin çoğu ve devlet erkânından pek çok kişi ülkeden kaçtı. Kadın kılığında kaçarken yakalanan Nuri Said gaddarca katledildi, sonra da cesedi şehrin dört bir yanında sürüklendi. General Abdülkerim Kasım önderliğindeki darbe barbarcaydı. Mısır örneğini hatırlayan pek çoğumuz Irak'ın monarşisinden daha kansız yöntemlerle kurtulabileceğini düşünüyorduk. Basınımız insafsızlığın inanılmaz boyutlara vardığı hikâyelerle doluydu. Bir süre Irak'tan bütünüyle kopmuştuk. General Kasım Irak'ı Bağdat Paktı'ndan çıkardı ve böylece antlaşmaya yeni bir isim verilmesi gerekti.

1959

CEZAYİR DEVRİMİ başlayalı beş yıl oldu. Cezayir Savaşı'ndan bu yana üç yıl geçti – genel grev, bombalı saldırılar, işkenceler. İki milyon Cezayirli'nin kırsal kesimden Fransız toplama kamplarına zorunlu transferinin üzerinden geçen iki yılda tarlalar ve meyve ağaçları mahvoldu. Ulusal Kurtuluş Cephesi tarihin hayranlıkla kayda geçireceği kahramanlıklar sergiledi. Sayıları en fazla otuz bin olan Özgürlük Savaşçıları, neredeyse yarım milyon Fransız askerinin tank ve ağır silahlarının karşısına çıkmıştı. Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle ülke-

sinde karşılaştığı bütün zorluklara rağmen Arap dünyasında çok popüler hale geliyordu. Olup biteni izleyerek bekliyorduk. Cezayir'in Fransız sömürgeciliğinden kurtulması için üç yıl daha da geçecekti.

1960

SİYASİ YIKIM insanlar arasındaki işbirliğine olan inancımızı zayıflatmıştı; ulusal yıkım zayıf bir umudu canlandıracaktı. Şubatta bir deprem Fas'ın Agadir şehrini yerle bir etti. On iki bin kişinin kaybolduğu ya da öldüğü sanılıyordu. Dünya çapında bir kurtarma operasyonu başladı. Birçok ülkeden donanma filoları bu Akdeniz limanına yöneldi. Hava araçları, özellikle de Amerikan helikopterleri yaralı ve evsizleri kurtardı. Güçlü ülkelerin sorun çıkarmak dışında da bir şeyler yapabileceğini görmüştük. İnsanlık hâlâ uyandırılabilirdi.

XXIV

ALTMIŞLI YILLARDA okulumuza kaydolanların sayısı belirgin bir biçimde artmıştı. Öğrencilerimiz yalnızca Lübnan ve Ortadoğu'dan değil, bazı Lübnanlı ailelerin yaşadığı Afrika kolonilerinden de geliyordu. Öğrencilerin sosyal ve ekonomik durumları ile ırk geçmişleri de giderek daha fazla çeşitlilik göstermeye başlamıştı. Mümkün olan en fazla sayıda öğrencinin ihtiyaçlarını tüm becerimi seferber ederek ve açık fikirli bir yaklaşımla karşılamaya çalışmayı görev biliyordum. Fakat personelimin tamamı böyle bir çeşitliliğin değeri konusunda benimle aynı fikirde değildi. Kimi zaman nahoş durumlarla başa çıkmak zorunda kalıyor, oynamamız icap eden enternasyonalist rolünü üstlenmeleri konusunda meslektaşlarımı ikna etmeye çalışıyordum. Neyse ki sonunda hepsi de büyük bir hevesle işbirliği yaptı.

Bu dönemde Arap ülkelerinde eğitim durumu farklılık gösteriyordu. Örneğin Lübnan'da 1916'dan beri kızlar için bir resmi okul varken, Cezayir 1964'te eğitimi genişletmeye ve Araplaştırmaya daha yeni başlıyordu.[1] Öğrencilerin kültürel ve ekonomik geçmişlerindeki farklılık da anlayış ve yeteneklerinde farklara neden oluyordu. Lübnan' daki yabancı okulların çeşitliliği bu farkları daha da artırıyordu. Başlangıçta asıl kaygım en zeki çocuklara bir şeyler öğretmekti. Bu durum zengin öğrencilerin zararına olacaktı belki ama ne yapalım.

Entelektüel potansiyellerini ve gizli yeteneklerini keşfettiğimizde bize güvenip kendini emanet eden son derece zeki birçok genç kıza ilişkin olağanüstü hatıralarım zaman içinde bulanıklaştı. Ama geçmişe baktığımda, normalde pek bir şansı olmayacak birçok öğrenci-

ye bir şans verdiğimiz ve okul bütün bu taze kan sayesinde canlandığı için mutlu olduğumu söyleyebilirim.

Siyasi kargaşa bölgemizi sürekli sarstığı halde bütün öğrencilerimiz anlamlı bir hayata hazırlanmaya olanak sağlayan bir atmosfer içindeydi. Bana göre bir okul esas olarak insani bir kurumdu ve insani bir yaklaşım diğer bütün hususlardan önce geliyordu. Yine bu nedenle kızlarımızı dünyanın dört bir yanından dikkate değer kişilerin kavrayış ve deneyimleriyle karşı karşıya getirmek istiyordum. 1960'ta Nehru'yu dinledik; konferans o kadar kalabalıktı ki, Nehru soylu amaçlara alçakça yollarla ulaşılamayacağını vurgularken yüzlerce kişi onu dışarıda ağaçların altında hoparlörden dinliyordu. Yıllar içinde okul toplantılarımıza katılan çeşitli şahsiyetler arasında şunlar da vardı: Gandhi'nin aşramına katılan İngiliz hümanist yazar Horace Alexander; Amerikalı gazeteci Dorothy Thompson; ailesi Amerikan Kolonisi'nin, kendisi ise bir çocuk hastanesi ve sosyal yardım merkezinin kurucusu olan Bertha Vester adında Kudüslü muhterem bir yaşlı hanımefendi; kocası Lübnan'daki BM Yakındoğu Filistin Mültecilerine Yardım İdaresi'ni (UNRWA) yöneten ve Marie Curie'nin kızı olan Madam Labouisse; Nehru'nun kız kardeşi ve BM Genel Kurulu'nun ilk kadın başkanı olan Vijaya Lakshmi Pandit; kızlara yegâne mutsuzluğunu "insanlığın kaçınılmaz ıstırabını düşündüğü zaman" yaşadığını söyleyen Helen Keller; çocuk hakları üzerine konuşan Burmalı bir akademisyen; otuz beş yıl Çin'de çalışan ve gerek "Asya Doğu'dan ya da Batı'dan yana değildir, ekmekten yanadır" sözleriyle, gerekse insan haklarından ancak açlık sorunu çözüldüğünde söz edilebileceği yolundaki savıyla hararetli bir tartışma başlatan bir hanım doktor.

Bu konuklar ve diğerleri kızlarımızın yaratıcı ve eleştirel yeteneklerini geliştirmelerine yardım etti. Bazıları sorunlarımızın dünyanın sorunlarıyla karşılaştırıldığında devede kulak kaldığını kavramamızı sağladı. Yine de ateş düştüğü yeri yakar. Kızlarımızı bölgemizdeki kargaşa konusunda üzülüp kaygılanmaktan koruyamazdık, ama onlara geniş bir bakış açısı ve her zaman işlerine yarayacak birtakım değerler kazandırabilirdik.

Kırk yıllık bir deneme sürecinden sonra, yaptığımız deneyin harcanan emeğe değdiğini görmek beni son derece hoşnut kılıyor. Öğ-

rencilerimiz okulumuzdan Arap dünyasının sorunları konusunda daha sağlam bir bilgiyle ve onlara verdiklerimizi içtenlikle takdir ederek ayrıldı. Şovenist bir ideal olarak milliyetçilik bizim okulda hiçbir zaman kök salmadı. Adalet, insanlık, eşit hakları savunan ilkeler kolektif iç yaşamımızda derinlikli bir ifade buldu.

Ne var ki çalkantılı bir deneyimdi bu. Atom bombasının gerçekliğiyle ve Batı'nın İsrail'e her koşulda körü körüne sağladığı destekle yaşamak evrensel kardeşlik mesajımızın etkisini zaman zaman azaltıyordu. BM'nin faaliyetleri daha parlak bir gelecek konusunda bize iyimserlik aşılıyordu. Ama dünya emniyetsiz bir yerdi ve 1960'ların başlarında gençlerimiz isyankârdı. Bazen onların kinizmi bize de boyun eğdiriyordu. ABD Başkanı John Kennedy Amerikan gençliğini dünyanın az gelişmiş ülkelerine yardıma çağırarak Barış Gönüllüleri projesini başlattığında kızlarımız etkilenmemişti. Afrika, Asya ve Güney Amerika'nın elli ülkesine ulaşan bu projeden söz etmesi için genç ve çekici bir Amerikalı'yı davet etmiştim, ama bu kadının sözleri bazı çocuklarımız için pek anlam taşımıyordu. "Silah anlaşmalarını durdurmak barışı sağlamanın en emin yolu," diye bağırmıştı kızlarımızdan biri, aslında dünyada olup bitenden sorumlu tutulamayacak olan bu kadına. 1963'te siyah Amerikalılar eşitlik ve adil muamele için Washington'a yürüdüğünde, kızlarımızdan bazıları sadece tiyatral bir gösteri olarak gördükleri bu eylemin hikmetini sorguluyordu. Güvensizlik ve şiddetin damgasını vuracağı on yıllık bir dönem kapımıza dayanmıştı. Okulumuz öğrencilere işbirliği ve adalet tutkusu aşılamayı amaçlıyordu, ama dünyanın dört bir yanındaki yürekler acısı durumlar gençliğin Batı uygarlığına inancını zayıflatmıştı. Afrika ve Ortadoğu'daki mücadeleler hayal güçlerini zapt etmiş, isyankâr ruhlarını coşturmuştu. Gerçekçilikle sahici bir insan dayanışması fikrini dengelemek bizim için her zaman kolay değildi.

Bu noktada, okulun bünyesinde barınan ve dünyanın rekabet halindeki güçlerini yansıtan grupların faydasını gördük. Okulumuzda anne babaları UNICEF, Gıda ve Tarım Örgütü ve UNESCO için çalışan çocukların sayısı giderek artıyordu. Yıllar geçtikçe uluslararası temsilcilerimiz çoğaldı. Amerikalı, Britanyalı, Hintli, Pakistanlı, Norveçli, Japon, Mozambik'ten gelen Portekizli, Hollanda kökenli Güney Afrikalı, Ganalı, Ugandalı, İranlı, Rum ve Kıbrıslı, Alman,

Macar, Rus ve Türk öğrencilerimiz vardı. Bütün bu öğrenciler işbirliği ve güvenin dar görüşlü milliyetçiliğin hakkından geldiği kozmopolit bir atmosfer yaratarak okulun yapısına mükemmelen uyum sağladılar.

Kuveyt, Mısır, Yemen ve Körfez bölgesinden öğrencilerin yanı sıra Ekvador, Gana, Nijerya, Mali, Somaliland, Libya, Fas, Sudan, Trinidad ve Jamaika'ya yerleşmiş Lübnanlıların katılmasıyla Arap topluluğumuz da genişlemişti. Çoğunlukla bu çocuklar ailelerinde düzenli eğitim gören ilk kuşaktı. Genç kız ve oğlanların bu giderek genişleyen dünyasında esin ve mutluluk buluyordum. Coğrafi sınır ne kadar genişlerse o kadar mutlu oluyordum.

1960'ta okuldaki personelim ve arkadaşlarım Ehliyâ'daki görevime başlamamın yirmi beşinci yıldönümü dolayısıyla bir kutlama hazırladı. Kızlar okul hayatımızla ilgili kendi yazdıkları bir oyunu sahneye koydu. Oyuna *Mars'tan Bir Ziyaretçi* adını vermişlerdi. Oyunda beni temsil eden karakter, yaşadıkları Mars gezegenini siyasi kargaşa yüzünden terk etmek zorunda kalan bir prensle kızını ağırlıyordu. Diğer öğrenciler derslere girmeyi reddediyor ve garip görünen, tuhaf âdetleri olan bu yeni geleni kabul etmek istemiyorlardı. Ama okul komitesi itiraz ettiğinde kızlar fikirlerini değiştirerek benim tarafıma geçiyor ve kollarını açarak yeni geleni nezaketle karşılıyorlardı.

Nitekim aramızda gerçekten de yabancı yoktu. Birlikte yaşadıkça bizi birbirimize bağlayan ulvi insani bağları daha çok keşfediyorduk. Her zaman ve her koşulda, hemfikir olduğumuz alanlar farklı görüşler taşıdığımız alanlardan daha genişti. Öğrencilerimizin ailelerinde görmeye başladığım çok sayıda karışık evlilik de bunu kanıtlıyordu. Bu karışık evliliklerin hayatlarımıza yeni bir ritm getirdiğini keşfetmek beni sevince boğmuştu. Muhtemelen bu evlilikler genel olarak öğrencilerimizin zekâsını da geliştiriyordu. Bana göre karışık evlilikler, başarıyla yürüdüğü zaman, insan doğasının en iyi yönlerini ortaya çıkarır. Sevgi ufuklarını genişleterek yeni kültürel bakış açılarını ve yaşam biçimlerini kucaklar. Anlayış güvenin, güven de sevginin yolunu açar.

Kendi deneyimlerim çerçevesinde iki tip karışık evlilikle karşılaştım. Bir tanesini az riskli olarak sınıflandırıyorum. Yunanlılarla İtal-

yanlar, Mısırlılarla Sudanlılar, Almanlarla Fransızlar, Endonezyalılarla Hollandalılar, Amerikalılarla Britanyalılar gibi benzer kültürel çevrelerden gelen insanların yaptığı evlilikler bu sınıfa dahil. Genellikle aynı kültürel kalıpları benimseyen coğrafi bölgelerden olan insanlar gündelik hayattaki görüş ayrılıklarını o kadar da rahatsız edici bulmuyor.

Genellikle riskli olarak sınıflandırdığım evlilikler, Yunanlılarla Ermeniler, Türklerle Fransızlar, Ruslarla İtalyanlar, İspanyollarla İskandinavlar gibi benzerlik taşımayan hayat tarzlarının geçerli olduğu ortamlardan gelen insanları kapsıyor. Yine de mutlu bir evliliğin insan karakterinin ürünü olduğunu kabul etmek gerek. İki insanın değerleri uyum içindeyse evlilik büyük olasılıkla ayakta kalır. Karşılaştığım çoğu karışık evlilik kutsal aile kurumunun ayakta kalma şansının büyük olduğunu gösteriyor. Çocuklar daima aile bağlarına sımsıkı tutunuyor ve evliliğe sağlamlık, derinlik katıyor. Dünya henüz aile saadetinin yerini alacak bir şey keşfedebilmiş değil.

XXV

~

EN TATLI ŞARKILAR en hazin düşüncelerden söz edenlerdir," demiş şair Shelley. Bu belirleme 1948 savaşından sonra yazılan Filistin şarkıları için de geçerliydi. Melankoli yüklüydü bu şarkılar. Savaş Filistinlilerin içinde bulunduğu müşkül duruma çare değildi. Toprak sevgisi, bereketli toprağın nimetleri ve nihai adalete duyulan sağlam inanç dönüş umudunu canlı tutuyordu. Gizli gizli intikam düşleri kuran gençler bile özlemi ve toprağı yücelten bu zengin şiir ve şarkı mirasını paylaşıyordu.

İsraillilerin sakin kırsal bölgede şiddet eylemlerini sürdürdüğü 1950'lerden itibaren köy şarkılarında bir meydan okuma havası hissedilmeye başlamış, 1950'lerin sonuna gelindiğindeyse bütün dünyada yeni bir şarkı türü ortaya çıkmıştı. Bizim gençliğimizdeki pastoral ve nostaljik Filistin ezgileri artık yoktu. 1960'ların sonunda yerlerini militanca bir öfkeye bırakmışlardı:

Artık bir silahım var ya,
Filistin çok yakınımda
Sadece birkaç adım ötede
Silahım elbet döndürecek beni yuvama
Toprağı silahım geri alabilir anca.

1 Ocak 1965'te ufukta beliren minik bir nokta Filistin için yeni bir dönemin gelmekte olduğunu müştuluyordu. Günlük gazetelerimizin pek dikkat çekmeyen bir köşesindeki küçük bir haberde bir komando çetesinin işgal altındaki Filistin'de başarılı bir operasyona giriştiği belirtiliyordu. Haber kısa ama isabetliydi, davayla ilgilenen bizle-

rin ilgisini çekmişti. Meseleyi soruşturduk ama büyük ölçüde kuşkucu bir yaklaşım vardı. Bu gençler kim? Ne kadar güçlüler? Bu başlangıç aynı zamanda son mu olacak? Başarısızlığı çok görmüştük. Umut etmeye korkuyorduk.

Her geçen gün haberler netleşiyordu. İsrailliler alarma geçmişti, ama bizim için bu genç adamlara ilişkin haberler memba suyu gibi tatlıydı. Anayurda duyulan inanç: Kamplarda yaşayan binlerce gencin temennisi değil miydi bu? Memleketlerine dönmeyi arzulayanların hayali değil miydi? Özgürlük savaşçılarımız tel örgüleri aşıp saldırganların arasında korku saldıkça yüreklerimiz umutla doluyordu. Bana göre saldırganlığın son bulacağma, direnişin dünyanın dikkatini üzerine çekerek Filistin krizine adil bir çözüm için baskı oluşturacağına dair bir umuttu bu. Komando faaliyetlerinin kapsamına ilişkin uluslararası değerlendirmeler çeşitlilik gösteriyordu, ama kesin olan bir şey vardı: Güç gösterisi dünyanın dikkatini Arap Birliği'nin hukuki tartışmalarından çok daha fazla çekmişti.

O dönemde Kudüs'teki bölgesel bir konferansa katılmak üzere Filistin'i ziyaret edebildiğim için şanslıydım. Orada kaldığım kısa süre içinde eski dostlukları tazeledim ve Eski Kent'teki muazzam gelişmeyi gözlemledim. Doğu Kudüs turistlerle canlanmıştı. Her yerde oteller ve binalar yükseliyor, binaların gül renkli taşları öğle güneşinin altında göz kamaştırıyordu. Şehrin etrafındaki ve Ramallah yolundaki tepeler capcanlıydı. Etrafta askerlerden iz yoktu. Bu vakur haliyle Kudüs bana eski güzel günleri hatırlatmıştı. Daha çok okul ve hastane, daha çok sosyal yardım merkezi vardı. Kararlı bir halkın gücü karşısında kimse duramaz, diye düşündüm. Şehrin ileri görüşlü belediye başkanı Ruhi Kâtib'e çok itibar edilmişti. Çok sevdiği doğum yerinin gelişip büyüyerek komşu tepelere yayılmasını, ama bunu mekânın tarihsel güzelliğini bozmadan, sağlıklı bir biçimde yapmasını sağlamayı görev bilmişti. Burayı son görüşümün üzerinden neredeyse on yıl geçmişti ve hâlâ hiçbir şehir cazibe ve gizem açısından Kudüs'le yarışamazdı.

Akşamüstü bir arkadaş beni arabayla ev güzergâhı üzerindeki Lût Gölü yolundan geçirdi. Güneş arkamızda batıyordu. Altm kumsal Eriha vahasına ulaşana dek kilometrelerce uzanıyordu. Uzakta Musa Alami'nin Tarım Kolonisi'nin ağaçlarını görebiliyordum. Koloni

artık refah içindeydi. Ürdün'e geçtiğimizde Amman'da adeta zincirinden boşanmış bir coşkunluk vardı. Tepeler yeni villalarla doluydu, çevredeki çorak toprakları rengârenk çiçek tarhları sarmıştı. Kraliyet sarayı bir güzellik ve uyum timsaliydi. Ama Amman'da yerinden edilmiş binlerce Filistinli'nin acınası barınaklarda ve çaresizlik içinde yaşadığı sefil kamplar da vardı. BM Yakındoğu Filistin Mültecilerine Yardım İdaresi gıda ve ilaç getirmeye, mümkün olduğu kadar çok insanı eğitmeye devam ediyordu, ama kim hayatı boyunca bağış ve yardımla yaşamak ister ki? Bebekler çocukluğa, gençler yetişkinliğe geçiyordu; yaşlılar birer birer ölüyordu. "Bekleyin de görün," dedi bize genç bir adam. "Tüm gücümüzle savaşarak bir gün oraya geri döneceğiz."

Amman'da, Şam'da ve Beyrut'ta rastladığım bütün gençler böyle diyordu. Hepsi savaşarak, dikenli telleri, maym tarlalarını, dinamitleri ve bütün tehlikeleri aşarak memleketlerine geri dönmek istiyordu. "Barışla hiçbir yere varamadık," diyorlardı. "Bir de savaşı deneyelim." Bu üslup konuşmalarında ve şarkılarında yankılanıyordu. Tepelerde de yankılanıyordu sanki. Hiçbir şey bunu durduramazdı.

Genç erkekler gizli eğitimlerini sürdürüyorlardı. Daha yaşlı kuşaktan pek çok kişi ise halinden memnun ve kayıtsızdı. "Davamız gün gibi ortada, sonunda muhakkak biz kazanacağız," gibi bir tavır içindeydiler. Kimsesiz bir adaletin insanlığı ilgilendirmediğini hiç düşünmüyorlardı. "Bir savunucusu olduğu sürece hiçbir hak kaybedilmez" diyen Arap atasözünü hepimiz biliyorduk. Sonunda adalet kazanabilirdi, ama insan entrikalarının yarattığı labirentte kaybolup gitmemesi için adaleti savunmak gerekirdi. Bu arada İsrail ordusu da sınır köylerine baskınlar düzenleyecek özel bir birim oluşturmuştu. İki yıl sonra komando eylemleri inatla sürüyordu, ama savaşın başlaması bu eylemler yüzünden değil onlara rağmen gerçekleşmişti.

1967 yılının mayıs ayı Beyrut'ta ılıman ve güzel geçiyordu. En büyük oğlumuz Nedim haziranda tıp fakültesinden mezun olacaktı. Amerikan Üniversitesi, mezunları için kuruluşunun yüzüncü yıldönümü dolayısıyla bir kutlama planlıyordu. Oğlumuz genç bir İskoçyalı doktoru on beş gün bizde kalmak üzere davet etmişti ve sınırlarda büyük bir gerilim olmasına rağmen İskoçyalı Filistin'i hiç görmediği için ikisi arabayla Kudüs'e gitmeye karar vermişlerdi. Acele et-

meden, yavaş yavaş yola koyuldular. 23 Mayıs'ta genç doktorlar Nâsır'ın Şarm el-Şeyh'te Tiran Boğazı'nı kapattığına ilişkin haberleri duyduklarında, Sayda'da bulunan bir hastanedeki doktorlara yardım ediyorlardı. İsrail'in seferberlik ilan edeceği söylentileri yaygındı.[1]

24 Mayıs'ta Amerikalı bir bey okulumuzda konuşma yapacaktı, ama konuşmayı iptal etmek zorunda kaldım. Bu durum beni çok rahatsız etmişti, zira konuşmacı gençlik kamplarında çalışıyor ve Arapların davasını içtenlikle destekliyordu. Ama ülkesi düşmana alenen yardım ediyordu. Kızlarımız fazlasıyla galeyana kapılmıştı ve "Amerikalı" sözcüğünü duymak bile ani bir öfkeye kapılmalarına yetiyordu.

BM Genel Sekreteri U Thant Mısır'a gittiğinde gerilimin azalacağını ummuştuk. Derken Sovyetler Birliği savaş çıkması halinde Arapları desteklemeye gönüllü olduğunu açıkladı. Okuldaki toplantılardan birinde Arap bir konuşmacı büyük bir harita getirip Akabe ve Kızıldeniz limanından söz etti. Şarm el-Şeyh'in İsrail açısından ticari ve stratejik olarak ne kadar önemsiz olduğunu açıkladı; Siyonistlerin onu ele geçirmek için savaş çıkarmayacaklarından çok emin görünüyordu.[2] "İsrail," diyordu, "genişledikçe güçlenip zenginleşiyor, ama bu sefer eskisi kadar kolay olmayacak."

29 Mayıs'a gelindiğinde bütün Avrupa basını işgal altındaki Filistin'de hüküm süren gerginliği takip ediyordu. Okulda kızlar ülkenin özgürlüğüne kavuşturulması açısından petrolün önemiyle ilgili bir tartışma hazırlamıştı. Muazzam görüş ayrılıkları vardı ama tartışma aydınlatıcıydı. Görünüşe bakılırsa Arap dayanışması güçleniyordu. Mısır'ın talebi üzerine BM Güvenlik Konseyi 30 Mayıs'ta toplandı. Bir gün sonra Ürdün Kralı Hüseyin Nâsır'la görüşmeye gitti. Okulumuzu ziyaret eden Kızılhaç temsilcileri kızlara ilkyardım konusunda eğitim verme girişiminde bulundu, ama önceden hazırlık yapılmamıştı ve öğrenciler gevşeyip anlatılanları öğrenemeyecek kadar tedirgindi.

2 Haziran'da Amerikan Üniversitesi öğrencileri sessiz bir protesto düzenledi. Kısa bir süre sonra ABD ve Britanya vatandaşları Lübnan'dan ayrılmaya başladı. Bazıları dostlarımızdı ve ülkelerinin politikalarından rahatsızlık duyuyorlardı, ama sadece birkaçı veda etmek üzere uğradı. 5 Haziran Pazartesi günü okulda normal bir gün

geçirirken, apar topar gelen bir baba iki kızını alıp eve götürdü. Sabah saat ondu. İsrail birliklerinin Sina'ya saldırdığını henüz duymamıştık. Her dakika başka bir baba ya da anne okulun kapısını çalmaya başlamıştı. Derslere son vermekten başka yapılacak bir şey yoktu. Bütün ülke kargaşaya sürüklenmişti. Neler olabileceğine dair hiçbir fikrimiz yoktu.

İlk gün Sina'daki askeri durum çok karışıktı. Ürdün'e Kudüs bölgesinden saldırıldığını duymuştuk. Suriye kuzeyden ilerliyordu. İsraillilerin Gazze Şeridi'ni bütünüyle ele geçirdiği yolunda söylentiler yayılmıştı. Kudüs berbat bir durumdaydı. Amerikan Üniversitesi hastanesine Kudüs'ten teleksle tıbbi yardım talebi geldi; aralarında Nedim'in de olduğu yirmi iki Arap doktordan oluşan bir grup derhal yola çıktı. Onlar için çok endişelenmiştik; Kudüs ağır bir İsrail bombardımanı altındaydı. Kutsal Şehir 7 Haziran'da, doktorlar henüz oraya varmadan teslim oldu. Doktorlar Ürdün'ün ez-Zerka şehrinde kalarak yüzlerce napalm vakasını tedavi etti. İsrailliler her türlü beklentinin ötesine geçen bir askeri zafer kazanmıştı ve bunun tadını çıkarıyorlardı.

Bu olayları takiben, gidişattan endişe duyan bir grup insan Lübnan'da Kudüs Dostları adında bir dernek kurdu; yegâne hedefleri işgal altındaki topraklarda bulunan insanların saldırganlığa direnmesine yardımcı olmaktı. Bu fikir Amerikan Üniversitesi'nden Dr. Necib Ebu Haydar ile karısı Nancy'den çıkmıştı; şehir ele geçirildiği sırada ikisi de Kudüs'teydi. Amerikalı Nancy etkileyici bir açık mektup yazarak kendi memleketinin vatandaşlarına durumu anlamaya çalışmaları için çağrıda bulunmuştu. Bu belgenin yarım milyon kopyası bütün dünyadan insanlara ulaştı. Mektupta şöyle yazıyordu:

> Üç hafta önce Kudüs'te barış ve emniyet içinde yaşıyorduk. Bugün Kudüs şehrin görüntüsünü değiştirmeye ve halkının ruhunu yok etmeye kararlı bir düşmanın işgali ve yönetimi altında. Eski Kent'in Fas mahallesinde yaklaşık iki yüz elli ailenin üzerinden buldozerlerle geçildi. Neredeyse üç bin kişi evsiz bırakıldı. Eski Kent'te yaşayan otuz bin kişi doğrudan açlık tehlikesiyle karşı karşıya. Beytüllahim ve Kudüs'teki hastanelerin kasıtlı olarak bombalanmasının, ambulansların geri çekilen askerlere ve sivillere karşı kullanı-

lan napalm bombalarıyla hasara uğratılmasının altında insanları evlerinden uzaklaştırma hesapları yatıyor. Herkesi bu nefret kampanyasına Araplara yönelik bir ilgi ve kaygı kampanyasıyla karşılık vermeye çağırıyorum.

Ancak inanç ve cesaretle dile getirilen bütün bu görüşlere rağmen, 1967 yazı boyunca ve sonrasında çok kuvvetli Siyonist propagandayla birleşen bilgisizlik Batı dünyasındaki birçok zeki insanın mantığım çarpıtmıştı. Buna tanık olmak acı veriyordu, ama aym zamanda bizi aramızda özeleştiri yapmaya da teşvik ediyordu. Kabahatin büyük ölçüde bizde olduğunu kavramıştık.

Bütün bu yıllar boyunca Batılıların zihnine Siyonistlerin saldırgan üslubuyla hitap etmeyi başaramamıştık. Batı'nın sadece iktidara önem verdiğini anlayamamıştık. İktidar adaletten daha önemliydi, şiddet akıldan daha etkiliydi. Liderlerimiz iktidarı da aklı da kullanmayı beceremeyişti, gençlerimiz ise öfke içindeydi. Şehirlerde ve kamplarda başarısızlıklarımızı acımasız, şiddet yüklü dizelere döküyorlardı. Onları ruhlarını coşturan ateşli fikirlerden koruyamıyorduk. İsrail Doğu Kudüs'ü ilhak etmeye ve BM kararlarına meydan okumaya başladığı zaman gençlerimizin Amerika ve Avrupa'ya duyduğu nefret ve horgörü artık kontrolden çıkmıştı.

Savaş bir haftada Kudüs'ün meskûn bölgelerini yerle bir etti. Bir sonraki hafta boyunca İsrail'in operasyonu El-Aksa Camisi'ne yöneldi; bölge sakinlerinden üç bin kadarı üç gün içinde bölgeyi tahliye etmeye zorlandı. Üçüncü hafta, İsrailliler Kudüs'ü bütünüyle ilhak edip, şehrin Arap belediyesini feshetti. Dünya kamuoyu sağır olmuştu. Liderleri kendi seslerinden başka bir ses duymuyordu.

15 Ağustos'ta İsrail'in baş hahamı, İslam dininin en kutsal mekânlarından biri olan Kubbetü's-Sahra'ya çıktı ve cami sınırları içinde iki saat süren bir duayı yönetti. Sonra da şu beyanda bulundu: "Burası Yahudi mülküdür; Yahudi tapınağını yeniden inşa edeceğiz." Caminin bitişiğindeki bütün binalar yıkıldı. İsrailli yetkililer El Aksa'nm kapılarından birinin anahtarına el koydular. İnsanlar günlerce sokağa çıkma yasaklarına uymaya zorlandı. Bütün bu eylemler İslam dünyasını aşağılıyordu.

O sıralarda bir grup özgürlük savaşçısı Ürdün Irmağı'nın kıyısında Karameh denen küçük bir kampa sığınmıştı. Mart 1968'de İsrail kuvvetleri gerilla kuvvetlerini imha etmek ve bölgedeki her türlü direnişe son vermek amacıyla kampa sürpriz bir saldırı başlattı. Ne var ki İsrailliler gelişmiş silahlarına rağmen yenildi. Filistinliler onların kuvvetlerini geri püskürttü. İlk defa, kendi güçlerine güvenecek olurlarsa düşmanı püskürtebileceklerinin bilincine varıyorlardı. On beş saatten fazla sürmeyen savaş Arap savaşçıların moralini yükseltmişti. Yeniden savaşacaklarına bütün kalpleriyle ant içerek meyve bahçelerine ve tarlalara döndüler. Mülteci kamplarında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) yeni bir prestij kazandı ve giderek daha çok genç adam FKÖ saflarına katılmaya başladı.[3]

Neredeyse bir yıl sonra, Ocak 1969'da İsrailli General Moşe Dayan BBC'ye yaptığı yorumda durumu gözler önüne seriyordu:

> SORU: Barış ihtimali var mı?
>
> YANIT: Bakın, savaşı ben icat etmedim. Bunda yeni bir şey yok. Savaşlar hep böyle: Diğer taraf artık savaşmak istemediğine karar verene kadar karşı koyarsınız. Karşı koymazsanız barışı sağlayamazsınız.

Zafer İsrail'i sersemletmişti. Üstelik bütün dünyanın yalnızca askeri güce inandığı ortadaydı. Vietnam Savaşı tam gaz devam ediyordu. Vietnam kurtuluş kuvvetleri en modern askeri donanıma karşı savaşıyordu. Ülkeleri için savaşırken acılara, açlığa ve felakete katlanıyorlardı. "Biz neden aynısını yapamıyoruz?" diye soruyordu gençlerimiz. Gençlerimiz her şeye ve herkese öfkeliydi. Bizim mülayimliğimiz onların gözünde zayıflıktı. Başarısız bir kuşaktık. Batı'ya güvenerek başarısızlığa uğramamış mıydık?

Aralık 1968'de İsrail'in Beyrut Havaalanı'na düzenlediği sebepsiz ve sürpriz saldırıda on üç sivil uçak yanıp kül olmuştu. Bütün Arap ülkeleri içinde Lübnan savaşa en az bulaşan ülkeydi. Havaalanına saldırı korkutucuydu, ama görünen o ki dünya egemenliğimize ve uluslararası hukuka yönelik hakareti dikkate almaktan ziyade uçak seferlerinin hızla ve randımanlı bir şekilde normale dönüşünü takdir ediyor gibiydi. Ortadoğu Havayolları uluslararası destekle derhal ye-

niden faaliyete geçti. Bu arada Birleşmiş Milletler İsrail'i bir kez daha kınadı, İsrail bir kez daha kulaklarını tıkadı ve dünya bir kez daha hiçbir şey yapmadı.

Uluslararası bir gençlik kültürünün, sabırsızlığını ve öfkesini ifade ederek kendi şarkılarını söylemesine şaşmamalı. Bana göre bu şarkıların sözleri her zaman bestelerden üstündü. Ne kadar incelikli olursa olsun hiçbir ezgi, aydın dünyanın hâlâ el üstünde tuttuğu ve hayranlık duyduğu ölümsüz klasik müzikle mukayese edilemez. Ama yeni müzik, kaynağı ister Avrupa ister Amerika olsun, insanca bir hikâye anlatıyor ve gençlerimizi etkiliyordu. Dünya gençliği ortak bir bağı paylaşıyordu. Modern gençliğin yaptığı ve dinlediği müzik yalınlığı içinde büyüleyici. Spontane, ferahlatıcı ve coşkun bir müzik bu, insanlar arasında kardeşliğin canlı bir biçimde tezahür ettiği yeni bir dünyanın şarkısını söylüyor; binbir türlü ruh haliyle gençliğin coşkusunun şarkısını söylüyor ve çoğunlukla hayatta karşılaşılan felaketleri alt etmenin verdiği zafer duygusunu çağrıştırıyor. İsyankâr ve taşkın, zaman zaman sert, ama her zaman sahici. Filistinli gençlerin şarkılarını Batı'nın şarkılarından ayıran, güçlü bir intikam havası taşımalarıydı. Her şeylerini kaybedenler arasında nefret kök salmış ve adalet boş bir özlem haline gelmişti. Cengâver devrim ezgileri eski yumuşak ulusal şarkıları gölgede bırakmıştı.

"Sana sert olmayı kim öğretti?" diye sorar bir Arap atasözü. "Acı içinde ölen komşum," diye cevap verir.

XXVI

~

BİZ BRİTANYA vatandaşlarının yalnızca bir milyon değil de yirmi milyon yabancı göçmeni kabul etmek zorunda kaldığımızı varsayın; bu göçmenlerin kendi devletlerini kurmak üzere geldiklerini, başkentimizi ve ülkemizin en gelişmiş bölgelerini ele geçirdiklerini düşünün. Nasıl tepki gösteririz? Kanada ya da Avustralya' ya yerleşebileceğimizi mi söyleriz? Hepimiz ne kadar sürerse sürsün, neleri feda etmek gerekirse gereksin, Londra, Kent ve Sussex'in Britanya' ya ait olduğunu ve yeniden Britanya'nın olacağını söyleriz. Dünyadaki bütün halklar böyle söyler."

Böyle demişti İngiliz parlamenter Christopher Mayhew, 1967 savaşından sonra adil bir iskân çağrısı yaparken. Sözleri, ABD ve Avrupa'daki insanları Filistin'deki durum konusunda aydınlatma amacıyla örgütlenmiş Ortadoğu'da Adaleti Destekleyen Amerikalılar'ın (AJME) haber bülteninde yayımlanmıştı. Bültenin sayfalarında yer alan birçok kişi –bütün dünyadan seçkin yazarlar, düşünürler ve siyasetçiler– gibi Mayhew da yazısında İsrail'in işgal altındaki topraklardan çekilmesini, Filistin'le ilgili bütün BM kararlarının uygulanmasını (bir kısmı 1967'den sonra yeni kabul edilmiş fakat görmezden gelinmişti) ve 1948'den beri mülklerine el konan Filistinlilerin geri dönme ve tazminat haklarının tanınmasını savunuyordu. İsrail'i çekilmeye ve anlaşmazlığı çözmeye ikna etmek dünya çapındaki güçlerin sorumluluğudur, diyordu. Öte yandan bazıları, örneğin 1956'da Süveyş bunalımı nedeniyle Britanya dışişleri bakan yardımcılığı görevinden istifa eden Anthony Nutting aynı kanıda değildi. "Tarihe baktığımızda, yeryüzünü yumuşak huyluların miras almadığını gö-

rüyoruz," diyordu Nutting. "Araplar da işi başkalarına bırakırlarsa Filistin'i asla geri alamazlar."

AJME'yi harekete geçiren fikir, Batı'daki insanların Filistin'le ilgili hakikati bilmemeleriydi; bilseler, adalet için seslerini yükseltmeye cesaret eden asil kişilerden öğrenseler, bir şeyler değişebilirdi. Birkaç yıl önce, 1963'te, çok daha akademik olmakla birlikte Filistin Araştırmaları Enstitüsü de benzer bir misyon başlatmıştı. Hedef tarihi kaydı düzeltmek, Filistin davasını müphemleştiren perdeyi aralamak ve sorunun bütün yönlerine bilimsel bir yaklaşım geliştirmekti. Bu dönemde Kudüs Dostları'yla çalışmak, AJME'nin makalelerini takip etmek iyi niyetli insanlara olan güvenimi artırmıştı.

Farklı iletişim araçları bulanlar da vardı. Yenilginin ardından Arap dünyasının dört bir yanındaki üniversite öğrencileri ayaklanmıştı. Bazıları payına düşeni silahlı direnişte arıyordu. 1970'lerin başlarında, işgal altındaki toprakların her yanında öğrenci protestoları patlak vermişti. Arapların Batı Avrupa ve Amerika'yla ilişkileri had safhada gerginleşmiş, Arap dünyasında Sovyet etkisi artmıştı. Batı artık İsrail'i komünizme karşı koruyucu bir kale olarak görüyordu. Bu arada zengin petrol ülkeleri Filistinli komandolara mali destek sağlıyordu. Komandoların bir dizi uçak kaçırma eylemi Filistin sorununu dünya gündeminin önemli bir meselesi haline getirmişti.

Fiziksel gücün baskısı hayatın her alanında kendini hissettiriyordu. Büyük filozof Bertrand Russell 1970'te ölmeden önce, "Dünyanın neresinde olursa olsun hiçbir halk kendi ülkesinden kitleler halinde sürülmeyi kabul etmez," demiş, sonra da şöyle sormuştu: "Filistin halkının başka kimsenin hoş göremeyeceği bir cezayı kabul etmesi nasıl beklenebilir?" Nitekim Araplar hoşgörüden bıkmıştı. Topraklarımızı gerçekten geri almak istiyorsak, diyordu insanlar, o zaman savaşmalıyız, "zira dünya kaybedeni asla desteklemez".

1972 yılı boyunca Cumhurbaşkanı Enver Sedat huzursuz Mısır kamuoyunu işgal altındaki toprakları yıl sonundan önce geri alma vaadiyle yatıştırmaya çalışmıştı, fakat yineleyip durduğu vaatleri memnuniyetsizliği artırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Yalnızca Mısır değil Afrika'daki Arap ülkeleri de öfkeyle kaynıyordu. Sedat giderek prestij kaybediyordu. Filistin'in geri alınması uzak bir düş gibi görünüyordu. Herkes savaşmaktan söz etse de kendini İsrailli-

lerle muharebeye girmeye muktedir gören yoktu.[1] Orduları mağlup edilmez gibi görünüyor, liderleri Araplara kimsenin dayanamayacağı kışkırtıcı hakaretlerde bulunuyordu.

Lübnan'dan İsrail'in kuzeyine yapılan komando akınlarının ardından General Moşe Dayan güney Lübnan'ı yaşanmaz bir hale getirme tehditleri savurdu. Bölgeye bomba yağdırıldı. Köyler harabeye çevrildi ve anne babaları tarlalarda çalışırken evde kalan çocuklar yıkılan evlerin enkazları altında kalarak öldü. İsrail askerleri hemen her gün tel örgüleri aşıp İsrail'e rehine götürüyordu. Ayrıca Batı Şeria'da yaşayan önemli kişileri de kaçırıyor, gözlerini bağlayarak Lübnan sınırına atıyorlardı. Bu tür olaylar 1970'ler boyunca tekrar tekrar yaşanmıştı. Birçok Lübnanlı balıkçı tesadüfen Lübnan'ın –İsrail tarafından kabul görmeyen– kara sularını geçerken kaybolmuştu.

Lübnan'ın güneyde etkili bir askeri varlığı yoktu ve tek kabahatleri sınırda yaşamak olan insanların imdadına kimse koşmadı. Filistinli mültecilerle köylüler arasında gerilim büyüyordu. Birçok köy metruk vaziyetteydi ve çiftçiler emniyete kavuşmak için kaçarak topraklarını terk ediyordu. Bazılarıysa direniyordu. Ne kadar çok bombalanırlarsa o kadar çok direniş gösteriyor ve Arapların sempatisini kazanıyorlardı.

Kısacası utanç yüklü bir dönemdi bu ve halkımız kendini hem savaş sevdasına kaptırmış hem de çaresizliğe gömülmüştü. Fakat 1960'ları ve 1970'leri kapsayan bütün bu dönem boyunca gayet belirgin olan başka bir iletişim eğilimi de vardı. Gençler dünyanın dört bir yanında hareket halindeydi. Göçmen ya da mülteci değil, deneyim ve arkadaş peşindeki maceracılardı bunlar. Avrupa'dan, Amerika'dan, Afrika'dan ve Asya'nın bazı bölgelerinden Lübnan'a geliyorlardı. Genelde sefil görünümlü, zayıf, kötü giyimli olan bu gençlerin kafaları bulanık ve çelişkilerle doluydu. Ama içtenlikleri görünümlerini gölgede bırakıyordu. Ayrıca gözlerinde saygı ve şefkat uyandıran bir pırıltı vardı.

Çok az paraları olduğundan otostop yapıyor, yürüyor, bisiklet kullanıyor, trene biniyor ya da elden düşme arabalar kullanıyorlardı. Dünyayı dolaşırken Beyrut'a uğrayan gençlerden çoğunun adını hatırlamıyorum; hatırımda kalan yalnızca ülkeleri ve kaygıları: şiddetten uzak durma ve kardeşlik. Fransa, İsviçre, Almanya, İtalya ve İs-

panya'dan geliyorlardı; iki genç adam Cezayir'den, iki kadın Bulgaristan'dan, üç kadın da Sırbistan'dan gelmişti; Burma, Singapur, Hindistan ve Çin'den gelenler vardı. Genç Japonlar Hiroşima'dan ve onlarda bıraktığı derin etkiden söz ediyordu.

Dinç görünümlü iki Alman savaştan bıkıp usanmıştı. Hitler'in karargâhında çalıştıklarını iddia ediyorlardı: biri aşçı olarak, diğeri şeref kıtasında. Çocuklarımız Aşçı Horst'u daha ilginç bulmuştu. II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'nın her yanındaki milyonlarca genç gibi o da anne babasının bir baskın sırasında ölümünün ardından kimsesiz kalmıştı. Ama konuştuğu zaman kişisel trajedilere hiç girmez, savaş gerçekliğini etkileyici bir derinlikle vurgulardı. İyi hatırladığım bir başka ziyaretçi de Pete adında bir Amerikalı'ydı. Onunla 1960'ların başında tanıştığımızda yirmi bir yaşındaydı, yapılı bir vücudu vardı, güçlü kuvvetli ve capcanlıydı. Albert Schweitzer'le bir yıl geçirmişti ve çocuklarımıza tıbbi misyonerlik konusunda anlatacak çok şeyi vardı. Ayrıca kendi ülkesindeki hayatının yanı sıra, ziyaret ettiği Rusya ve Avrupa ülkelerinin ilginç portrelerini bizimle paylaşıyordu. 1960'ların sonlarında Vietnam'da gönüllü olarak çalışmıştı ve Beyrut'a uğradığında, Asya'daki savaşın dehşetini ve kendi büyük felaketimizin akıbetini tartışmıştık. ABD'de Vietnam Savaşı'na karşı bir kitle hareketi olmasına karşın, Pete'e göre sıradan Amerikalılar Filistin'deki hayata dair ne kadar az şey biliyorlarsa Vietnam'ın gündelik gerçeği hakkında da o kadar az şey biliyorlardı. Hatırladığım kadarıyla ondan en son 1973 yılında haber aldık; o sırada Saygon'daydı. O yıl Ortadoğu bir kez daha savaşla örselenmişti.

O SAVAŞ aklımda şöyle kalmış: 6 Ekim 1973 sabahı kocamla birlikte kışı geçirmek üzere Beyrut'a dönmek niyetiyle Brummana'dan ayrılmıştık. Dağ yolundan kıyıya inerken kırsal bölge dingindi. Havaalanına yaklaşan iki uçak gördük. Şehre vardığımızda ortalık sakindi. Derken öğleden sonra radyo haberlerini duyduk. Sesler kulak tırmalayıcı ve cızırtılıydı; sözcükler dünyanın öbür ucundan geliyordu sanki. Cızırtı yüzünden haberleri takip edemedik. Dışarıda balkonlar insanlarla dolmuştu, herkes komşusuna neler olduğunu soruyordu. Mısır ve Suriye'den gelen haberler yangın gibi her yeri sarmıştı.

Mısır kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'm başarıyla geçtiği haberlerine inanamamıştık. Mısır ve Suriye taburlarının işgal altındaki topraklara doğru ilerlediğinden kuşkuluyduk. 1967'den beri yabancı basın hiç zaafı olmadığını söylediği İsrail ordusunu göklere çıkarıyordu. Şimdi bu tablo değişmeye başlamıştı. İsrail askerlerinin esir alındığı görüntüleri televizyonda izliyorduk. Bu bilginin güvenilirliğine ikna olmaya çalışarak gözlerimizi ekrandan ayıramıyorduk.

Dış haberlerde başlıklar şöyleydi: "Mısır komandoları gruplar halinde kanalı şişme botlarla geçti, tahkimatlara merdivenlerle tırmandı ve İsrail'in kilit mevzilerini tahrip etti." "Bar-Lev Hattı Mısırlılar tarafından imha edildi."[2] "Mısırlı askerler dubalı köprüler inşa ederek kanalı geçti." "Golan Tepeleri'nin en önemli şehri el-Kuneytire kurtarıldı."

İsrailliler bu haberlerin çoğunu yalanlamaya çalıştı, ama basında çıkan fotoğraflar gün gibi ortadaydı. Başlangıçta Suriyelilere Filistinlilerin yardım ettiği söyleniyordu. Savaş sırasında İsrailliler Suriye'yi Mısır'dan daha çok sıkıştırdı. Şam'a girmeye çalıştılar ve radyoda şehrin düştüğüne dair yalan haberler yayınladılar. Üçüncü hafta askeri operasyonlar hız kesti. İsrail'in büyük güçler tarafından daha çok desteklendiği, daha üstün silahlara sahip olduğu yolunda genel bir kanaat vardı, ama Arapların sağladığı kazanımlar Arap ordularını İsrail'in yenilmezliğinin bir efsaneden ibaret olduğuna inandırmaya yetmişti. Hemen olmasa bile yakın gelecekte bir gün kaybedilmiş toprakları geri alacaklardı.

Mısır Cumhurbaşkanı Sedat ve Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad bu kısa savaşın sonucunda büyük prestij kazanmıştı. Her şey bir yana utanç duygusu ortadan kalkmıştı, gençlerimiz yeniden doğmuş gibi hissediyorlardı kendilerini. Karameh savaşı gibi 1973 savaşı da psikolojik bir zafer getirmişti, ama bu seferki daha geniş ölçekliydi. Herkes Arapların karşılık verme iradesini hafife almıştı. Sürpriz saldırıdan birkaç saat önce yapılan basın toplantısında Moşe Dayan şöyle demişti: "Süveyş kıyısında sükûnet hüküm sürüyor. Savunma hatları emniyette, köprüler açık. Siyasi durumumuz sağlam. Bütün bunlar dengeli, cesur ve ileri görüşlü bir politikanın sonucu."

Şimdi geriye şu soru kalıyordu: Siyasi bir çözüm bulunabilir mi? Rusya ve ABD'nin ortak anlaşmasıyla Güvenlik Konseyi 21 Ekim'de

ateşkes lehinde oy verdi. İsrail'in işgal altındaki topraklardan çekilmesi çağrısında bulunan 242 numaralı BM kararının uygulanması için ortak bir barış komitesinin kurulmasını şart koştu.

Cumhurbaşkanı Sedat Amerikalılarla Rusları adalete karşı duyarlı olmaya ve BM kararına uyması için İsrail'e baskı uygulamaya davet eden etkileyici bir konuşma yaptı. Sözcüklerini dikkatle seçmişti ve ses tonunda öfkeden eser yoktu. 1973 savaşının Mısır toprakları için yapıldığını ve Arapların yalnızca kaybettikleri toprakları geri almak istediklerini vurguladı. Halkın çektiği acılardan ve korkularından söz edip bütün bunlara son vereceği vaadinde bulundu.

Buna karşın İsrail Başbakanı Golda Meir konuşmasında olayları özetledikten sonra Arap ordularına şimdiden biraz hasar verildiğini ama İsrail'in Arapların belini hepten kırmaya kararlı olduğunu vurguladı. Binlerce adamı onlara ait olmayan bir çölde savaşıyordu. Onları neden daha fazla ıstırap çekmeye zorluyordu ki? Onun nahoş sözlerini dinlerken, savaşta oğlunu kaybetmek gibi bir deneyimi hiç yaşadı mı acaba diye merak ettim.

Güvenlik Konseyi nihai kararını açıkladığında 1973 savaşı fiilen sona ermişti. İsrailliler bu kararı resmi olarak kabul etti, ama ateşkesi kabul etmeyi reddetti. 22 Ekim Pazartesi gününden o haftanın cuma gününe kadar Kanal Bölgesi'nin belirli kesimlerinde çatışmalar sürdü. 27 Ekim'de ABD bütün dünyadaki birimlerini seferber ettiğini açıkladı. Bu karar Arapların yardımına koşmaya hazır olduklarını açıklayan Ruslara cevaben alınmıştı. Sovyetler Birliği 242 numaralı kararın uygulanmasına, başka bir deyişle İsrail'in 1967 öncesi sınırlarına çekilmesine gözlemcilik yapmak üzere Sovyet ve ABD birliklerinden oluşan bir barış gücü tesis edilmesini önermişti, ama Amerikalılar bunu reddetti. Görünüşe bakılırsa son savaş olmayacaktı bu.

1973'ten iki olumlu sonuç çıktı. Birincisi Arap petrolünün ABD ve Avrupa'nın emperyalist baskısına karşı etkili bir silah olamayacağının kavranmasıydı. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Suudi Arabistan Kralı Faysal ve zamanın bütün Arap petrol ülkeleri, ABD ve belli Avrupa ülkelerine petrol tedariğini kestiklerini açıkladılar. Suudi Arabistan dünyanın en büyük petrol üreticisi olarak burada çok önemli bir role sahipti. Diğer dikkate değer sonuç ise yirmi dokuz Afrika ülkesinin İsrail'le ilişkilerini kesmeye karar vermesi,

İsrail'in de Arap topraklarını işgalinin barışın yolunu açan bir araç olmadığını, daha fazla emniyetsizliğe ve tecrite yol açtığını fark etmesiydi.

Diplomatik faaliyetler Arap ülkeleri arasında olduğu kadar iki süper güç arasında da devam ediyordu. Cezayir, Libya, Mısır ve Suriye liderleri, petrol boykotunu hızlandıran Faysal'ın önderliğinde Suudi Arabistan'da yeniden buluştular. İkinci bir yıpratma savaşı olasılığı ufukta belirmişti. Derken 16 Kasım'da müphem bir ateşkes antlaşması imzalandı. Tam olarak barış sayılmazdı bu. Şubat 1974'e gelindiğinde, Mısır ve İsrail birliklerinin Kanal Bölgesi'nden tamamen çekilmesi kararı yürürlüğe kondu. Ama İsrail ateşkes hatlarını ihlal etmeyi sürdürdü ve 1967 öncesi sınırlarına çekilmedi. Nisan 1974'te Suriyeliler Hermon Dağı'nın doruklarında kaybettikleri mevzileri yeniden ele geçirmek amacıyla halen Golan Tepeleri'nde savaşıyordu. Beyrut'ta ara sıra güney sınırının öbür tarafında denize düşen askeri uçakların çıkardığı muazzam sesi duyuyorduk. Kanalın temizlenip dünya trafiğine açılması bir seneyi bulacağı için Mısır hâlâ kargaşa içindeydi. Kanalı yeniden açma çabası, yeni fırsatlar ve büyük yatırımlar peşindeki Avrupalı müteahhitlerin Doğu'nun yolunu tutmasıyla Beyrut'ta kapsamlı bir ticari faaliyete yol açmıştı.

Buna karşın ne temel güç dengesi değişmişti ne de Filistinlilerin müşkül durumu. ABD İsrail'in inatçılığı uğruna dünyayı kargaşaya sürüklemeye ve dünya ekonomisini tehlikeye atmaya istekli görünüyordu. 1974'te ABD'li senatör J. William Fulbright, "İsrail'in Filistinlilere karşı misillemelerinin acımasız ve korkunç olduğunu" ifade ediyor ve "basının Filistinlilerin misillemelerini büyük bir sorun haline getirirken İsrail'in misillemelerinin rutinleşmiş vahşetine kayıtsız kalmasından" duyduğu üzüntüyü dile getiriyordu. Fulbright Amerikalıları şöyle uyarıyordu:

> İsrail'in bir devlet olarak var olmasına sadece ve sadece biz neden olduk. En azından şimdi İsrail şunu idrak etmeli: Bu devlet komşularına zarar vererek şiddet yoluyla varlığını sürdürsün diye daha fazla riske giremeyiz.

Ancak Fulbright başına buyruk bir politikacıydı ve ABD hükümetinin bu konudaki mutabakatını temsil etmiyordu. Başkan Richard Nixon Amerika'nın saldırganlığını tahammül edilemeyecek bir düzeye çıkarmıştı. ABD'nin Ortadoğu politikası o yılın sonraki dönemlerinde Watergate skandalıyla tavsayacak, ama Nixon'ın istifa etmesinden sonra da Filistin'de adil ve kalıcı bir çözüme ulaşmak üzere bu politikaya yeni bir yön verilmeyecekti. 1974 yılının sonunda öyle görünüyordu ki ulus olarak varlıklarını sürdürmeleri Filistinliler için bir başarıydı. Direneceklerdi. Kaçmayacaklardı. Yok edilemeyeceklerdi. Filistinli akademisyen Edward Said'in[3] o yılın aralık aymda *Newsweek* dergisine yazdığı gibi:

İsrail Halkına:

1967'deki Arap yenilgisine yürekten üzülmeme karşın, aynı zamanda zaferinizden sonra ne yapacağınız da beni düşündürüyordu. Zaferin ifadesini bulduğu törencilik kötü bir belirtiydi: çalınan borular, gerçekleşmemiş kehanetle ilgili beyanlar, kendini daima haklı görme hali, beyanların içinin boşluğunu örten bir belagat ve çoğunlukla insanı hayrete düşürecek derecede hoyrat ve acımasız bir politika. Zira 1967'den itibaren zaferinizi feci şekilde hor kullandınız. Arapların her açıklaması ya ayan beyan bir küçümsemeyle ya da yaylım ateşi gibi gelen kasten aşağılayıcı taleplerle karşılanarak gözardı edildi. Mısır'a, Lübnan'a, Ürdün'e ve Suriye'ye yönelik akınlarınız, kimi zaman kontrolsüz bir şiddetin uygulandığı ve sadece sadistçe gaddarlıkları açısından parlak olan saldırılarınız bir yandan size karşı Arap direnişini artırır, bir yandan da dünyadan daha fazla tecrit edilmenize neden olurken, bizimle ilgili hazcı denebilecek tartışmalara daldınız. Boyun eğişiyle İsrail'in şimdiki varlığını mümkün kılan Filistin halkını görmezden gelme doğrultusundaki resmi politikanızla irademizin bir noktaya yoğunlaşmasını ve yurtsever mücadelemizin netleşmesini sağladınız.

Sonraki olaylar bu sözlerdeki hakikati kanıtlar nitelikteydi.

XXVII

1974'TE DERS yılının sonunda okul müdürlüğü görevimden emekli olmamla, hayatımda *rahat* geçeceğine inandığım yeni bir dönem başladı. Bana çok şey katan bir meslek hayatım olmuştu ve okul da emin ellerdeydi. Hayatımın kırk mutlu yılını geçirdiğim ofisten ayrılırken, her bir küçük kitap, her bir harita ve resim benim için çok şey ifade ediyordu. Ofisim geniş ve sessizdi. Genellikle sükûnet içinde çalışmanın ve düşünmenin tadını çıkararak geç saatlere kadar burada kalırdım. Yüz yatılı öğrenci, personel, bütün atmosfer sıcaklık ve dayanışma esinliyordu. Bu mekân benim için cennetten bir köşeydi. Burada düşüncelere dalmış, burada güzel düşler kurmuş ve o düşleri yine burada gerçekleştirmeye çalışmıştım. Okul yalnızca benim için değil, o uyumlu atmosferi tecrübe etmiş daha binlerce kişi için de bir yuvaydı. Kaygı ve korkularımız, üzüntü ve sevinçlerimiz, beklenti ve özlemlerimiz mutluluk veren eylemlere dönüşmüştü. Burada hayat inancın, umudun ve sevginin ifadesiydi – en çok da sevginin.

Brummana'da yaz enfesti, dağların arasındaki bahçemizde çiçeklenen fundaların rayihası her yeri sarıyordu. Sevgi dolu iki torunumuz vardı ve yeni torunlar bekliyorduk. Çocuklarla yaşamak, onların eşsiz konuşmalarına, kıymetli düşlerine kulak vermek bu çalkantılı dünyada benzersiz değerde bir deneyim.

Öte yandan, ailem ve Ehliyâ Okulu'ndaki başarılarım beni memnun ettiği halde, medeniyetin koruyucuları olduğunu iddia eden biz yaşlı insanların gençlerimizi hayal kırıklığına uğrattığımız hissinden kurtulamıyordum. Şiddetten uzak durmak bizim için kuvvetli bir dürtüydü, ama miras olarak bıraktığımız dünya onlara şiddetin düşlerinin daha güvenilir bir yoldaşı olduğunu öğretiyordu. O yaz Ame-

rikan Üniversitesi, siyasi hoşnutsuzlukla kaynayan bir öğrenci cemiyetinin akademik hayatı kesintiye uğratmasıyla bir aydan fazla kapalı kaldı. Üniversite yüz yıllık tarihi boyunca başka pek çok protestoya sahne olmuştu – tıp bilimlerinin Arapça okutulması, Darwin'in evrim kuramının öğretilmesi ya da yeni bilimsel fikirlerin kabul edilmesi talebiyle yapılan protestolar gibi. Fakat yönetim polis çağırdığı için bu protesto kanlı olmuştu. Silahlı kuvvetlerin üniversite kapılarında nöbet beklediğini görmek acı veriyordu insana; o kapılar ki binlerce erkek ve kadını bilgi ve hakikatle donatarak uçsuz bucaksız dünyaya hazırlamıştı. Bir grup sağduyulu profesör öğrencilerle üniversite yönetimi arasındaki ilişkileri yumuşatmaya çalıştı. Ne yazık ki güvenlik güçleri üniversite kapısından girince anlaşmazlık daha da büyüdü.

1967 trajedisi üniversiteyi değiştirmişti. Onu manevi güçle dolu bir sığmak olarak bilen bizler bir siyasi hırs aracına dönüşmesinden ziyadesiyle rahatsızdık. Bu üniversite yaşadıkları çağın çatışmalarının üzerinde olan insanlar tarafından kurulmuştu. Para ve güç onlar için hiçbir zaman önemli olmamıştı; insanlığa hizmet en soylu amaçlarıydı. Şimdi onlardan ne kadar da uzaklaşmıştık! Atalarımız Arap ülkelerinin sömürge güçlerini memnun etmek için binbir parçaya bölündüğünü görmemişti. Üstelik onların zamanında Siyonist bir devletin kurulması inanılmaz bir fikirdi.

Şimdiyse gençlerimiz ve ülkemiz mahva sürükleniyor gibiydi. Sınırlarımız içinde yaşayan Filistinliler bütün dünya tarafından reddedildiklerini düşünüyorlardı, kendi halklarına bile yabancıydılar. Lübnan'daki hükümetimiz vurdumduymaz, yozlaşmış ve kayıtsızdı. Yetki birkaç kişinin elinde toplanmıştı ve halk arasında büyük bir huzursuzluk vardı.[1]

Haydut çeteleri kuzeydeki Trablusşam şehrini sarmıştı ve ordu suçu önlemek için büyük ölçüde güç kullanıyordu. Güneyde İsrail kuvvetleri köyleri tahrip etmeye, sivilleri evlerinden uzaklaştırmaya devam ederken, hükümet liderleri onlara boş laflarla karşılık veriyordu. Gazetelerimiz güneyde çekilen zulümlerden pek söz etmiyordu; bu olaylar genelde bütünüyle görmezden geliniyordu. Televizyon entipüften oyun ve yarışmalarla insanların dikkatini başka yöne çekiyordu. Cumhurbaşkanımız sınırda Suriye devlet başkanıy-

la buluşacağı zaman her iki ülkeden yapılan yayınlar da ılımlı ve güven vericiydi. Kral Faysal bölgedeki ülkeler arasında mekik dokuyordu; Henry Kissinger aynı şekilde oradan oraya dolaşıyor ve bizi küçük dozlarda umutla besliyordu. Ama bölgenin için için kaynadığı seziliyordu.

1975 kışı olağanüstü sert geçti. Dağlık bölgeler çok sayıda insan kaybına ve büyük maddi hasara yol açan korkunç bir kar fırtınasıyla cebelleşiyordu. Kıyı bölgelerindeki şiddetli yağmurlar tahripkâr taşkınlara yol açtı. Bu, güneyin çektiği çilelere kayıtsız kalan bizlere verilmiş bir cezaydı sanki. Martta daha önce görülmemiş şiddette yağmurlarla birlikte fırtınalar da devam etti. Ama nisan güneşli ve pırıl pırıl geçti; iç savaş da işte o sırada başladı.

13 NİSAN'DA Beyrut'un dış mahallelerinde Filistinlilerle sağ kanat Falanjist Hıristiyanlar arasında çatışmalar patlak verdi. Kaşla göz arasında bütün şehir adeta bir girdaba çekilmişti. Bizim iç savaşımız en başından itibaren vahşiydi. Her iki saftaki savaşçıların, sözde Müslüman ve Hıristiyan milislerin yürekleri kapkara bir öfkeyle yanıyordu. Nüfusun büyük çoğunluğu ellerinden bir şey gelmediğini düşünerek geri çekilmişti. Ülke gerçek arzusu her şeyi yakıp yıkmak olan meczup bir gençliğin kurbanı olmuştu.

Yaz başında çatışmaların biraz durulması beraberinde savaşın sona erdiğine dair bir iyimserlik dalgası getirdi. Kızımız Mariam ve ailesi haziranda ABD'den bizi ziyarete geldi; ağustosta döndüklerinde ülkede gerginlik yeniden artmıştı. Mariam ve ailesinin Beyrut'tan ayrılmasından birkaç saat sonra Beyrut alevler içindeydi. Biz Brummana'da, onun ferahlatıcı rüzgârları arasındaydık, ama ölü sayısını her gün gazetelerden takip ediyorduk. Bütün bunlar gerçek değildi sanki. Resmi radyo kanalı insanların Beyrut'ta bir yerden bir yere gitmelerine yardım etme sorumluluğunu üstlenmişti. Spikerler yolların isimlerini ve kentin kapılarına giden yolların güvenlik derecesini bildiriyordu. Bu gayet samimi bir fikirdi, ama aynı zamanda daimi bir tehlike içinde bulunduğumuz duygusunu güçlendiriyordu. Çok gerekli olmadıkça kimse evinden çıkmıyordu. Birçok silahsız kişi vurulmuştu. Doğu ve Batı Beyrut tahkimli bölgeler haline gel-

mişti; Hıristiyanlar doğuda, Müslüman ve Filistinli mülteciler batıdaydı ve daha sonra Yeşil Hat adını alan sınır yoğun çatışmalara sahne oluyordu.

İlk çarpışmalar başkenti bölmeyi ve tahrip etmeyi hedefliyor gibiydi. Keskin nişancılar her yerde dehşet saçıyordu. Beyrut'un bazı kesimleri terk edilmişti. İmkânı olanlar Avrupa ve ABD'ye gitmişti, bazıları da Suriye ya da Irak'a, ama çok sayıda insanın kalıp acı çekmekten başka seçeneği yoktu. Aylar geçtikçe işe gitmeye cesaret edebilen insanların sayısı iyiden iyiye azalıyordu; ülke verimsizlik ve işsizlik yüzünden felce uğramıştı. Çatışma her şeyi yutan bir yangın gibi yayılıyordu. Savaştan etkilenmeyen tek bir köşe bulmak zordu. Çatışma iş muhitlerinden otellere sıçramış, Beyrut'un merkezine yayılmıştı.

Fabrikası en şiddetli çatışmaların sürdüğü bölgeden uzakta olsa da sınırı geçmek zorunda olan kocam Emile için çok endişeleniyordum. Oğlum Sami'nin ofisi Beyrut'un büyük tehlikelerle dolu merkezlerinden biri olan Kantari bölgesi yakınlarındaydı. En büyük oğlum Nedim'in çalıştığı Amerikan Üniversitesi hastanesi daha emniyetliydi. Nedim son derece elverişsiz koşullarda, yüzlerce yaralı ve sakatlanmış hastayı tedavi ederek çalışmayı sürdüren doktorlardan oluşan küçük bir ekibe katılmıştı. Hastaneye her sabah yürüyerek giden oğlumuz için endişeleniyor, sabırsızlıkla dönüşünü bekliyorduk. Öğlenleri her zaman tekrar gidiyordu. İçimizde genç savaşçılarla en yakın temas içinde olan oydu. Gece gündüz onların gözyaşları ve öfkeleriyle yaşıyordu. O kadar çok korkunç hikâye dinlemiştik ki hayata ve ölüme karşı biraz duyarsızlaştığımız bile söylenebilirdi. Neyse ki aşırı bir iş yükü altındaki bu doktorlar kurtarılabilecek hastaları kurtarmaya çabalıyordu.

Noel yaklaşırken savaşın kontrolden çıktığı aşikârdı. Kuzeyde ve güneyde çatışmalar doludizgin sürüyordu. Başkente giden bütün yollar kapanmıştı. Telefonlar çalışmıyordu. Beyrut'ta günlerce susuz ya da kirli sularla idare ederek ve hiç elektrik olmadan yaşadık. Çok miktarda mum kullandık. Ekmek dışında yiyecek bulunabiliyordu. Birkaç fırın bombalardan hasar gördüğü için ekmek üretemiyordu. Fırınların yakınındaki kalabalık bölgede yüzlerce kadın ve çocuk ölmüştü.

Belli bir süreklilik içinde işlevini sürdüren tek sektör basındı. Günlük gazetelerimiz yayımlanmaya devam ediyor, haberler halk arasındaki paniği yayıyordu. Fiili bir hükümet olmadığı için basın azami bir özgürlüğün tadını çıkarıyordu. Askeri stratejiler bütün nüanslarıyla bize ulaşıyor, zihnimiz giderek daha çok karışıyordu. Bazı haberlerde yazılanlar, üzerimizde Vietnam'la ya da diğer savaş bölgeleriyle ilgili duyduklarımızdan daha korkunç bir etki bırakıyordu. Sürekli tehlikede olduğumuzu bilmek nasıl da berbat bir duyguydu! Herkes her an her yerde ölebilir gibi görünüyordu. Kör kurşunlar üzerimize yağmur gibi yağıyordu.

Bir radyo spikeri Lübnan'a savaş açan "yabancılar"dan söz ettiğinde özellikle rahatsız olmuştum. Filistinlileri kastediyordu. Bunun bir iç savaş olduğunu unutmuş muyduk? Lübnan'ı her zaman Arap dünyasının ayrılmaz bir parçası, insan ufuklarının özgürce genişleyebileceği bir yer sayan bizler "yabancılar"dan mı söz ediyorduk?

Beyrut Akdeniz kıyısının en sıcak şehri olagelmişti. Her diyardan insan burayı evi bellemiş ve bundan gurur duymuştu. Anarşisine rağmen şehir bir zamanlar gerilimden azade ve mutlu bir toplumun merkeziydi. Dünyanın dört bir yanından gelen, farklı diller konuşan, çok çeşitli uluslara mensup olan gazeteciler, yazarlar, tatilciler ve turistler burada özgürlükçü düşünce ve yaşam biçiminin hâkim olduğu bir sığınak bulmuştu. Çok uzun bir süredir herkes burada dostluk ve sevgi bulmuştu. Pasternak'ın yazdığı gibi, "Tanrının krallığında vatandaş yoktur". Buna her zaman inanmışımdır. Bizler ulusal engeller çerçevesinde düşünen insanlar değildik. "Yabancılar" bir zamanlar topluluğumuzun can damarıyken, aramızda geleceğimizi mahveden "yabancılar" olduğunu nasıl düşünebilirdik?

XXVIII

Savaş Günlüğü

~

EYLÜL 1975

BUGÜN VERANDAMIZDA daha çok kuş var. Her geçen gün sayıları artıyor. Onlar için bıraktığımız tahıl tanelerini, günlük nimetlerini azar azar yiyorlar. Herkes savaşla meşgul. İnsanlar bizi hiçbir yere götürmeyen amaçsız bir mücadelede birbirini öldürüyor. Kuşlar bir daha ne zaman semtimizdeki üç-beş ağaca tüneyip şakımaya başlarlar acaba... Şimdilerde yemeklerini alıp ortadan kayboluyorlar. Bizim gibi onlar da birbiriyle savaşan insanlardan korkuyor.

KASIM 1975

Korkutucu bir haber. Gelinimiz Asdghik şehrin ana kavşaklarından birinde bir keskin nişancı tarafından bacaklarından vurulmuş. Nedim'le ikisi arabayla şehrin doğu kesimindeki bir hastanede yatan bir hastayı ziyarete gidiyormuş. Hızlı tıbbi müdahale sayesinde hayatı kurtulmuş. Şükürler olsun ki her şey yolunda. Asdghik ilk bebeğini bekliyor.

OCAK 1976

Yeni yıl birçok kişi için, özellikle de mücevherlerini güvenli banka kasalarında saklayanlar için kötü başladı. Bankalar soyuldu. Yağma olayları her yerde aldı yürüdü. Dediklerine göre yağmacılığı iş edi-

nenler uzak yerlerden Beyrut'un hazinelerini talan etmeye gelmiş. Kim bilir? Beyrut bir zamanlar zengin bir şehirdi.

İç kesimlerde çatışmalar şiddetlenmeye başladı. Silah satışı her iki tarafta da yayılıyor, tabii silah ticaretinin ve yasadışı yollarla edinilen servetin getirdiği yozlaşma da. Para kudretli bir tanrı. Yolsuzluk toplumun daha geniş katmanlarına yayıldıkça, sözde parlamentomuzun eli kolu bağlanıyor. İktidardakilerin masum kurbanların cesetleri üzerinden para kazandıklarına dair utanç verici hikâyeler günbegün kulağımıza geliyor. Anlaşılan ülkenin paramparça olması kimsenin umurunda değil. Etraf türlü türlü yeni milisle doldu; çoktan bölünmüş olan orduda ve ülkede panik tohumları ekiyorlar. Genç savaşçılara ne için savaştıkları sorulduğunda verecek net bir cevap bulamıyorlar. Herkes aynı durumda. Biz sivillerin güvenecek bir dalı yok. Zayıf ordumuza olan inancımız her geçen gün daha da sarsılıyor.

Çoğu insan kaderci olup çıktı. Dükkânları tahrip edilen tüccarlar mallarını yerleşim bölgelerine getirip birkaç saat boyunca işportacılık yaparak işlerini yürütmeye çalışıyorlar. Sabahları sokaklar mallarla dolup taşıyor, ama öğle vakti şehre ölüm sessizliği çöküyor. Öğleden sonraları dışarıda in cin top oynuyor; bir zamanlar muazzam bir kalabalığın rızık peşinde koştuğu sokaklar bile bomboş.

Sözde Hıristiyan milisler göğüslerinde koca tahta haçlarla kıran kırana savaşıyor. Amaçları sakinlerini uzaklaştırarak yoksul bölgeleri boşaltmak. Ayın on sekizinde Karantina bölgesine acımasızca saldırdılar. Kadınlar ve çocuklar rehin alınarak bilinmeyen bölgelere götürülürken, erkekler katledildi. Binlerce insanın ölmüş olabileceği geliyor kulağımıza. Falanjistlerin Müslüman kalabalığa ateş açtığı, birkaç saat içinde yüzlercesini öldürdüğü "Kara Cumartesi"den [6 Aralık 1975] beri gündeme toplu katliam hâkim. Söylendiğine göre barikatlar kurup yol kesmiş ve insanlara kimlik sormuşlar. Devletsiz olduklarından kimlik belgeleri bulunmayan Filistinlileri ve Müslümanları acımasızca öldürmüşler.

FKÖ'nün Hıristiyan şehirleri Damour ve Gie'ye yönelik misilleme saldırılarıyla ilgili anlatılanlar da aynı ölçüde dehşetli. Sevimli ve ilginç evleri, bol miktarda portakal, mandalina, limon ve muz yetişen meyve bahçeleriyle ünlü Damour örnek bir şehirdi. Karantina'da yerlerinden edilen insanlar Damour'a yönelince, tehlike hattı

güney kıyısı boyunca daha da genişlemiş oldu. Damour'da yüzlerce kişi öldürüldü; çok geniş bir yeşil alan yanıp kül oldu ve o nefis meyve bahçeleri harap edildi. İnsanlar emniyete ulaşmak için evlerini terk eder ya da kendi "soylarından" gelenlerle birlikte kaçınılmaz sonlarını beklerken, farklı dini hizipler arasındaki yarık giderek derinleşiyor.

1976 İLKBAHARI

Doğa dağlarda olduğu kadar şehirde de bütün görkemiyle yeşillenerek uyanışa geçti. Yüksek kesimlerde badem ve kayısı ağaçları gözalıcı. Çam ağaçları civardaki tepelere kadifemsi bir yeşillik katıyor. Bütün bunlar eşsiz ülkemizin nefes kesen güzellikleri, ama insan denen mahluk çirkin ve kötü. Günler sürekli bombardımanla geçiyor; gecelerse tekinsiz. Başımıza bunların geleceği aklımızdan hayalimizden geçmezdi. Kuzenim Mona Brummana'dan geldi; yanımızda olduğu için gerçekten memnunum. Nisanda açan bir çiçek gibi ailenin her üyesine tatlı bir rayiha getirdi. Gelişiyle bitkiler bile canlandı. Becerikli elleriyle birbirinden güzel şeyler yapıyor, çocuklar da onu yürekten seviyor. Cömert yüreği ve sıcak ilgisiyle hepimizi kanatları altına aldı.

21 NİSAN 1976

Bu acı dolu atmosferde bir nebze mutluluk! Gelinimiz tatlı bir oğlan doğurdu. Küçük Samer dünyamızı çılgın bir sevince boğdu. Birden günler eskisi gibi anlamsız gelmez oldu; hayatımıza renk geldi. Tagore "Hilal Ay" şiirinde yeryüzündeki bütün çocuklar için şöyle yazmıştı:

Yüzlerce kavşakla dolu bu diyarlara gelmiş
Bağrına basıp kutsa onu.
Gülücüklerle takip eder seni, yüreği şüpheden azade.
Aşağıda dalgalar tehlikeli boyutlara ulaştığında
Yukarıdan gelen nefes onu huzurun sığınağına sürükler.
Hayatın telaşında unutma onu, göğsüne bastırıp kutsa.

MAYIS 1976

Beyrut her gün bombalanıyor. Bebeğimiz füzelerin şeytani sesleri arasında huzur içinde uyuduğu için şükrediyoruz. Birkaç gece gürültüden kaçmak için sığınaklarda uyuduk. Sinirleri harap eden bir şey bu. Ama sabah uyandığımızda bebeğin gülen yüzünde yeni bir dünya keşfediyoruz.

22 MAYIS 1976

Emile için bir doğum günü partisi verdik. Yetmiş dört yaşına bastı. Bütün aile ve dostlar –elli kişi kadardık– ona en iyi dileklerimizi iletmek için toplandık. Soluk aldıran, neşeli bir toplantı oldu. Emile bu fırtınalı denizde sağlam bir kaya olmuştur her zaman. Geniş omuzlarında herkesin yükünü taşıyor sanki ve bitmek tükenmek bilmeyen iyimserliğiyle hepimize destek oluyor. Emile mi yoksa fabrikasında birlikte çalıştığı Kuzen Fadlo mu daha iyimser emin değilim, ama birbirlerini takdire şayan bir şekilde tamamlıyorlar. Beni neşelendirmesi için Fadlo'nun sabah ziyaretlerini iple çekiyorum. Sohbeti mizahla manevi bilgeliğin bir karışımı; ayrıca kocamın hayat boyu yaptığı işlere duyduğu inanç da benim için çok kıymetli. Onun varlığı Emile'e fabrikanın geleceğiyle ilgili planlar yapabilmesi için gereken huzuru ve gücü verdi. Etrafımızdaki her şey mahva sürüklenirken, görev duyguları şiddet kasırgalarından daha güçlü çıkan birkaç sadık işçi sayesinde fabrikadaki üretim devam etti. Emile'in metaneti, cesareti ve özeni olmaksızın hayatımız nasıl olurdu, düşünemiyorum. Tanrı ona daha uzun yıllar güç versin.

HAZİRAN 1976

Cehennemin kapısında duruyoruz. Adam kaçırma ve intikam hikâyeleri geliyor kulağımıza. Bu ne kadar sürecek? Bilen yok. Bazı okulları yeniden açmayı denediler ama işleri düzenli yürütebilmek için gereken huzur kimsede yok. Mülteci kampları arasındaki çatışmaların sonu gelmiyor; çatışmalar akla hayale sığmayacak bir hunharlıkla devam ediyor. Dağlarda, köylerde, Doğu ve Batı Beyrut ara-

sındaki geçiş noktalarında gerilim giderek artıyor. Gayriresmi radyoların yayınları kinci ve acımasız. Resmi radyodan sürekli barış çağrısı yapılıyor ama yetkili makamlara kulak veren yok. Yetkili makamlar üstlendikleri rolü bir kenara bıraktı.

8 HAZİRAN 1976

Aile arasında kız kardeşim Selma'nın doğum gününü kutladık. Selma bu çalkantılı günlerde Emile'e çok benziyor: Onun gibi cesur. Müthiş bir hafızası var ve geçmişten mizah dolu hikâyelerle bizi neşelendiriyor. İlerleyen yaşıyla birlikte Selma'nın bilgeliği de yeni boyutlar kazandı. Onun sağlam yargılarını ve hayatı derinden kavrayışını her zaman takdir etmiş olsam da, hiç bugünkü kadar takdir etmemiştim. Selma mütevazı alışkanlıkları ve mütevazı talepleriyle bu tamahkâr dünyada bir huzur timsali.

Ablam Souyama yedi torununu birden Bağdat'a götürdü. Yetmiş beş gibi ileri bir yaşta, küçükleri Beyrut'taki ailelerinden alıp onca yolu gitmek onun için yorucu oldu, ama Selma gibi o da başkaları söz konusu olduğunda her zaman kendini unutmaya hazır. Ve kararlı. Çocukların ülkeden çıkarılması gerektiğini düşünüyordu ve bunu yaptı.

1976 YAZI

Bir zamanlar büyükannemle büyükbabamın yaşadığı güzelim Koura bölgesi kargaşa içinde. Milisler tarafından kuzeyden şiddetli bir saldırıya uğradı. 26 bin kadar yurttaş evlerini terk ederek Trablusşam'a sığındı. Beyrut'ta balkonlarımız şarapnel dolu. Ölüm mahallemizde pek çok kapıyı çalarken, Tagore'un son şiiri "Ölümün Kanatlarında"yı düşünüyordum. Tagore'u hep sevmişimdir:

Her sabah ışığın lütufkâr dokunuşuyla
Hürmetlerini sunar varoluş bana.
Damarlarımdaki kan ışık seline karışır.
Tatlıdır dünya, tatlıdır toprağı
Ölüm ölümsüz Hayat'ı yutamaz.

Ölüm tüm dehşetini yitirdi gözümde
Ölüm yeniden doğmak sadece.
Toprağın bağları çözülse de
Kudretli evren kollarına alsa beni
Ve korkusuzca öğrensem artık
Büyük Bilinmeyeni.

24 HAZİRAN 1976

Havaalanı yeniden açıldı. On yedi gündür kapalıydı, bu süre içinde kendimizi bütün dünyadan kopmuş hissetmiştik. Havaalanına birkaç kez bomba yağdı. Bombardımanlardan biri bir pilotun ölümüne sebep oldu. Yolculardan yaralanan kimse olmadı, ama cesur ve talihsiz pilot uçağı kurtarırken hayatını kaybetti. Solcular ve Filistinliler bu saldırının intikamını almak için Beyrut'tan Cuniye'ye bomba yağdırdı; tecrit edilmiş bu limandaki insanlar ölü sayısısının çokluğu karşısında dehşete düştü.

27 HAZİRAN 1976

Havaalanı ağır bombardıman altında kaldıktan sonra yeniden kapatıldı. Saldırı sırasında havaalanı civarında, seyahat etmeyi planlayan 800 kadar insan vardı. Şimdi bir kez daha dünyadan bütünüyle tecrit edildik.

30 HAZİRAN 1976

Kamplar arasındaki çatışmalar dokuz gündür devam ediyor. Hunharlık sözcüklerle ifade edilemeyecek düzeyde. Liderlerimiz görece emniyetli konutlarında dinleniyor, ölümle burun buruna olan yüzlerce genç için yeni kötülükler planlıyor. Eskiler tabancalarla savaşırdı. Savaş bölgelerinden uzaktaki masum sivilleri öldürmezlerdi. Atalarımızla karşılaştırıldığımızda medeniyetten ne kadar da uzağız.

Beyrut'a akaryakıt getirmek için deniz güzergâhını kullanmak gibi bir girişim söz konusu. Durum hâlâ fena halde karışık. Kuşatma altındayız; ekmek yok. Birkaç ev kadını altı saat kuyrukta bekleyip

beş somun ekmek almış. Derken silahlı haydutlar sırayı bozup paylarına düşeni almışlar. Uzun bir süredir kuyrukta beklemekte olan yaşlı bir kadınla ilgili bir hikâye dolaşıyordu ortalıkta: Kadın silahın ekmek almakta ne kadar etkili olduğunu fark edince haydutlara silahlarını ödünç vermeleri için yalvarmış.

15 TEMMUZ 1976

Kamp bölgelerindeki bahçelerde ve bu bahçelerin etrafında korkunç bir çatışma oldu. Bir zamanlar şehirdeki pazarda satmak üzere çiçek toplamak için sayısız insan ve araba gelirdi burayâ. Şimdi civarda kanlı bir savaş şiddetle devam ederken kim çiçek almak ister ki? İnsanlar kendilerinden geçmiş bir halde birbirlerini öldürürken kim çiçeklere bakmak ister? Giderek hayvanlaşıyoruz.

Sosyal hayat devam ediyor, zira aksi takdirde delirirdik. Zureyk ailesi sık sık bizi görmeye geliyor. Ancak Costi'nin o sağlam adalet duygusunun, sağlam entelektüel fikriyatının, kılı kırk yaran dürüstlük anlayışının neşelenmemize pek katkıda bulunduğu söylenemez. Geleceğe ilişkin görüşleri kasvetli, hatta umutsuz. Najla sımsıcak bir insan ve kızları etrafa iyimserlik saçıyor. Onların heyecan dolu gençliği bizim dayanağımız; bu gençlikte sezgisel, düşsel bir şeyler var. Kuzenim Nida da neşeli kahkahasıyla bizi eğlendiriyor. Savaş yüzünden endişeli ama bu konuda konuşmaktan kaçınıyor. Bunun yerine kendi hayatından gülünç olaylar anlatıyor, evde yetiştirdiği süs bitkileri ve çiçekleri, rengârenk tabloları, biçimini değiştirip durduğu mobilyaları hakkında, parlak ve güzel olan her şeyden aldığı haz hakkında gevezelik ediyor. Bize neşe ve ferahlık getiriyor.

AĞUSTOS 1976

Ağustos başında bir barış antlaşması için girişimde bulunulduğuna dair haberler kulağımıza geldiğinde kısa bir rahatlama yaşamıştık. Antlaşmanın silahsızlanmayı ve kamplardaki yaralılarla tutsaklara insanca muameleyi şart koştuğu söyleniyordu. Fakat böyle bir antlaşmaya riayet edildiğine dair bir kanıt yoktu. Aym on ikisinde Doğu Beyrut'taki Tel el-Zaatar kampında bulunan Filistinliler toplu bir kat-

liama uğradı. İki aydır Hıristiyan milislerle Suriye tarafından desteklenen hükümet güçlerinin kuşatması altındaydılar; şimdi duyduğumuza göre meğer bir katliam söz konusuymuş, binlerce kişi öldürülmüş, mülteciler makineli tüfeklerle taranmış.

Sınırlarımızın değiştirilmesinden söz ediliyor. Sınırların değiştirilmesi her yerde bütün savaşların arzulanan hedeflerinden biri zaten. Bu korkunç iç savaştan sonra biz de böyle değişimlere razı olmak zorunda kalabiliriz. Binlerce gencimizi kaybetmek buna değer miydi? Mantıklı düşünmeyi hâlâ öğrenemedik mi? Neden kan dökmeden sınırları değiştiremiyoruz?

Bu pırıl pırıl yaz sabahında Akdeniz durgun. Yer yer beyaz bulutlar olsa da gökyüzü açık. Güzelim ağaçlar şehrin birçok bölgesini kuşatmış durumda. Bir zamanlar burası dünyanın kıskandığı, büyüleyici bir yerdi.

23 EYLÜL 1976

Gece ara sıra duyulan silah sesleri haricinde sakin geçti. Cumhurbaşkanı seçilen Elias Sarkis'in bugün Bekaa vadisindeki Ştavra şehrinde yemin etmesi bekleniyor. Bekaa Suriye'nin elinde ve birçok milletvekili törene katılmamak için mazeret bildiriyor.[1] Hepimiz Sarkis'in sağlam bir duruş sergileyeceğini umut ediyoruz. Onun için endişeleniyoruz çünkü dönen dolaplardan bihaber olduğu izlenimini uyandırıyor. Görünüşe bakılırsa dürüst ve açık sözlü biri. Eski cumhurbaşkanı yolsuzluğa bulaşmıştı. Hepimiz Sarkis'in sakat bir parlamentoyu ve nefret edilen bir selefi alt edip edemeyeceğini merak ediyoruz. Toplantı öğlen yapılacak. Korkudan tek kaçış yolumuz umuda sığınmak.

23 EYLÜL, SONRAKİ SAATLER

Cumhurbaşkanı seçilen Sarkis aklı başında bir konuşma yaptı. İyimser olmak için nedenlerimiz var. Açık yüreklilikle ve içtenlikle Lübnan'ın yeniden ayakları üzerinde durduğunu görme isteğinden söz etti. Ülkenin gençlerine seslendi ve yeni bir ülke, dini mezheplere değil, erdeme ve çalışkanlığa dayanan bir ülke inşa etmek için onla-

ra çok iş düştüğünü vurguladı. Filistinlilerden ve davalarından vakarla söz etti. Lübnan'ın Arap karakterini vurguladı. Filistin komutası ateşkes ilan etti.

28 EYLÜL 1976

Oturduğumuz binaya el koymak isteyen silahlı adamlar bir süredir bizi ürkütüyor. Nedim ve Selma binaya dokunulmaması için temaslarda bulunuyor. Binada oturan iki doktor ABD'de. Ortam gergin. Dün sabah ve gece birkaç bombalı saldırı Ras-Beyrut'u salladı. Suriye kuvvetlerinin katıldığı dağ muharebesi sürüyor. Sarkis'in seçilmesi durumu pek değiştirmedi. Sınırlerimiz had safhada gergin olsa da umudu elden bırakmıyoruz.

EKİM 1976

İyimser bir hava var. Anlaşılan Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da, Mısır, Suriye ve Kuveyt'in yanı sıra Filistin direnişinin de katıldığı bir Arap zirvesi toplanmış. Lübnan davet edilmemiş. Bu savaş Lübnan'ın pozisyonunu hayal bile edemeyeceğimiz ölçüde zayıflattı. Kendimizi toparlamamız yıllar sürebilir. Umut edelim de sorunun askeri kısmı son bulsun. Suriye yazgımıza giderek daha çok müdahale edecek, ama mevcut durumda pek fazla seçeneğimiz yok. Ezik bir barış bile kan ve dehşetin hüküm sürdüğü bir durumdan iyidir.

20 EKİM 1976

Çatışmalar sürüyor. Beyrut'un yerleşim bölgelerine roket yağıyor. Akşamüstü saat altıda üç güçlü roket semtimize düştü ve büyük bir maddi hasara yol açtı. Bize isabet etmediği için çok şanslıyız. Görünen o ki hedefiz ve panik içindeyiz.

Savaşan taraflar dağlık bölgede hâlâ çatışıyor. Burada şahane bir sonbahar hüküm sürüyor. Rengârenk yapraklar henüz dökülmedi. Bazı ağaçlar hâlâ mevsimin armağanlarıyla yüklü olsa da çiftliğine gidip meyve sebzesini toplayan yok. Aynı insanlık ailesinin mensupları birbirlerinden korkar oldu.

Bugün Beyrut bana genelde çalkantılı bir şehir olarak tasvir edilen antik Roma'yı hatırlatıyor. Farklı değerler benimseyen ve farklı diller konuşan, bütün ırk ve itikatlardan çeşit çeşit insan toplulukları hep burada. Her bir kesim elinden geldiğince kendi kendini yönetiyor. Ama toplum olarak Beyrut gururunu ve özsaygısını yitirdi; anlaşılan bu durum kimsenin umurunda da değil. Arsız tefeciler servet biriktirirken yoksulluk ve sefalet saklanıyor. Ne kadar onur kırıcı.

OCAK 1977

Savaş bitti, ama yeni yıl kaygılarla geldi. Şehir Müslüman/Hıristiyan olarak ikiye bölündü; ülke bölündü. Beyrut'un merkezinde eski kent gördüğü hasardan sonra tanınmayacak halde. Bulvarlar boyunca uzanan şık oteller, görkemli yapılar ve gökdelenler yerle yeksan oldu; üstelik yeniden yükselebilecek gibi de görünmüyorlar. Bazıları unufak olmuş durumda. Nereden başlamalı? Birçok şehri depremler böyle harabeye çevirmişti, ama Beyrut'u biz kendi ellerimizle mahvettik. Kendi başkentimize verdiğimiz zarar tasavvur edilemeyecek bir boyutta.

Savaş sırasında ailemizden hiç kimse büyük bir maddi kayba ya da ani bir felakete uğramadı. Ölüm ailemizin iki yaşlı üyesini uzaklara götürmek üzere müşfik bir melek olarak geldi. Çok sevdiğimiz yaşlı bir hanımefendi savaş sırasında huzur içinde vefat etti, ama yakıt bulunamadığından ve mezarlık da şehir sınırlarının dışındaki tehlikeli bölgede bulunduğundan ne yakılabildi ne de gömülebildi. Savaşın sonunda, doksanını geçmiş olan Anis Amca vefat etti; verimli hayatının elli yılını geçirdiği üniversitenin şapelinde büyük bir cenaze töreni yapıldı. Diğer aileler bizimki kadar şanslı değil. Her yerde siyah giysiler içindeki insanlar oğullarının nerede nasıl öldüğünü bilmeksizin, yüzlerinde umarsız ifadelerle sokaklarda dolaşıyor. Istırabın en yürek parçalayıcı hali.

Çocukların çoğu savaş sırasında evlere kapanmıştı. Yeniden özgürlüklerine kavuştukları için çok sevinçlidirler herhalde. Mevsim kış olsa da ileride geçmişe dönüp baktıklarında güneşi hatırlayacaklar. Bazı çocuklar güneşi aylardır görmemişlerdi. Ağaçları, çiçekleri ve denizi hatırlayacaklar. Çatışmalar sırasında isyankâr birliklerin

hareketlerini küçük pencerelerden dikizleyerek izlemişlerdi. Her türden silahın adını öğrendiler. Hayatta ölümden daha ilginç şeyler olduğunu unuttular.

EKİM 1977

Ne yazık ki nefret insanların yüreklerinden çıkmamış. Şu anda belki de hiç olmadığı kadar keskin. Sevgi nasıl sevgi doğurursa, nefret de nefret doğuruyor. Çocuklar uzun süre korkunç hikâyelerle yaşadı; sanırım bu tahripkâr savaşın etkilerinin silinebilmesi için birden fazla kuşağın geçmesi gerekecek. Bizimkinden daha güzel bir dünyada yaşamak bizim çocuklarımıza nasip olmazsa, belki onların çocuklarına nasip olur. Salt bu olasılık umudumuzu canlı tutuyor.

ARALIK 1977

Bokassa'nın kendini Orta Afrika İmparatorluğu'nun imparatoru ilan edişiyle ilgili haberleri okurken, bugün tarihin her yerde geriye doğru gittiği hissine kapıldım. Bu ülkeye cumhuriyet deniyordu. Yoksulluk, zaruret ve cehaletin gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline geldiği bir ülkede sonsuz bir servete sahip olan Bokassa, halkının belini kıran bir törenle I. Napolyon'u taklit ediyor. Yirminci yüzyılda Afrikalılar bir meczubun boş gururunu tatmin etmek uğruna acı çekiyor. Sözde medeni dünya da bu konuda suskun kalıyor.

Dünya çapında bu olaya tepki gösteremez miyiz? Ülkenin eski Fransız sömürgeci efendileri törenin sorunsuz geçmesi için bir tabur göndermiş. Bokassa'nın akli dengesi yerinde olmayabilir, ama uranyumu işe yarıyor. Hepimiz ne kadar da alçakça davranıyoruz.

XXIX

BABAM HER ZAMAN şöyle derdi: "'Eski dünya'da iyi olan pek çok şey vardı, ama biz bunu göremeyecek kadar kördük. Sihirli makinenin cazibesine kapılmış, iktidarla büyülenmiş, makinenin ardındaki ruhu gözden kaçırmıştık." 1. Dünya Savaşı çıktığında beş yaşında bir çocuktum. Annemle babamın bana anlattıklarına göre, savaştan önce insanlar derli toplu bir dünyada yaşadığımızı, daha iyi bir geleceğe doğru ilerlediğimizi düşünüyormuş. Zira o zamanlar yoksulluk ve hastalık gerilemeye başlamıştı. Tıp acıları dindiriyordu; bilim sayesinde hayat artık daha güvenli, daha kolay ve hayrete şayandı sanki. En azından bu potansiyele sahipti.

1914 savaşı bu huzurlu hayatı altüst etmişti. Daha önce dünyada çirkinlik, nefret ve kıskançlık olmadığından değil, ama savaşla birlikte bunlar insanların kalbinde daha da kök salmış, düşmanlıklar büyümüş ve maddi kazanç hayatın en önemli ölçüsü haline gelmişti. Sadece zenginlik ve saldırganlık saygı görür olmuştu. Dünya sloganda söylendiği gibi "demokrasi için daha güvenli" bir hale gelmemişti. Ve bu "bütün savaşları sona erdirecek savaş" değildi. Benim doğduğum dünyada, sevdiğim dünyada, bitmez tükenmez savaşların başlangıcıydı bu. Savaş gençliğime, yaşlılığıma ve hayatımın aradaki bütün evrelerine ait hatıralarıma nüfuz etti.

Altmışlı yaşlarımın sonlarında kendi korkunç iç savaşımızı yaşadım. Mutlaka işin sonuna gelmiş olmalıyız, diye düşündüm. Derken Kasım 1977'de heyecan verici bir gelişmenin haberini duyduk: Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın İsrail'le açık bir barış görüşmesi yapma kararı. Sedat'ın cesur Kudüs yolculuğu bütün basmı istila etmişti. Başarılı olursa Araplar zafer kazanmış olacaklardı. Arap dün-

yası bu yolculuğun hikmeti konusunda bölünmüştü, ama kamuoyu genel olarak bu hareketi olumlu buluyordu. İsrail sayısız BM kararını ciddiye almamıştı, bizse bütün umutlarımızı bu kararlara bağlamıştık. Şimdi ortada yeni bir şey vardı.

Birkaç ay sonra, 15 Mart 1978'de eski düzen acı bir intikamla geri döndü. İsrail ordusunun yaklaşık otuz bin kişilik bir askeri birliği güney Lübnan'ı istila etti. Nutkumuz tutulmuştu! On yılı aşkın bir süredir ülkenin güneyi İsrail saldırılarına hedef olmuş, bölgenin çalışkan köylüleri tehdit ve kaçırılma olaylarına maruz kalmıştı. Bu defa daha geniş çapta bir istila söz konusuydu. Lübnan barış antlaşmasının bir parçası olarak Filistinli savaşçılar Beyrut'u terk edip güneye yerleşmişti. Onların kökü kazınmadıkça kimse memnun olmayacaktı sanki. Barış içindeki birkaç köy bütünüyle tahrip edildi ve iki yüz elli bin mülteci şehirlere doluştu. Sayda ve Beyrut evsiz ailelerle doldu taştı. Sur sürekli bombardıman altındaydı. Sefil kadınlar, çocuklar ve yaşlılar amaçsızca oradan oraya sürükleniyordu.

İstiladan bir hafta önce Filistinli bir komando grubu dikenli telleri aşarak İsrail'e geçmiş ve iki otobüs kaçırmıştı. Filistinlilerin saldırısında otuz yedi İsrailli sivil öldürülmüştü; İsrail ise misilleme olarak Lübnan topraklarının geniş bir şeridini tahrip etmek için en acımasız konvansiyonel silahlarını kullandı. İstilaya yegâne direniş Filistinli gerillalardan geldi. Cesurca savaşarak İsrail ordusunun ilerleyişini denetim altına aldılar ve kıyıdaki Sur şehrini ele geçirmesine engel oldular. ABD'nin İsrail istilasına yönelik tepkisinde hafif bir azar tonu vardı, ama en büyük itiraz Birleşmiş Milletler'den geldi. BM İsrail birliklerinin derhal çekilmesini talep etti ve sınıra uluslararası bir polis kuvveti yerleştirdi.

22 Mart'tan nisanın ikinci haftasına kadar Beyrut neredeyse üç yüz evsiz ailenin sığınağı oldu. Bazıları bundan kısa bir süre sonra güneye döndü, ama İsrailliler hâlâ topraklarını işgal ediyor ve eski sınırlarına çekilmeyi reddediyorlar.

İşte geldiğimiz nokta bu. Altmış yılı aşkın bir süre içinde dünya delirdi. Dürüstler ya da cesurlar değil, güçlüler dünyanın efendisi oldu. Zira yaşadığım sürece güçlü insanların öldürdüğüne ve imha ettiğine ya da insanları bunlarla tehdit ettiğine, bilimi de bu amaç için saptırdığına tanık oldum. Kendi kaprislerini ve açgözlülüklerini tat-

min etmek için Ortadoğu'yu parçaladılar ve harekete geçirdikleri mekanizmanın kaçınılmaz bir şekilde dağılıp gitmesini seyrettiler. Sömürgecilik hepimize iyi bir ders oldu. Avrupa'nın emperyalist ülkeleri bütün güçlerine ve zenginliklerine karşın iki dünya savaşını önleyemedi; bir harita üzerine sınırlar çizerek ya da deklarasyonlar yayımlayarak yarattıkları ülkeler de aynı şeyi yaptı, ama daha mütevazı biçimde: bölgesel savaşlar, iç savaşlar, işgaller aracılığıyla. Neticede Arap dünyası emniyetsiz. Nükleer silahlarına rağmen İsrail de emniyetsiz. Karşılıklı güven ve anlayış olmadıkça hiçbir sınır hiçbir zaman emniyetli olamaz.

Hükümetlerimiz zor doğumların deformasyona uğramış ürünleri. Arap ülkelerinden bazıları bağımsızlık talebinde bulunduğunda onlardan zalimce koşullara uymaları istendi. Lübnan'a 1943'te özgürlük vadedilmişti. Sözde hükümetimiz makul boyutlarda bir bağımsızlığa hafif bir eğilim gösterdiğinde, Fransız sömürgecilerimiz korku salmak için caddelerimize Senegalli askerler yerleştirdi. İlk hükümetimiz alelacele sürgüne gönderilirken, yerini Fransa yanlısı bir kabine aldı. Fransız birlikleri 1946 yılının başına dek topraklarımızda kaldı. O dönemde Avrupa artık bize buyruklarını zorla kabul ettiremeyecek kadar zayıf düşmüştü, ama sömürgeleştirilmiş dünyanın her yanında özgürlük kan dökülerek kazanıldı ve her yerde –devlet idaresinin ilk kuralıymış gibi– halk çalma yoluyla ele geçirilmiş iktidar örnekleriyle baş başa bırakıldı.

Dünyanın her yanında isyankârlık ön plana çıktı. Amaç geçmişteki yanlışları düzeltmekti, ama zaman ilerledikçe bu isyankârlık kinci ve acımasız bir hal aldı. Güçlüler bencilliklerini en iğrenç nüanslarıyla sergiliyor. Düzenle dalga geçiyorlar. Disiplinli toplumun kökü kururken, umut vadeden dünyamız mahvoluyor. Lübnan'daki iç savaş bana en korkunç çaresizliği yaşattı. Gençler yeni umutlarla inançlarını beslemeye devam ediyor, ama yaşlılar bunu yapamıyor. O çirkin savaşlar düşlerimi çaldı benden. Barış artık bütün özlemlerimin özü. İçinde yaşadığımız bu çalkantılı bölge savaştan bıktı. Savaş hayatımızın en güzel ifadelerini mahvetti.

Güçlü ülkeler kanayan yaralarımızı sarmamıza izin verecek mi? İsrail'in her istediğini yapmaya devam etmesine izin mi verilecek? Gençlerimiz bağnazlıktan kurtulup atalarımızın yurdunu dürüst bir

emeğin alın teriyle yeniden inşa edebilecek mi? Bir gün adalete kavuşacaklar mı? Ruhum bu sorularla azap çekiyor. Lübnan'ın güzelliği daha kısa bir süre önce katlandığımız bu savaşın ahmaklığını bize unutturmaya yetmiyor. Berrak gökyüzüyle buluşan mor dağlar, yemyeşil tepelere ışık yansıtan beyaz dorukları, tarlalardaki çiçekler, duru akarsular ruhlarımızı beslemeye devam edecek. İlkbahar koku ve renkleriyle yeniden gelecek, bize doğanın sınırsız armağanlarını hatırlatacak. Bütün bunları hak ediyor muyuz? Bizim kuşağımız insanları birbirlerine yaklaştırmayı başaramadı. Yeni kuşak bizden daha akıllı çıkar mı acaba?

—

Sonsöz

Najla Said

ANNEANNESİNİ beş yaşındayken kaybetmiş herkes gibi benim de Wadad Nine'ye ilişkin hatıralarım bulanık ve gözlemden ziyade sezgilere dayanıyor. Öğleden sonraları sütlü ve şekerli çay içtiğini hatırlıyorum. Bacaklarını birleştirip düzgün bir şekilde yana yatırarak, bazen de ayak bileklerini çaprazlamasına kavuşturarak bir hanımefendi gibi oturuşunu hatırlıyorum. Uzun saçını her gün sımsıkı toplayıp düzgün bir topuz yapışını, beni kucağına oturtuşunu, bana okuduğu hikâyeleri hatırlıyorum. Erken çocukluk dönemime ilişkin en net hatıralarım Beyrut'ta geçirdiğimiz yaz tatillerinden birinin ilk gecesinde beni yatağıma yatırıp üstümü örten nineme ait. Üç-dört yaşlarındaydım herhalde. Annem, babam ve ağabeyim Wadie'yle birlikte New York'tan gelmiş ve yaptığımız uzun uçak yolculuğunun ardından bitap düşmüştük. Dayım Sami beni omzunda eve taşımıştı. Bana banyo yaptırdıktan sonra Wadie'yle beni yatırmışlardı. Ninem yatağımın kenarına tünemiş, Wadie'yle ben de yanına yerleşmiştik. Kocaman bir kitabı açıp bize okumaya başlamıştı. Kitapta çok sayıda süslü resim bulunduğunu ve sayfaların (benim ve ninemin) minicik ellerimizin yanında devasa göründüğünü hatırlıyorum. Sık sık Tanrı'dan bahsedilmesinin dışında hikâye hakkında bir şey aklımda kalmasa da, ninem okurken Tanrı'nın resmi karşısında huşu ve hayret içinde öylece bakakaldığımı hatırlıyorum. Tanrı çok cana yakın ve iyi kalpli görünen yaşlı bir adam olarak resmedilmişti; beyaz saçları ve güzel, uzun bir elbisesi vardı. Bir tahtta oturuyor ve elinde al-

tın bir asa tutuyordu. Dünyadaki bütün canlı yaratıklar –atlar, zürafalar, kuşlar, köpekler, balıklar, insanlar– O'nun etrafında toplanmıştı ve ninemin okuyuş tarzından Tanrı'nın beni her zaman koruyacak müşfik ve iyiliksever bir yaşlı adam olduğunu anlamıştım. Eğitimle ve manevi keşiflerle dopdolu geçen otuz yılın ardından, zihnime silinmez biçimde nakşedilmiş bu Tanrı imgesinin beni hiç terk etmediğini görüyorum. Babam bu dünyadan göçtüğünde onun tahtta oturan yaşlı adamın yanında güvende olduğunu hayal ettim. Bana yol göstermesi için birisine danışma ihtiyacı duyduğumda, tahttaki yaşlı adamın bütün sorularımı sabırla dinleyip cevaplandırdığını hayal ederdim. Tanrı'ya ilişkin bu antika, çocukça imgenin bugün ve bu yaşta siyasi olarak pek doğru olmadığının bütünüyle farkında olsam da, bir şekilde ona tutunuyorum. Ninemin bana kitap okuyan sıcak ve etkileyici sesini de hatırlıyorum.

Ninemle ilgili bir şeyler yazmaya çalışırken, pek azımızın büyükkanne ve büyükbabalarımızı kişiler olarak tanıma fırsatına sahip olduğumuzu düşündüm. Küçük çocukların gözünde büyükanne ve büyükbabaların, onlara koşulsuz ve saf sevgi (tabii bir de hediyeler) vermekten başka bir işlevi yok gibi. Çocukken Wadad Nine benim için sadece ninemdi. 1979'da ölümünden sonra, ona ve savaşın yakıp yıktığı Lübnan'a ilişkin hatıralar zihnimden yavaş yavaş silindi. Ninem sıcak bir hatıranın bir parçası haline geldi, imgesi de kayıp bir dünyanın avutucu yadigârı.

Ninem bu hatıratı hayatının son yıllarında, iç savaşın şiddetlenerek hayatı boyunca tanıdığı ve sevdiği ülkenin manzarasını sonsuza dek değiştirdiği bir dönemde yazmıştı. Kitabın son sayfalarına yalnızca savaşın tahribatı karşısında duyduğu şaşkınlık ve üzüntü değil, aynı zamanda "insanların kalbindeki nefretin" verdiği endişe hâkimdir. Ninemin korkusu gelecek kuşaklar içindir: Gelecek kuşaklar barışa kavuşabilecek midir, yoksa kendi kuşağı gibi onlar da başarısız mı olacaktır?

Ölümünden sonra, Lübnan'ı her yıl ailecek ziyaret etmeye devam ettik; 1982 yazındaki gibi, durum gerçekten korkunç olduğunda uzak duruyorduk sadece. O yaz İsrail FKÖ'nün kökünü kazımak amacıyla Lübnan'ı istila etmiş ama başarısız olmuştu. Bir yıl sonra yani ben dokuz yaşındayken yine Beyrut'taydık, ama bu kez de denize bomba

yağarken Kıbrıs'a giden bir gemiye bindirilerek Beyrut'u tahliye etmeye mecbur bırakıldık. Beyrut'a bir daha ancak 1992'de, yani iç savaşın bitmesinden iki yıl sonra gittim. Bu ziyaretin her dakikasından nefret etmiştim. Hatırımda kalan içten ve sevgi dolu dünyadan eser yoktu; her taraf enkaza dönmüştü, öfke ve gerilim hâkimdi, ayrıca sevdiklerimin çoğu da yaşlanmış veya ölmüştü. Bir ev kaybetmiş olmanın bana hiç de adil gelmediğini hatırlıyorum; Filistinli olan babamın burada bulunmasının güvenli olmaması da hiç adaletli değildi. Neticede ben de –ninemin kitabının son sayfalarında yaptığı gibi– Tanrı'nın varlığından bile kuşku duymaya başlamıştım; varsa dahi benim tahayyül ettiğim iyiliksever yaşlı adam değildi.

Ama sonra, ülkelerinin her bir parçasını sistemli bir biçimde yok etmelerinin ardından Lübnanlılar ülkeyi yeniden inşa etti. İnsanlar yaşamak için geri döndü. Gençler, benim kuşağım, çoğunlukla sürgünde ya da küskünlük içinde yetişenler de döndü. 1990'ların sonundan aşağı yukarı 2006 yılına kadar Lübnan onu çocukken kaybeden bizler için yeniden kazanılan cennet oldu. İzlediği yolu değiştirmişti: Artık insanların kimlikleri din ya da mezhepleri üzerinden belirlenmiyor, hiç kimse dini ya da mezhebi yüzünden yargılanmıyor, ayrımcılık görmüyordu. Lübnanlı olmakla gurur duyan gençlik birbirine kenetlenmişti. Her birimiz Arapçanın yanı sıra İngilizce, Fransızca, Almanca ya da İspanyolca öğrensek de, kimimiz haç takarken kimimiz başımızı örtsek de, her şeye rağmen iletişim kurmayı ve birlikte hayata karışmayı başarmıştık. Ninemin korkularına rağmen, anne babalarımızla büyükanne ve büyükbabalarımız her nasılsa hepimize Akdeniz'deki bu küçücük ve tuhaf yurdun sevgisini aşılamayı başarmıştı.

Derken Temmuz 2006'da bomba yağmuru yeniden başladı. O yaz Lübnan'da yalnızdım; ülke birdenbire mutlu ve huzurlu bir yaz rüyasından çıkıp kaotik, dehşet verici, parçalanmış bir ülkeye dönüşmüştü. Ailemle birlikte daha emniyetli olan dağlara kaçtık. Kuzenimin küçük kızlarını oyalamaya çalıştım; anne babaları ilk kez kızlarını almadan yurtdışına çıkmıştı. Dört yaşındaki Leyla ile iki yaşındaki İman kıkır kıkır gülüyor, konuşuyor ve oyun oynuyor, ara sıra da onlara yedirdiğim spagettiyi yutuyorlardı. Onlarla birlikteyken, Beyrut'ta kendi üç-dört yaşındaki halimi hatırladım; ninemin

balkonunda ağabeyimle birlikte *cousa* (kabak dolması) yerken, az ötemizde şiddetlenen savaştan bihaber, büyük bir mutluluk içindeydik. Kızları izlerken, birden şimdi çocukken teyzelerimin, dayılarımın, annemle babamın ve büyükannemle büyükbabamın bulunduğu pozisyonda olduğumu kavradım.

Burada bir nevi eski toprak sayıldığımı ve bir biçimde gelecek kuşakların sorumluluğunu taşıdığımı anladığımda beni bir panik dalgası sardı. Akranlarımın çoğu da böyle hissediyordu. Ama korkularımıza rağmen inanılmaz derecede motive olmuştuk: Bir şeyler yazıyorduk; internetteki bloglarımızda düşünce ve yorumlarımızı paylaşıyorduk; dilekçeler veriyorduk; protestolar düzenliyorduk; sanatla, müzikle ve tiyatroyla uğraşıyorduk; dünyanın dört bir yanındaki şehirlerde sağa sola "Beyrut'u seviyorum" etiketleri yapıştırıyorduk. Lübnan'da o kadar kan dökülmesine bir daha izin vermeyecektik. Bir teslimiyet duygusu yoktu; bu çılgınlığın sona *ereceğini* ve geri *döneceğimizi* biliyorduk. Bir yerle gurur duymanın ve yurt sevgisinin bir tür milliyetçilik olarak algılanabileceğinin farkındayım, ama düşününce anlıyorum ki, aslında yaptıklarımız tam da ninemin kucakladığı türden bir hümanizmi yansıtıyordu. Sanırım ninem görse bizimle gurur duyardı.

Tarihsel Genel Bakış

Mariam C. Said

~

WADAD MAKDISI CORTAS yirminci yüzyılın başlarında, 1909'da Beyrut'ta doğdu. Bugünkü Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün o zamanlar Osmanlı hâkimiyeti altındaydı. Annem dünyaya geldiğinde Lübnan'ın sahil şehirleri –yani Trablusşam, Beyrut ve Sayda– mutasarrıflığın bir parçası değildi (mutasarrıflık Cebel Lübnan ile Beyrut'la Trablusşam arasındaki sahili içeren Cebel Lübnan özerk bölgesinden oluşuyordu).

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden kısa bir süre sonra mutasarrıflık lağvedildi. 1916'da Beyrut ve Cebel Lübnan açlığın pençesine düştü. Wadad Makdisi Cortas bundan üstü kapalı söz ediyor, ama hikâyesi açlığın etkilerinin artık her yere yayıldığı 1917 yılına ait ilk hatıralarıyla başlıyor.

1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda Lübnan ve Suriye Fransız mandası, Filistin ve Irak ise Britanya mandası altına girdi; Filistin'de Arapların ezici bir çoğunlukta olmasına rağmen Britanyalılar kendini alenen bir Yahudi ulusal yurdunun tesis edilmesine adamış bir manda yönetimini yürürlüğe koydu. O yılın temmuz ayında Fransızlar Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın Şam'daki Arap yönetimini devirdi ve eylül başında Fransızlar Büyük Lübnan'ın kurulduğunu açıkladı. Kıyı bölgesindeki Sayda, Beyrut ve Trablusşam Büyük Lübnan'ın bir parçası oldu. Beyrut'un bu yeni devletin başkenti olmasına karar verildi.

1926'da Lübnan Anayasası ilan edildi. On yıl sonra yani 1936'da Lübnan'a Fransa'dan bağımsızlık veren antlaşma imzalandı.

1936'dan 1939'a kadar Filistin Britanya mandasına karşı genel bir grev ve isyana sahne oldu, çünkü Filistinli Araplar ülkelerinde bir Yahudi devletinin kurulmasına karşıydı.

1943 yılının kasım ayında Lübnanlılarla Fransızlar arasında bir kriz patlak verdi. Fransız mandası sona erdi ve 22 Kasım 1943 bugünkü Lübnan'ın resmi bağımsızlık tarihi oldu.

Mayıs 1948'de Filistin'de savaş vardı ve Mart 1949'da Suriye'deki rejim bir darbeyle alaşağı edildi. O yılın ilerleyen dönemlerinde Lübnanlılar İsraillilerle ateşkes imzaladı.

1950'de Suriye ve Lübnan Gümrük Birliği sona erdi.

1952'de bir askeri darbe Mısır'daki monarşiyi devirdi. Bir yıl sonra Cemal Abdülnâsır Mısır Cumhurbaşkanı oldu.

1953'te Lübnan'da kadınlara oy kullanma hakkı verildi; kadınlar o yıl yazın yapılan seçimlere katıldı.

1953'te İran'da bir askeri darbe, demokratik yollardan seçilmiş Muhammed Musaddık hükümetini devirerek Şah'ı yeniden iktidara getirdi.

1955'te Türkiye ile Irak arasında Bağdat Paktı imzalandı.

Temmuz 1956'da Nâsır Süveyş Kanalı'nı millileştirdi ve o yılın ekim ayında Süveyş Savaşı oldu; bu savaşta İsrail, Britanya ve Fransa Mısır'ı istila etti.

Şubat 1958'de Mısır ile Suriye arasında siyasi bir birleşme –Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)– ilan edildi. Mayısta Lübnan Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanına karşı silahlı bir isyan çıktı ve üç aydan fazla sürdü. Lübnan'a Amerikan deniz piyadeleri gönderildi ve yaz sonunda yeni bir cumhurbaşkanı göreve başladı.

14 Temmuz 1958'de Irak'ta devrim oldu.

Eylül 1961'de BAC dağıldı.

1961 yılını 1962 yılına bağlayan gece, Lübnan'ın laik bir partisi olan Suriye Nasyonal Sosyalist Partisi Lübnan'da bir darbe girişiminde bulundu; girişim başarıya ulaşmadı.

Mart 1963'te Baas Partisi mensupları ve Arap Milliyetçileri Suriye'de askeri darbe yaptı.

Haziran 1967'de Arap-İsrail Savaşı çıktı.

1970'te Hafız Esad Suriye'de iktidarı ele geçirdi. O yılın eylül ayında FKÖ Ürdün hükümetiyle çatıştı ("Kara Eylül") ve Ürdün'den kovuldu. Mısır Cumhurbaşkanı Nâsır öldü.

Nisan 1975'te Lübnan'da iç savaş çıktı. On beş yıl sürecekti.

Kasım 1977'de Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat İsrail'i ziyaret etti.

Mart 1978'de İsrail ordusu güney Lübnan'ı istila etti ve Lübnan toprağında tesis ettiği bir tampon bölgede kendisini temsilen devriye gezecek bir ordu kurdu.

Ocak 1979'da İran'da İslam Devrimi Şah rejimini devirdi.

Wadad Makdisi Cortas Mayıs 1979'da öldü.

1982'de İsrail Lübnan'ı istila etti. Lübnan iç savaşının dehşeti 1990'a dek sürdü.

İç savaşın sona ermesini sakin bir dönem izledi. Beyrut'un merkezi büyük çapta yeniden inşa edildi. İsrail'in istilaları ve işgali 2000 yılına dek sürdü.

2005'te Lübnan Başbakanı Refik Hariri bir suikasta kurban gitti.

2006 yazında Lübnan-İsrail Savaşı patlak verdi.

2009 itibariyle Lübnan'da durum belirsizliğini koruyor.

Teşekkür

DOĞUMUNUN 100. yıldönümünde, annemin hatıratını İngilizce olarak yayımlama arzusunu bu girişime katkıda bulunan pek çok dost ve akraba sayesinde gerçekleştirdik. Son otuz yıl boyunca elyazmasını okuyan dost ve akrabaların listesini vermek ve onların çok değerli tavsiyelerini anlatmak burada çok yer tutacağından, her birinin ismini tek tek anamadığım için beni bağışlayacaklardır, ama teşvikleri ve düşüncelerini paylaştıkları için hepsine minnettarım. Bununla birlikte özellikle elyazmasını okuyan ilk kişi olan Deirdre Bergson'a, elyazması üzerinde ilk düzeltmeleri yapan Dolly Stade'e ve ilk aşamada yardımlarını esirgemeyen John Pickering'e desteklerinden dolayı teşekkür etmek isterim. Ayrıca eşim Edward'ın asistanı Sandra Fahy'ye elyazmasını gözden geçirirken bana yol gösterdiği için teşekkürü borç bilirim. Elyazmasını okuyan çok sayıda kişiden biri olan ve derin sağduyusuyla 2002'de beni yüreklendirip bu eseri yayımlatmaya çalışmam için ısrar eden Zia Jaffrey'ye ise özellikle minnettarım. Zia'nın ve hatıratı en son okuyan editör JoAnn Wypijewski'nin yardımları olmasaydı bu kitap yayımlanamazdı. Üçümüz uzun bir süre bir ekip olarak çalıştık; onlara çok şey borçluyum ve müteşekkirim. Jin Auh, Tracy Bohan, Sarah Chalfant ve Jacqueline Ko başta olmak üzere Wylie Agency'ye de şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Nation Books'a, özellikle de bu sürecin sorunsuz geçmesini sağlayan ve birlikte çalışmaktan memnuniyet duyduğum editörüm Ruth Baldwin ile proje editörü Michelle Welsh-Horst'a teşekkür ederim.

Kitabın yayımlandığını görmeye Edward'ın ömrü vefa etmediği için çok üzgünüm. Annem vefat etmeden birkaç hafta önce elyazmasını ona vermişti. Edward yıllar boyunca birçok tavsiyede bulunarak ve mükemmel fikirler vererek bana çok yardım etti. Yıllarca bu kitabı nasıl yayımlatacağımızı düşünüp konuştuk. Bu projeyi yeniden ele alıp JoAnn ve Zia ile tartışmaya başladığımda Edward hayattaydı. Onun yardımı, desteği ve sevgisi olmasaydı annemin arzusunu gerçekleştiremezdim. Bu yolda attığım her adımda bana rehberlik ettiğini hissettim. Edward'a sonsuz bir minnet duyuyorum.

Mariam C. Said

Notlar

Bölüm 1

1. O zamanlar Beyrut, bugün Lübnan'ın bir parçası olan kıyı bölgesinin büyük bir bölümüyle birlikte Suriye'ye aitti. "Lübnan" adı yüzyıllar boyunca, Bekaa Vadisi'nin ayırdığı Lübnan Dağları'yla Cebelü'ş-Şarki Dağları'nı da kapsayan, Suriye'nin orta bölgesindeki dağ kümesiyle bağdaştırılmıştı yalnızca. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren ise "Lübnan" ismi esas olarak bu dağ kümesinin batı sırasına atıfta bulunmak için kullanılır oldu. Bu dağ sırasına kuzeyde Akkar bölgesi, batıda Akdeniz kıyısı, güneyde Litani Irmağı ve doğuda Bekaa sınır teşkil eder. Bazen "Cebel Lübnan" ya da "Lübnan" denen batıdaki bu dağ sırasında, 1900 yılında Maruniler, Rum Ortodoks ve Katolikler, Sünni ve Şii Müslümanlar ile Dürzilerden oluşan yaklaşık 400 bin kişilik karışık bir nüfus vardı. Kavgacı, siyasi açıdan istikrarsız, dindar olmayan ama son derece gelişmiş bir sınıf bilincine sahip olan bu bölgenin yönetilmesi zordu ve 1860'larda Osmanlılar batı yönünde sahile doğru uzanan bölgeye özerklik verdi, fakat Trablusşam, Beyrut ve Sayda gibi belli başlı şehirler ve Bekaa Vadisi'yle Cebelü'ş-Şarki Dağları Suriye'nin parçası olarak kaldı. Yazarın 1917 yılında Lübnan (veya Cebel Lübnan) ve Suriye olarak bahsettiği yerler bu bölgelerdir.

2. On dokuzuncu yüzyılda Amerikalı misyonerler tarafından kurulan kuruma 18 Kasım 1920'de, Fransızların o yılın ağustos ayında Büyük Lübnan Devleti'ni kurmasından kısa bir süre sonra başka bir isim verildi.

Bölüm 2

1. Akkar bölgesi günümüzde Lübnan'ın bir parçası. O dönemde Suriye'ye aitti.

Bölüm 5

1. 1924 yazında tüm konuşmalar Sudan'daki halk devrimi etrafında dönüyordu. Beyaz Bayrak Cemiyeti'nin "Nil Vadisi'nin Birliği" sloganıyla başını çektiği bu devrim, Mısır ile Sudan'ın Britanya'nın sömürgeci yönetiminden bağımsız olarak "tek hükümdarlık, tek parlamento ve tek hukuk altında birleşmesini" talep etmişti. Fakat Nil'in birliği entelektüel çevrelerde eskiden beri ilgi çeken bir konu olmuştu. Dumit'in buradaki gözleminin bağlamı net değil, zira o yaz Hartum'da Saad Zag-

lul'a çağrıda bulunan ve Britanya'nın iktidardan düşmesini talep eden gösterici kalabalığına rağmen Britanyalılar Sudan'ı Mısır'dan kesin olarak koparmak üzere harekete geçmişti. Bu hep böyle değildi. 1899'daki Britanya-Mısır ortak egemenliği Sudan üzerinde ortak bir denetim kurmuştu; bu anlamda Mısır küçük ortak ve Sudan'da fiilen Britanya'nın mıntıkasıydı ama Nil Vadisi'nin bölgesel bütünlüğünü ve halkının ortak tarihini tanıyordu. 1919'daki Mısır halk devriminin ve 1922'de Britanya'nın Kral Fuad yönetimi altında tek yanlı olarak Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Britanyalılar Sudan meselesine ilişkin takdirin tamamen Britanya hükümetine ait olduğunu açıklayarak milliyetçi tutkuları sınırlama konusundaki kararlılıklarını gösterdiler. Milliyetçiler ise aksi yönde ısrar ediyordu ve 1922'den itibaren Kahire merkezli *El-Ehram* gazetesiyle diğer gazeteler Nil'in bütünlüğü üzerine yürütülen hararetli tartışmayı besledi. 1924 yılının sonuna gelindiğinde, sömürgeci güçlerin Sudanlı dini şahsiyetlere ve diğerlerine yönelik baskı ve manipülasyonları milliyetçi birliğe ve Mısır'ın etkisine son vermişti. Britanya Sudan'ı esas olarak iki sömürge -kuzey ve güney- olarak yönetmeye başladı, ki bunun etkileri bugün hâlâ sürüyor.

Bölüm 6

1. Bildiri Büyük Britanya'daki Siyonist Federasyonu'nun başında bulunan Lord Rothschild'a mektupla iletilmişti. O sırada Britanya Dışişleri Bakanı olan Balfour mektupta şöyle yazmıştı: "Majestelerinin Hükümeti Filistin'de Yahudiler için ulusal bir yurt oluşturulmasını desteklemektedir ve bu hedefe varılmasını kolaylaştırmak için elinden gelen çabayı gösterecektir; elbette Filistin'deki Yahudi olmayan toplulukların yurttaşlık ve dinsel haklarına ya da başka herhangi bir ülkede bulunan Yahudilerin haklarına veya siyasi statülerine zarar verebilecek herhangi bir şeyin yapılmaması gerektiği açıktır." Başlangıçta Rothschild tarafından Balfour'a bir mektupta daha kesin bir dille ifade edilen ve akabinde Britanya kabinesi tarafından gözden geçirilip son hali verilerek onaylanan metinde bir devletten söz edilmemesine rağmen, bildiri Siyonist Federasyonu ve hareketteki diğer unsurlar tarafından Filistin'de bir Yahudi devleti oluşturmak için kullanıldı. Bildiri dünya çapında bir gücün bir Yahudi "ulusal yurdu"na ilk resmi destek ifadesiydi.

Bölüm 14

1. Siyonist terör örgütü İrgun'a 1938 yılında mal edilen saldırılar arasında Hayfa'da 12 Nisan'da bir trene ve 17 Nisan'da bir kafeye yönelik bombalı saldırılar; 17 Mayıs'ta Kudüs'te bir otobüse yönelik saldırı; 26 Haziran'da Yafa'da bir bombalı saldırı; 5 Temmuz'da Kudüs'te bir otobüse yönelik bombalı saldırı; 6 Temmuz'da Hayfa'da bir markete iki bomba konulması; 8 Temmuz'da Kudüs'te bir bombalı saldırı; 16 Temmuz, 25 Temmuz ve 26 Ağustos'ta Kudüs, Hayfa ve Yafa'da pazar yerlerine yönelik bombalı saldırılar vardı. Arap pazar yerlerinin, bir sinemanın ve kamuya açık diğer mekânların bombalanması 1939 yılı boyunca devam etti. Bütün bunlara ilaveten Yahudi Yerleşim Polisi ile çeşitli dallarının --örneğin Britanyalılar tarafından kurulan ve Britanyalıların isyanı bastırma çabalarıyla koordinasyon içinde çalışan Özel Gece Mangaları'nın– eylemleri de vardı. Bazı tarihçilere göre

1936'dan 1939'a kadar Filistin'deki Arap erkeklerin yüzde 10'u tutuklandı, yaralandı ya da öldürüldü.

Bölüm 17

1. Önde gelen bir aktivist ve entelektüel olan Zureyk aynı zamanda ailenin bir üyesiydi. Emile'in kız kardeşi ve Wadad'ın görümcesi Najla Cortas'la evliydi. Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nde tarih profesörü ve 1946-47'de Birleşmiş Milletler'in Suriye delegesi olan Zureyk, 1948'de yayımlanan kitabı *Ma'nâûn-nekbe* (Felaketin Anlamı) ile tanınıyor. Bu kitapta icat ettiği *nekbe* ya da "felaket" terimi, Arap dünyasında Filistinliler ve diğerleri tarafından 1948 Arap-İsrail savaşına atıfta bulunmak için yaygın olarak kullanılır. Zureyk aynı zamanda, Wadad Cortas ve diğerleriyle birlikte 1963'te Filistin Araştırmaları Enstitüsü'nü kurmuş ve 1984'e dek başkanlığını yapmıştır.

Bölüm 18

1. Pakistanlı aktivist ve entelektüel İkbal Ahmed'in özlü bir biçimde ifade ettiği gibi, Siyonistler taksim planına gizliden gizliye karşı çıkıyorlardı ama kamuoyu önünde planı kabul etmek gibi taktik bir karar almışlardı. Araplarsa plana açıkça karşı çıkıyorlardı ve onu açıkça reddetmek gibi stratejik bir gaf yaptılar. 1949 yılının başında Siyonistler taksim planına göre paylarına düşen toprağın yüzde 22 fazlasını zorla ilhak etti.

2. Bir *New York Times* muhabiri 10 Nisan 1948'de meydana gelen bu olayları ayrıntılı olarak açıklayan bir haber yapmıştı. *Times* 254 kişinin öldüğünü bildiriyordu. Kısa bir süre sonra Hagana liderliği bu olaylarda parmağı olduğunu reddetti ve saldırıyı haydut teröristlerin işi olarak kınadı. Yıllar sonra, 1980'lerde, Wadad Cortas'ın ölümünün üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra, İsrailli biliminsanlarının yanı sıra Birzeit Üniversitesi de yaptıkları araştırmalar sonucu Hagana'nın rolünü teyit ettiler ve yaklaşık 120 köylünün katliama kurban gittiğini belirlediler.

3. Lundstrom o sırada Filistin'de ateşkesi gözetim altında tutan BM birliğinin başındaydı ve Bernadotte'nin kişisel temsilcisiydi. Daha sonra biliminsanları cinayeti Lehi'nin (Stern Çetesi olarak da bilinir) işlediğine karar verdi ve bu, aralarında İsrail'in –gelecekteki başbakanı Yitzhak Şamir'in de bulunduğu– önde gelen liderleri tarafından onaylandı. Suikasttan sonra Başbakan David Ben Gurion, Lehi'nin tasfiye edilmesini ve üyelerinin tutuklanmasını istedi. Örgütün liderlerinden biriyle üyelerinden biri yargılandı ve terörist örgüte üye olmaktan dolayı hüküm giydi, ancak Ben-Gurion hapiste iki hafta kaldıktan sonra onları affetti. Kati Marton'un *A Death in Jerusalem* (Kudüs'te Bir Ölüm) adlı kitabında dikkat çektiği gibi, "suikast ekibinden kimse hapiste bir gece bile geçirmedi ve mahkemeye çıkarılmadı". Tetikçi Yehoşua Cohen daha sonra Ben-Gurion'un kişisel koruması oldu. Şamir'le birlikte katilleri görevlendiren belli başlı liderlerden biri olan Natan Yellin-Mor, ilk Knesset'e (meclis) seçildi. Lehi'nin Kudüs operasyon şefi Yehoşua Zetler, bu gaddarlığın on üçüncü yıldönümünde ve davanın zamanaşımına uğramasının üzerinden altı yıl geçtikten sonra, 1977'de İsrail basınında çıkan bir mülakatında örgütün cinayetlerden sorumlu olduğunu kabul etti.

Bölüm 19

1. İlk kez manda yönetimi altında 1920'de Irak'a gönderilen Britanyalı bir asker olan Sir John Bagot Glubb (Glubb Paşa) II. Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında 1956'ya kadar Arap Lejyonu'na kumanda etti. 1948 savaşı boyunca "iç çatışmaların ... Arap politikacıların zihnini Yahudilerle mücadeleden daha çok meşgul ettiğinden" yakınıyordu.

Bölüm 22

1. Farklı zamanlarda Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) ve Ortadoğu Antlaşma Teşkilatı (METO) olarak da bilinen Bağdat Paktı, Batı'nın Sovyetler Birliği'ne karşı çevreleme politikasının bir parçası olarak örgütlenen bölgesel bir ittifaktı. ABD 1959'da bu ittifaka katıldı.

2. Bu demek değil ki hiç muhalefet yoktu. Baştan beri kral yandaşı unsurlar, eski rejimin destekçileri ve Batı yanlısı unsurlar, tıpkı Komünist Parti ve Müslüman Kardeşler gibi Nâsır'a muhalifti. Ancak genel nüfus muhalif değildi. Süveyş Krizi'nin ardından ve –çoğu bütün hayatlarını Mısır'da geçirmiş, kendilerini Mısırlı olarak gören ve başlangıçta Nâsır'ı destekleyen– "yabancılar"ın artık çalışamayacaklarını anlayıp Mısır'dan göç ettikleri 1950'lerin sonundaki daha kapsamlı millileştirme politikalarından sonra bu tutum biraz değişti. Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinden önce bile Mısırlı Yahudilerin durumu, İsrail gizli servisinin Mısır'da düzenlediği bombalı saldırılarla Yahudi nüfusu korkutarak göçe zorladığı Lavon Olayı yüzünden karmaşık bir hal almıştı. Çoğu Mısırlı Yahudi ülkeden göç etti, bazıları İsrail'e gitmişti. Mısır'da Nâsır kendini en çok Komünist Parti ile Müslüman Kardeşler'in tehdidi altında hissediyordu ve her ikisinin de peşine düştü. Birçok komünist hapse atılırken, bazıları ülkeden kaçmayı başardı. Müslüman Kardeşler'i ise daha kötü bir kader bekliyordu; örgütten bir grup 1950'lerin sonunda Nâsır'a suikast düzenlemeye kalkışınca, o da intikam için peşlerine düştü.

Bölüm 24

1. O yıl UNESCO Cezayir'de kadınların eğitimi üzerine bir konferans düzenledi. Wadad Cortas bu konferansa Uluslararası Kadın Konseyi adına gözlemci olarak katıldı.

Bölüm 25

1. İsrail bir süre Ürdün topraklarına akınlar ve açık saldırılar düzenlemiş ve Golan bölgesindeki İsrailli yerleşimciler–İsrail'in eski Savunma Bakanı Moşe Dayan'ın kabul ettiği üzere–Suriye'nin saldırılarını kışkırtmak için kullanılmıştı. Dayan 1997'de *New York Times* gazetesine verdiği mülakatta şunları söylemişti: "Askerden arındırılmış bölgede, herhangi bir şey yapmanın mümkün olmadığı bir yerde toprağı sürmek için bir traktör gönderirdik, zira Suriye'nin saldırıya geçeceğini baştan bilirdik. Saldırmazlarsa traktörün daha da ilerlemesi talimatını verirdik; so-

nunda Suriyeliler rahatsız olup saldırırdı. Bunun üzerine biz de ağır silahlar kullanırdık; daha sonra hava kuvvetleri de devreye girerdi. Durum böyleydi." İsrail ordusundan bazı yetkililerle siyasi şahsiyetlerin Şam'a saldırma, hükümeti devirme ve Suriye'yi işgal etme tehdidinde bulunmaları sonucu, Suriye ile sınır çatışmaları haziran savaşından önceki aylarda tırmanarak meydan muharebesi ve hava saldırılarına dönüşmüştü. Mayısta İsrail birliklerinin Suriye sınırında yığınak yaptığı yolundaki (sonradan yanlış olduğu anlaşılan) Sovyet istihbarat raporları, Suriye ile ittifak yapan Mısır'ı kuvvetlerini Sina'da seferber etmeye sevk etti.

2. Fiiliyatta ise İsrail boğazların kapatılmasını "boğucu" bir savaş hamlesi olarak niteledi ve bunu Mısır'a sürpriz bir saldırı düzenleyerek, ülkenin hava kuvvetlerini yok etmesini mazur göstermek için kullandı. Resmi olarak İsrail Mısır'ın seferberliğini ve tumturaklı retoriğini eli kulağında bir saldırının kanıtı addederek 1967 savaşını her zaman "engelleyici bir savaş" olarak niteledi. Fransızlarla birlikte yıllar yılı İsrail'i silahlandırmış olan Britanya ve ABD hükümetleri ise bundan o kadar emin değildi ve Mısır'ın boğazları kapatmasını kınarken, İsrail'in suyolunun açılmasını zorlamak için derhal denizden bir sefer düzenlenmesi talebini reddetti. CIA ve Pentagon'un o dönemdeki değerlendirmelerinde, Mısır kuvvetlerinin savunma mevziilerinde olduğu, Nâsir'ın bir saldırı başlatma niyetinde olmadığı ve İsrail ile Arap kuvvetleri arasındaki olası bir karşılaşmada, "nitelik açısından üstün" olan İsrail kuvvetlerinin muhtemelen galip geleceği kabul ediliyordu. İsrail 5 Haziran'da saldırdığında, Mısır cumhurbaşkanının Washington'da ABD'li yetkililerle diplomatik bir çözüm bulmak amacıyla buluşması planlanmıştı. 1982'de Başbakan Menahem Begin, İsrail Ulusal Savunma Kurulu'na hitaben yaptığı konuşmada şöyle dedi: "Mısır ordusunun Sina yakınlarındaki yığınağı, Nâsir'ın bize saldırmak üzere olduğunu kanıtlamaz. Kendimize karşı dürüst olmalıyız. Biz ona saldırmaya karar vermiştik."

3. Karameh'te Filistinli komandolara Ürdün kuvvetleri katıldı. FKÖ 1964'te Arap Birliği tarafından tesis edilmişti ve o dönemde büyük ölçüde, Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak ordularıyla bütünleşmiş Filistin birliklerinden oluşuyordu. 1967 sonbaharına gelindiğinde, Arap ülkelerinin yenilgiye uğraması ve dağılmasıyla (Arap ülkelerinden büyük ölçüde mali destek alsa da) özerk bir örgüt, milliyetçiler ve Marksistler arasında bölünmüş bir konfederasyon olarak ortaya çıktı. 1950'lerde Mısır'daki sürgünler tarafından kurulan ve Filistin'in kurtuluşunun asli sorumluluğunu Filistinlilerin üstlenmesi gerektiği düşüncesiyle hareket eden milliyetçi örgüt Fetih, mültecilerin büyük sıkıntılarına vurgu yapıyor ve gerilla savaşını savunuyordu. Karameh savaşında asli bir rol oynayan Fetih bir süre sonra FKÖ'ye katıldı. 1969'a gelindiğinde Yaser Arafat'ın liderliğinde örgüte hâkim olmuştu.

Bölüm 26

1. Bu arada iç siyasi hesaplar Arapları bölmüştü. FKÖ'nün mülteci kamplarında ve Arap gençliği arasında popüler bir güç olarak yükselişi devlet liderleri tarafından bir tehdit olarak görülüyordu. Önce Suriye'de, sonra Ürdün'de liderler Filistinli savaşçıları gaddarca smırdışı ederken sivilleri katletmişti. 1971'e gelindiğinde FKÖ güney Lübnan'a yerleşmek zorunda kalmıştı.

2. Bar-Lev Hattı, İsraillilerin 1967 savaşının ardından Sina Yarımadası'nı işgal etmelerinden sonra Süveyş Kanalı'nın doğu ağzı boyunca inşa ettikleri bir dizi toprak istihkâm duvarı ile beton tahkimattan oluşuyordu.

3. Said o dönemde aynı zamanda Wadad Cortas'ın damadıydı.

Bölüm 27

1. Elit muhafazakâr Hıristiyan partilerin denetimindeki Lübnan hükümeti, Lübnan Ulusal Hareketi içinde kaynaşan ilerici, laik ve sol partilerin baskısına giderek daha çok maruz kalıyordu. Lübnan Ulusal Hareketi Dürzileri, Sünnileri, bazı Şiileri, FKÖ ile ittifak yapan bazı Hıristiyanları, bir grup sosyalist partiyi ve Komünist Parti'yi temsil ediyordu. Programında Hıristiyan partilerin yönetimdeki tekeline son vermenin yanı sıra laiklik, Arapçılık ve Filistinlilere destek ön plandaydı. İç savaşın büyük bir bölümü boyunca FKÖ Lübnan Ulusal Hareketi'yle ittifak yaptı. Karşı tarafta, sağ kanat Falanjist ve diğer Hıristiyan grupların, bazı Şiilerin ve hükümetin bazı kesimlerinin de dahil olduğu Hıristiyan Lübnan Cephesi vardı. Lübnan Cephesi güney Lübnan'da ve Beyrut'taki kamplarda FKÖ varlığına karşı çıkıyordu. Savaş sırasında İsrail'den silah, danışmanlık yardımı ve tank aldı.

Bölüm 28

1. Savaşın yolunu açan farklı zamanlarda ve savaş yılları boyunca, Suriye ve Suriye yanlısı gruplar Lübnan Ulusal Hareketi ve FKÖ ile, sağ kanat Lübnan Cephesi'yle ve Lübnan hükümetinden geriye kalanlarla ittifak kurdu. 1976 yılının haziran ayına gelindiğinde Sarkis'in selefi Cumhurbaşkanı Süleyman Franjiye, müdahale etmesi için Suriye'ye resmen çağrıda bulundu ve Suriye birlikleri Trablusşam ve Bekaa Vadisi'ni işgal etti. Franjiye'ye yakınlık besleyen güçler de İsrail'den askeri yardım almaya başladı. Ekimde Arap Birliği'nin Riyad Antlaşması Lübnan'da savaşan tarafları ayırmak için bir Arap Caydırıcı Gücü kurulmasını öngördüğünde, Suriye bu güce en fazla birlikle katkıda bulunan ülke oldu ve kısa bir süre sonra bir barış koruma gücü olarak geldiği ülkenin büyük bölümünü işgal etti.

—

WADAD MAKDISI CORTAS
O SEVDİĞİM DÜNYA
anlatı

"Bu benim hikâyem, bir Arap kadınının hikâyesi. Kayıp bir dünyanın hikâyesi." Böyle başlıyor Cortas'ın anlatısı ve bizi yirminci yüzyılın en çalkantılı zamanlarında dünyanın en çalkantılı bölgelerinden birinde yaşamış idealist ve barışsever bir eğitimcinin, eşitlik ve özgürlük için mücadele eden, kadın haklarını sonuna dek savunan, dil-din-ırk ayrımı yapmadan tüm insanlığı kucaklayan bir hümanistin yaşamöyküsüyle baş başa bırakıyor.

Samimi bir tevazu ve sadelikle kaleme alınmış bu hatırat sadece Cortas'ın kendi yaşamını değil Arap dünyasının yakın tarihini de kapsıyor elbette: Birinci Dünya Savaşı'nın ardından nihayet Osmanlı egemenliğinden kurtulup bağımsızlıklarına kavuşmayı uman Arap ülkelerinin Batı'nın sömürgeci zihniyeti ve eylemleri karşısında uğradığı hayal kırıklığı, İkinci Dünya Savaşı'nın Ortadoğu üzerindeki etkileri, İsrail'in bir devlet olarak ortaya çıkması sırasında ve sonrasında dökülen kan, evlerinden edilen Filistinlilerin çektiği acılar ve buna duyarsız kalan dünya kamuoyu, aynı topraklardan yaşayan insanların süregen çatışmasının getirdiği maddi ve manevi yıkım...

Cortas'ın hikâyesinden görüyoruz ki bütün bu acıların ortasında insanlığa ve geleceğe olan umudunu yitirmeyen, halkların barış içinde bir arada yaşayabileceğine inanan, bu amaç uğruna canla başla mücadele eden insanlar da vardı. Ve yine bu hikâyeden görüyoruz ki hepimizin sevdiği bu dünya ancak böyle insanlar sayesinde daha sevilesi, daha yaşanası bir hale gelebilir.

Metis Edebiyat | Anlatı
ISBN-13: 978-975-342-781-4

9 789753 427814

Metis Yayınları
www.metiskitap.com